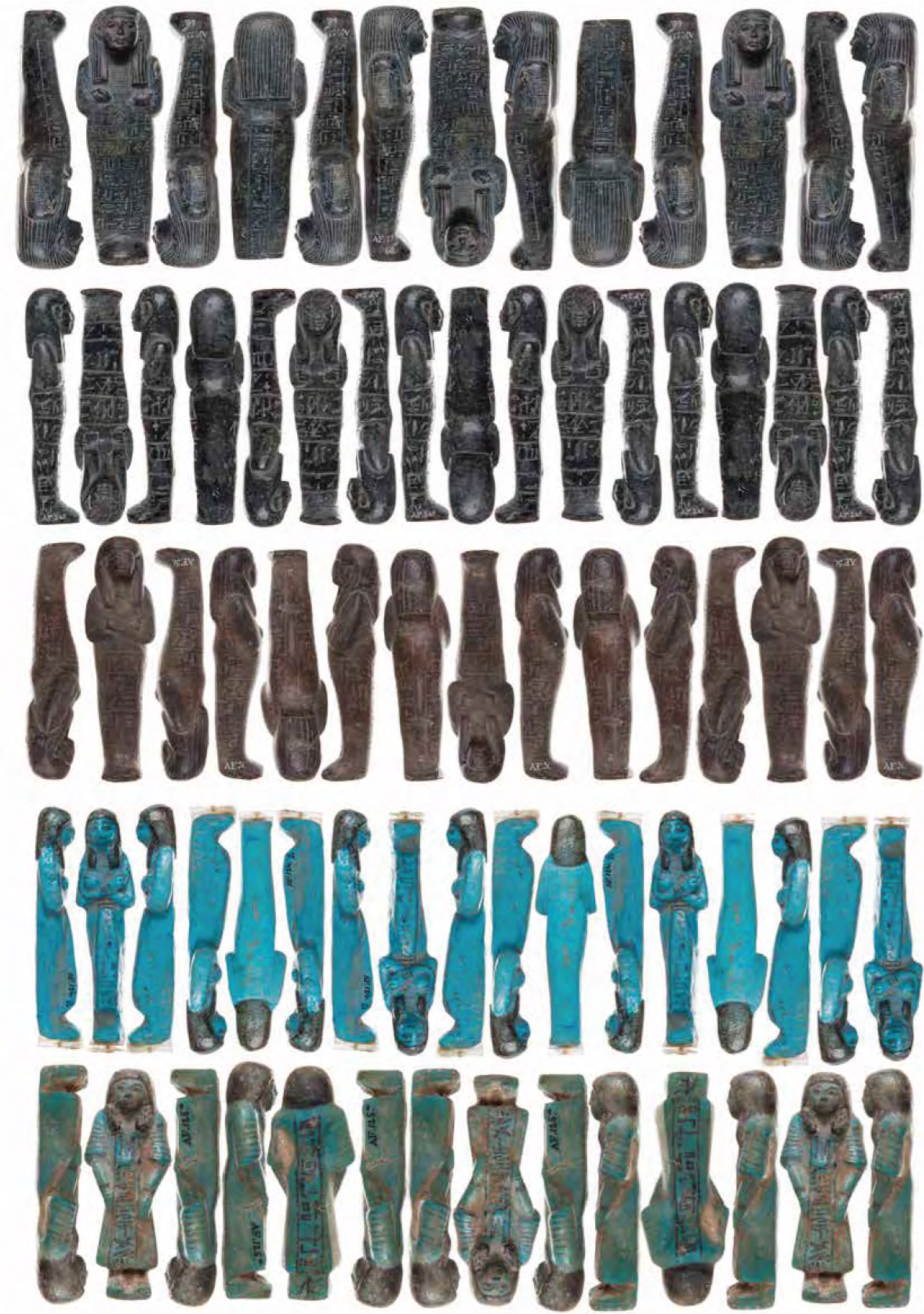

RIJKSMUSEUM
VAN OUDHEDEN

Jaarverslag 2018

Jaarverslag 2018

Leiden, april 2019

Jaarverslag 2018

HET RIJKSMUSEUM VAN OUDHEDEN (1818)

Visie

Het RMO heeft de overtuiging dat betrouwbare overdracht van kennis en uitwisseling over oude culturen het leven van nu verrijken en een anker vormen in de huidige samenleving.

Missie

Het Rijksmuseum van Oudheden wil het centrale podium in Nederland zijn, waar de oudheid en de archeologie voor een divers publiek tot leven wordt gebracht. Door middel van tentoonstellingen, educatie, publieke activiteiten, wetenschappelijke bestudering en (inter)nationale uitwisseling verhalen wij over de relevantie van de Oudheid in heden en verleden.

Motto

Gevoed door de oudheid, gemotiveerd tot overdracht

Kernwaarden

Verbindend, authentiek, initiatiefrijk, betrouwbaar, publieksvriendelijk

BankGiroLoterij
WIN MEER, BELEEF MEER

Het Rijksmuseum van Oudheden wordt gesteund door de BankGiro Loterij.

Colofon

Samenstelling / eindredactie

Vivian Baan en Wim Weljand

Met dank aan

Robbert Jan Looman (fotografie) en Tanja van

Fotografie

RMO, Martijn Beekman, Ilona Hartensveld, Hielco Kulpers en Rob Overmeer

Teksten

Medewerkers RMO

Vormgeving

Marta Klement en Bo Salem, Buro Millennial (op basis van de huisstijl van Studio Dumbar)

Digitale print

Digiforce

© Rijksmuseum van Oudheden 2019

www.rmo.nl

Voorzijde

Ramses II met farao Taharqa (British Museum) 720 v.Chr. namen Soedanese koningen de macht in het verzwakte Egypte. Farao Taharqa, de laatste farao van deze Nubische dynastie, liet dit beeld van zichzelf in de gedaante van een reusachtige verschijningsvorm van Amon, die in Nubië poort was. Tegen de borst van de god staat een beeld van Taharqa. Hij draagt het korte schort en de gewone hoofddoek van een farao. De dubbele cobra op zijn voorhoofd symboliseert zijn macht over Egypte en Nubië.

Achterzijde

Ter gelegenheid van het 200-jarig bestaan en de opening van de tentoonstelling 'Al 200 Jaar van Egypte' ludde de dresscode voor deze avond 'historisch feestelijk'. Veel RMO-medewerkers droegen kostuums van kostuumverhuurder Hoppezak.

Inhoud

Vooraf	9
Bijdragen aan projecten	11
Schenkingen en fondsen op naam	13
Voorwoord	15
Afspraken met het Ministerie van OCW	17
Overige subsidieverplichtingen	19

Hoofdstuk 1: Publieksfunctie

1.1 Centraal podium voor de Oudheid	22
1.2 Leeromgeving voor iedereen	79
1.3 Het verblinden van de Oudheid aan het heden	91

Hoofdstuk 2: Collectie en wetenschappelijke functie

2.1 Taken uit de Erfgoedwet	98
2.2 Centraal podium voor de Oudheid: zichtbaarheid en mobiliteit	115
2.3 Kennisoverdracht en onderzoek	121

Hoofdstuk 3: Algemeen Beheer

3.1 Personeel	154
3.2 Veiligheidszorg en automatisering	160
3.3 Gebouwenbeheer	161
3.4 Financiën	162
3.5 Bijdragen van derden	166
3.6 Code Culturele Diversiteit	169
3.7 Raad van Toezicht	170

Bijlagen

I De Governance Code Cultuur	173
II Inkomende bruiklenen	176
III Kortlopende uitstaande bruiklenen	177
IV Langdurige uitstaande bruiklenen	178
V Publicaties	180
VI Nevenfuncties per 31/12/2018	183
VII Organogram per 31/12/2017	184
VIII Risicomanagement	186
IX Beleid culturele diversiteit	188

Vooraf

In de periode 2017/2020 is de structuur van het Jaarverslag gerelateerd aan de drie hoofddoelen die het museum zich heeft gesteld:

Centraal podium

Het RMO is het centrale podium voor de presentatie van de archeologie en de Oudheid, ook buiten de muren van het museum. Hierbij is aandacht voor onderwerpen uit de archeologie van het mediterrane gebied, het Midden-Oosten en Nederland. Het museum zoekt verbinding met (inter)nationale musea en culturele instellingen, werkt multidisciplinair, thematisch en zoekt de veldarcheologie op, om met dit samenspel van factoren nieuwe en bestaande doelgroepen te bedienen.

Leeromgeving voor iedereen

Het RMO funktioneert als leeromgeving voor kinderen, jongeren, volwassenen en docenten. Het belichaamt een onderwijstype (Gymnasium). De collectie vertelt het verhaal over de eerste vier tijdvakken uit de Canon en is verbonden met het curriculum in het primair onderwijs (PO) en alle niveaus in het voortgezet onderwijs (VO). Het museum bedient meerdere schoolvakken (beeldende vorming, Griekse en Latijnse taal en cultuur, filosofie en geschiedenis).

Reflectie verleden versus heden

Het RMO reflecteert vanuit (wetenschappelijke) kennis over culturen uit de Oudheid en de archeologie op de actualiteit en vice versa. Het draagt bij aan het debat over hedendaagse kwesties middels lezingen, debatten, educatieve programma's en presentaties. Hierbij past aandacht voor de continuïteit van de Oudheid als veranderlijk referentiepunt (receptiegeschiedenis).

Deze drie hoofddoelen worden in de Jaarverslagen 2017/2020 gekoppeld aan de publieks- en de collectiefunctie. De wetenschappelijke functie is ondersteunend aan deze twee functies en loopt als rode draad door de hoofdstukken heen.

Bijdragen aan projecten

Het RMO is de navolgende organisaties erkentelijk voor hun bijdragen aan projecten:

Behoud, beheer en ontsluiting collectie	Ministerie van OCW
Caesar-reconstructie	Provincie Zuid-Holland
De Zwarte Woestijn	Faculteit der Archeologie Universiteit Leiden
Een nieuwe jas voor de Tempel	BankGiro Loterij
Goden van Egypte	Mondriaan Fonds, Prins Bernhard Cultuurfonds, Kidsweek, Djoser
Jubileumboek	Elisabet Huss Fonds, vriendenvereniging RoMeO
Metamorfoze II	Bureau Metamorfoze
Nederland in de Romeinse Tijd	BankGiro Loterij, Provincie Zuid-Holland, Mondriaan Fonds
Nineveh: Hoofdstad van een wereldrijk	Blockbusterfonds, Mondriaan Fonds, National Geographic, Nationale Unesco Commissie, Prins Bernhard Cultuurfonds, Prins Claus Fonds, Fonds 1818, Turing Foundation, BankGiro Loterij
Onderzoek collectie Oud Europa	NWO-museumbeurs
Onderzoek 'The walking dead'	NWO-Vidi-subsidie
Opgraving Sakkara	Museo Egizio Turijn, Labrys Reizen, Stichting Friends of Saqqara, NWO
Restauratie papyrus van Kenna	Het Van der Klaauwfonds van de Vereniging Rembrandt
Schoolprogramma Leiden/Delft	Rabobank Leiden-Katwijk
Week van de Klassieken	Tresoar, Allard Pierson Museum, Athenaeum Boekhandel, het Nederlands Klassiek Verbond, Labrys Reizen, uitgeverij Athenaeum-Polak & Van Gennep, uitgeverij Ambo Anthos, uitgeverij Van Oorschot, uitgeverij Omniboek, Amsterdam University Press, Trouw, Geschiedenis Magazine, Kennislink, Filosofie Magazine, Uitgeverij Hermalon, Lampas, Vereniging Classici Nederland, Addisco Onderwijs, Vereniging Vrienden van het Gymnasium, Hereditas Nexus, Primavera Pers en Roma Aeterna

Schenkingen en fondsen op naam

Het RMO heeft fondsen op naam kunnen instellen en is de schenkers erkentelijk voor hun betrokkenheid bij het museum. Bij het instellen van deze fondsen wordt rekening gehouden met de doelstellingen van de schenker, de bestemming en de looptijd. Indien geen grenzen aan de looptijd door de schenker zijn gesteld, neemt het RMO zich voor (een gedeelte) van het fonds vijf jaar in stand te houden. Het museum is een Algemeen Nut Beogende Instelling (ANBI) en heeft een aanvraag tot erkenning ingediend bij het CBF, dat de toezichthouder voor goede doelen in Nederland is.

Fondsen op naam	Bestemming
Fonds Asklepios	Aankoop Etruskische en Egyptische voorwerpen
BankGiro Loterij Fonds	Aankoop, restauratie, vaste opstelling
Fonds dhr. en mevr. Postma	Noordzeearcheologie
Fonds drs. W. Barreveld	Studentendeelname aan opgravingen
Fonds Eega van Asklepios	Aankoop Etruskische en Griekse voorwerpen
Fonds Elisabeth Huss	Aankoop en onderzoek
Fonds Gildemeester	Aankoop
Fonds Van der Schans	Aankoop en restauratie

Voorwoord

Als in 2118 het Rijksmuseum van Oudheden 300 jaar bestaat, speelt de waarde van een goed ontsloten en gedetailleerd archief ongetwijfeld een rol. Bij de werkzaamheden die de medewerkers verricht hebben om de 200-jarige geschiedenis te reconstrueren, ontdekten zij dat er nauwelijks documentatie voorhanden was over de viering van het 100-jarig en het 150-jarig bestaan. Met dit jaarverslag in handen kan over een eeuw het jaar 2018 in alle precisie worden naverteld. Omwille van die reden ligt voor u het meest uitgebreide jaarverslag dat het RMO ooit heeft gepubliceerd. Met hierin een verantwoording en onderbouwing van alle activiteiten, die met hulp van in- en externe collega's zijn georganiseerd.

Het was een geweldig jubileumjaar waarin werd stilgestaan bij de lange geschiedenis en de betekenis van het museum voor het museale landschap en de samenleving. Een jaar waarin forse stappen zijn gezet om met drie doelstellingen (het museum als leeromgeving, als verbindende factor tussen heden en verleden en als centraal podium van de Oudheid) de derde eeuw in te gaan. Die doelstellingen zijn niet nieuw. Expliciet en soms onderhuids zijn deze kernpunten al twee eeuwen een rode draad in het museale functioneren.

2018 was een succesvol jaar met topprestaties en een indrukwekkende kwaliteit en kwantiteit aan activiteiten. Het museum ontving het recordaantal van 223.777 bezoekers. Nimmer bezochten zoveel scholieren en studenten (38.311) het RMO. Tezamen met het individuele bezoek komt het aantal kinderen en jongvolwassenen op ruim 67.000. Over de veertien gerealiseerde kleine en grote tentoonstellingen wordt uitvoerig geschreven. Dat geldt ook voor de drie opgravingen, de 310 aanwinsten en de 2.100 uitgaande bruiklenen.

Daarnaast is het ontzagwekkende aantal van 738 openbare activiteiten georganiseerd, vaak in samenwerking met partners. Het is de optelsom van lezingen, congressen, kinderactiviteiten, volwassenonderwijs, avondrondleidingen, kinderknutselactiviteiten, stadswandelingen, exclusieve depot- en restauratieatelierbezoeken en veel meer. Activiteiten die de deelnemers met andere ogen naar de collectie laten kijken, nieuwe verhalen laten horen, onbekende objecten tonen en naar verdiepende thema's laten luisteren. Meerstemmigheid is voor het RMO vanzelfsprekend. Het zijn juist de openbare activiteiten waarbij de keuzes van verhalen en de gekozen vorm van informatie-overdracht voor gelaagdheid en diversiteit zorgt. Het vaststellen van beleid op het gebied van culturele diversiteit, waarbij is geconstateerd dat het museum op het gebied van programmering en partners veel heeft bereikt, is een fraai vertrekpunt om in de komende jaren een nog gevarieerder publiek aan die activiteiten te verbinden.

We kijken trots terug op het intensief gevierde jubileumjaar. Het heeft veel inspanningen van de medewerkers gevraagd. Wij zijn hen daar dankbaar voor. Het was een jaar waarin wellicht tradities zijn geboren en samenwerkingen geschraagd zijn. Een jaar waarin de banden met de stad zijn aangehaald en het RMO de gouden erepenning van de gemeente Leiden mocht ontvangen. Het was een jaar waarin wederom zeventig procent van het publiek van buiten Zuid-Holland kwam en daarmee de nationale betekenis van het museum illustreerde. En tot slot een jaar waarbij de internationale uitstraling van het RMO manifest was bij tentoonstellingen als Nineveh (uitverkoren door de lezers van het Museumtijdschrift tot tentoonstelling van het jaar) en Goden van Egypte én bij de vele lezingen met maar liefst eenentachtig buitenlandse sprekers, waaronder de directeurs van het Getty Museum en het Louvre.

Wij rusten niet op onze lauweren en zien 2018 als een jaar waarin de gekozen strategie en de bijbehorende uitvoering tot volle wasdom is gekomen. Dat doen we in het volle besef dat particuliere schenkingen en publieke en private fondsen ongelooflijk belangrijk blijven voor de continuïteit en activiteiten van het museum. Voor deze steun is het RMO alle begunstigers uitermate dankbaar.

Wim Weijland,
directeur

Sander van den Eijnden,
voorzitter van de Raad van Toezicht

Afspraken met het Ministerie van OCW

	Bezoekers 2017	OCW Afspraak	Bezoekers 2018
Totaal bezoekers	219.860	150.000	223.777
Reguliere bezoeken	185.062	122.500	185.466
Bezoeken Primair Onderwijs	9.065	10.000	11.582
PO (inclusief Museumdocent in klas)	(1.268)	n.v.t.	(1.163)
Bezoeken Voortgezet Onderwijs	17.732	12.500	18.258
VO (inclusief Museumdocent in de klas)	(1.905)	n.v.t.	(2.461)
Bezoeken MBO/HO/WO	8.001	5.000	8.471
Specificatie bezoeken			
Gratis bezoeken, ex scholieren PO > 4 jaar	14.357 (6,5%)	12.000 (8%)	17.441 (7,8%)
Gratis bezoek PO (jubileumactie 200-jarig bestaan)	n.v.t.	n.v.t.	8.791
Gratis bezoeken < 5 jaar	2.438	n.v.t.	2.501
Betaalde bezoeken	203.065	138.000	195.044
Bezoeken website	663.143	650.000	624.066
Unieke bezoekers website	460.095	533.000	417.401

Overige activiteiten	Activiteiten 2017	Deelnemers 2017	Activiteiten Doel	Deelnemers Doel	Activiteiten 2018	Deelnemers 2018
Schoolgebonden activiteiten:	169	4.353	45	4.000	150	3.864
Waarvan PO	48	1.468	Inclusief	Inclusief	43	1.163
Waarvan VO	89	2.405	Inclusief	Inclusief	91	2.461
Waarvan MBO/HO	32	480	Inclusief	Inclusief	16	240
Openbare activiteiten	438	31.156	200	25.000	738	42.703
	607	35.509	245	29.000	888	46.567

Overige subsidieverplichtingen

Het melden van feiten, omstandigheden en wijzigingen van inhoudelijke activiteiten met subsidiegevolgen.

Deze waren er niet.

Het leveren van kwaliteit, getoetst aan de begrippen vakmanschap, vernieuwing en oorspronkelijkheid. Het bevorderen van educatie en participatie met de ambitie een divers samengesteld publiek te bedienen. Het aantonen van de maatschappelijke waarde van het museum en zijn activiteiten. Aandacht voor geografische spreiding. Het melden van concrete resultaten op het gebied van ondernemerschap.

Hieraan is in de Jaarrekening en wordt in dit Jaarverslag verantwoording afgelegd.

Het melden van goed werkgeverschap voor artiesten en kunstenaars. Het melden van resultaten op het gebied van talentontwikkeling en makers.

Bij de tentoonstelling Concepts of Time zijn de deelnemende kunstenaars vergoed conform de regeling van het Mondriaan Fonds inzake de vergoedingen voor bestaand en nieuw werk. Van Bastienne Kramer zijn vier kleine sculpturen aangekocht, gebaseerd op voorwerpen uit de collectie, die met hulp van de restauratoren in 3D gescand zijn.

Het voldoen aan de Wet Normering Topinkomens.

Het RMO voldoet hieraan. In de Jaarrekening wordt verantwoording afgelegd over het salaris van de directeur-bestuurder en de vergoeding voor de leden van de Raad van Toezicht. De accountant heeft vastgesteld dat de vereisten voor de WNT zijn nageleefd.

Internationale activiteiten worden aan het 'Dutch Centre for International Cultural Cooperation' gemeld.

Dit is gedaan via 'Buitengaats'.

Verantwoording over aanpassingen in het bedrijfsnoodplan, dat geldt als veiligheidsplan.

Er zijn aanpassingen gedaan aan de ontruimingsprocedure van topstukken bij calamiteiten, geleid op de vernieuwing van de afdeling Nederland in de Romeinse tijd.

Verantwoording over het gebruik van eventuele derivaten.

Het RMO belegt niet. Het museum zet eventuele overtollige middelen op iets beter renderende rekeningen en houdt de vrijheid van directe opneembaarheid.

Toepassing Governance Code Cultuur.

Dit is in de Jaarrekening en in dit Jaarverslag verantwoord. Het RMO heeft de aangepaste code voor 2019 toegepast op het kalenderjaar 2018.

Toepassing code culturele diversiteit.

Het managementteam heeft beleid inzake deze code ontwikkeld en vastgesteld. Het RMO heeft geconstateerd dat het op het gebied van programmering en partners aanzienlijke resultaten heeft geboekt en op het gebied van personeel en publiek moet groeien naar een meer diverse samenstelling. Dit beleid wordt in Bijlage IX toegelicht.

De jaarrekening en het bestuursverslag zijn voor 01/04 bij het Ministerie van OCW ingediend.

Hieraan is voldaan.

Het voldoen aan aanbestedingsregels.

De schoonmaak en automatisering zijn Europees aanbesteed. Voor tentoonstellingsbouw en -ontwerp geldt beleid betreffende het al dan niet aanbesteden. Op verzoek van de accountant is, ter voorbereiding op de interimcontrole, een leveranciersoverzicht van vier boekjaren gemaakt. Afwijkingen ten aanzien van de eventuele aanbestedingsgrens zijn verklaard.

Het collectieplan is vastgesteld conform de ICN-Handleiding. Het museum heeft een planmatig beleid voor het collectiebeheer.

Hieraan is voldaan.

Het hebben en actualiseren van een meerjarig onderhouds- en investeringsplan (MOIP). Het bij het Ministerie indienen van een onafhankelijk bouwkundig inspectierapport.

Het Rijksvastgoedbedrijf werkte in opdracht van het RMO aan een vijftigjarig onderhouds- en investeringsplan (MOIP). Dit wordt in februari 2019 voltooid. Tot het moment dat het plan van het Rijksvastgoedbedrijf gereed is, werkt het museum met het MOIP dat door de firma Dijkoraad is opgesteld en in 2016 bij het Ministerie van OCW is ingediend.

1. Publieksfunctie

- 1.1 Centraal podium voor de Oudheid
- 1.2 Leeromgeving voor iedereen
- 1.3 Het verbinden van de Oudheid aan het heden

1.1 Centraal podium voor de Oudheid

Om het centrale podium van de Oudheid te zijn (voor publiekspresentaties en als wetenschappelijk instituut) is het nodig dat het museum meer is dan een verzameling tentoonstellingszalen én meer is dan een archeologisch centrum: het is een podium voor de Oudheid in brede zin. Dat betekent dat er openbare activiteiten worden georganiseerd, waarvan de tentoonstellingen het belangrijkste onderdeel zijn. De doelstellingen van de openbare activiteiten zijn publieksbinding, relatiemarketing en het bewerkstelligen van (herhaal)bezoek. Het museum heeft vijf doelgroepen vastgesteld, die worden getypeerd op basis van leeftijd, geslacht, opleiding, gezelschap, bezoekfrequentie, motivatie en reisafstand.

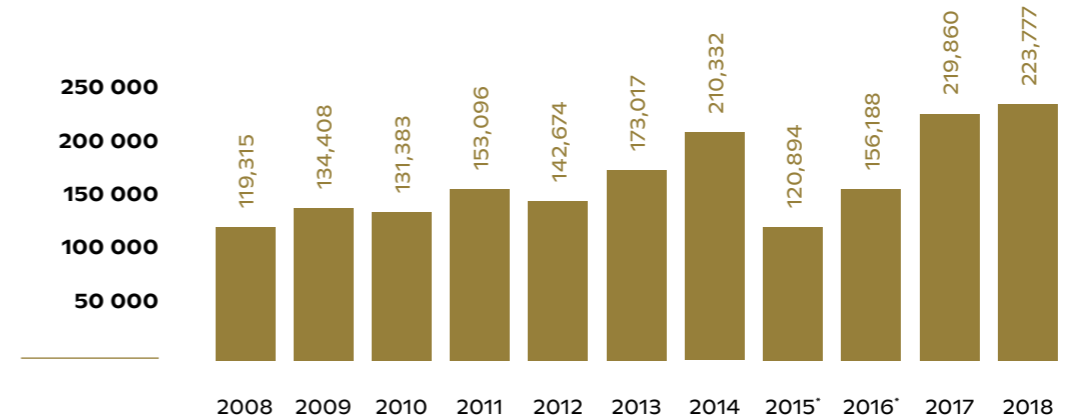
Hoofddoelgroepen

Type individu	Type groep	Soort groep	Leeftijd	Doel bezoek	Communicatie en marketing
Vermaakzoekers	Volumegroep	Gezinnen met kinderen	Ouders en kinderen <13 jaar	Ter lering en vermaak	Enthousiasmeren, betrekken bij vakantieactiviteiten en gezinstentoonstellingen
Scholier	Kern- en imagogroep	Docenten en leerlingen	PO en VO	Kennisgedreven	Koesteren, uitbreiden
Nieuwkomer	Opbouwen van klein volume naar substantieel	Divers: expats en migranten uit herkomstlanden, ouderen, leeftijdsgroep 20-34 incl. studenten	Gevarieerd	Kennismaking	Maatwerk, netwerk, direct contact
Geboeid Publiek	Volumegroep	De 'esthetische recreant' en/of de sterk inhoudelijk geïnteresseerden	Vrouw >50 jaar Echtparen van alle leeftijden	Ter lering en vermaak	Behouden, verbreden, richten op herhaalbezoek (méér verdieping bieden)
Geboeid Publiek	Kerngroep, substantieel aantal	(Amateur) archeologen, professionals, cultuurhistorisch geïnteresseerden	Gevarieerd	Kennisgedreven	Nevenprogrammering aanbieden

Bezoekcijfers

*2015: Zeven maanden sluiting.

*2016: Van januari t/m maart geen tentoonstellingen wegens verbouwing.

Het doel is gemiddeld 150.000 bezoekers per jaar te halen. Dit is conform de subsidieaanvraag. Het museum ontving 223.777 bezoekers, het hoogste aantal in de geschiedenis. Tweemaal eerder, in 2014 en 2017, mochten meer dan 200.000 bezoekers verwelkomd worden. Feitelijk wordt al vijf jaar achtereen gepresteerd op het niveau van 200.000 bezoekers. Zonder zeven maanden sluiting in 2015 en zonder het ontbreken van een wintertentoonstelling in het eerste kwartaal van 2016 waren de aantallen in die jaren beduidend hoger uitgevallen.

Alle maanden waren bovengemiddeld. De uitschieter was maart, de slotmaand van de Nineveh-tentoonstelling, met 37.000 bezoekers. In de maanden dat de exposities werden op- en afgebouwd zorgden lezingen en evenementen voor goede maandcijfers, bijvoorbeeld in april met de Week van Klassieken. Tot slot droeg het groeiende schoolbezoek aan de vaste opstellingen bij aan dit recordjaar.

Vooruitblik

Prognose 2019 190.000 bezoekers

Prognose 2020 180.000 bezoekers

In 2019 zal het effect van de tentoonstelling Goden van Egypte in de eerste drie maanden naar verwachting een positieve impuls aan de prognose geven. In de winter van 2019/2020 wordt een expositie over Cyprus gemaakt. Vooralsnog is de gedachte dat dit een 100.000 bezoekers tentoonstelling is (verspreid over twee kalenderjaren), maar geen expositie die richting 140.000 bezoekers (Nineveh) of sterker, naar de 170.000 bezoekers (Petra) gaat. Vandaar dat de prognoses voor 2019 en 2020 iets lager uitvallen. Het RMO is liever voorzichtig realistisch dan te opportunistisch.

Het museum is gemiddeld 44 uur per week open, van dinsdag tot en met zondag van 10.00-17.00 uur en op maandagen in de vakanties. Avondopenstellingen met lezingen, debatten, concerten en openingen zijn niet in het gemiddelde meegerekend. Als experiment is met ingang van de tentoonstelling Goden van Egypte het RMO op maandag geopend, om bezoekers een exclusievere ervaring te bieden en het publiek beter door de week te spreiden.

Tentoonstellingen

Doel	2015	2016	2017	2018
12	8	9	17	14

Doel is het tonen van twaalf exposities per jaar. In de herfst en winter wordt een potentiële blockbuster gepresenteerd met een aanzienlijk buitenlands bruikleen. In voorjaar en zomer worden deelverzamelingen uit de collectie

belicht en wetenschappelijk onderzoek gepresenteerd. Met negen tentoonstellingen, drie presentaties in de actualiteitenvitrines en exposities in Brugge en Montreal haalt het RMO zijn doel.

Uitgelicht

Tentoonstellingen en hoofddoelen

De tentoonstellingen zijn in onderstaand schema inhoudelijk en kwalitatief gerelateerd aan de drie hoofddoelen die het museum heeft gesteld. Het is evident dat bij die hoofddoelen het leveren van kwaliteit, getoetst aan de

begrippen vakmanschap, vernieuwing en oorspronkelijkheid een verelste is, evenals het bevorderen van educatie en participatie en het aantonen van de maatschappelijke waarde van het museum en zijn activiteiten.

In RMO	Leeromgeving	Podium Oudheid	Oudheid versus heden / receptiegeschiedenis
Fibula's	n.v.t.	Tentoonstelling gemaakt n.a.v. wetenschappelijke publicatie.	Inclusief fibula's van kunstenaars i.s.m. galerie Marzee.
Studio RMO	Tekenateller voor volwassen en scholieren. Begeleiding door vrijwilligers van individuele kinderen in weekend. Filosofielessen voor basisonderwijs.	Restauratie op zaal met uitleg.	Aandacht voor het belang van (herwaardering van) glipen replica's uit 18de tot 20ste eeuw voor onderwijs en musea.
Fascinatie voor Persepolis	n.v.t.	Naast de aandacht voor Nineveh (Irak) gelijktijdig aandacht voor Iran om de rijkdom van Nabije Oosten-archeologie te benadrukken.	Receptiegeschiedenis van Persepolis in prenten, tekeningen en foto's van 15de tot vroege 20ste eeuw.
Qassim Alsaedy: Along the road to Nineveh	n.v.t.	Tweede expositie van Alsaedy in RMO. Ter ondersteuning van de kunstenaar vertaling van teksten en productie van publicatie grotendeels gefinancierd.	Moderne kunst in relatie tot kwetsbaar erfgoed.
Nineveh: Hoofdstad van een wereldrijk	Teksten in Arabisch voor bezoekers met Midden-Oosten achtergrond, kinderen en volwassenen audiotours, schoolrondleidingen, Besef bevorderen dat Nineveh zowel in Bijbel en Koran voor komt.	Groot programma met nevenactiviteiten en rondleidingen.	Aandacht voor kwetsbaarheid en vernietiging van erfgoed. Verbeelding van Nineveh in 17de-/18de-eeuwse tekeningen en prenten.
Al 200 jaar van nu	Schoolrondleidingen, onderdeel van de speurtocht Kunstdetective.	Lezingen, jubileumboek, gekoppeld aan 200 kleine evenementen, inhoudelijk gekoppeld aan rol museum in maatschappij.	Dit is inherent aan het tonen van 200 jaar museum- en verzamelgeschiedenis.
Concepts of Time	n.v.t.	Kunstenaars podium bieden.	Kunstenaars die zich lieten inspireren door 200 jaar RMO. Ook buitenmanifestatie (Beelden in Lelden) en expositie in LUMC.

Goden van Egypte	Kidsweek colleges, audiotours volwassenen en kinderen, interactieve familie- en scholierenrondleidingen, animaties over goden door studenten van ARTEZ.	Lezingen, conferentie, symposium, twee publieksboeken, samenwerking met top Europese musea.	Transformatie van Goden in hedendaagse beeldtaal was één van de vijf thema's in de expositie. Daarnaast waren er twee films tijdens Lelds Filmfestival.
De zwarte woestijn	n.v.t.	Aandacht voor opgraving van Universiteit Lelden is valorisatie bieden.	n.v.t.
Actualiteitenvitrines	Leeromgeving	Podium Oudheid	Oudheid versus heden / receptiegeschiedenis
Schaal van Ewijk 3D-reconstructie Caesar Aanwinsten uit de Late Middeleeuwen	n.v.t.	Aanwinsten belichten.	n.v.t.
Buiten het museum	Leeromgeving	Podium Oudheid	Oudheid versus heden / receptiegeschiedenis
Brugge	n.v.t.	Schraagt Internationale reputatie.	n.v.t.
Montreal	n.v.t.	Idem	n.v.t.

Vaste opstelling

Nederland in de Romeinse tijd

Het verzamelen van Romeinse oudheden uit Nederland hoort vanaf de oprichting tot de kerntaken. Classicus Caspar Reuvens, de eerste directeur, formuleerde in 1818 loepzuiver de verzamelgebieden van het archeologische museum. De kern van een dergelijk museum diende te bestaan uit de materiële cultuur van de Grieken en Romeinen. Deze 'bakermat van de westerse beschaving' was door andere beschavingen beïnvloed. Om deze culturele wisselwerking te illustreren vond Reuvens het noodzakelijk de verzameling klassieke oudheden uit te breiden met mediterrane beschavingen: Noord-Afrika, Egypte en het Nabije Oosten. Ook de kunst van India moest in 'Oudheden' een plaats krijgen, aangezien deze was beïnvloed door hellenistische kunststijlen. In Europa waren de Romeinen in contact geraakt met Kelten en Germanen. Hun cultuur voor én na de komst van de Romeinen diende eveneens in een archeologisch museum getoond te worden. Hiermee kwam de archeologie van de Romeinse provincies het museum binnen, naast de prehistorie en Middeleeuwen van Europa.

Opgravingen en aankopen

De archeologie van de provincies nam dus een belangrijke plaats in in de perceptie van Reuvens. Hij stelde dossiers samen over de altaren van Nehalennia, die in Zeeland waren gevonden en over de zogenaamde 'Romeinse legerplaatsen' in de provincie Drenthe. Toen in 1827

het landgoed Arentsburg bij Den Haag te koop kwam, overtuigde hij het ministerie het huis en de landerijen aan te kopen: hier waren eerder vondsten gedaan en het vermoeden bestond dat op deze plaats het Romeinse Forum Hadriani had gelegen, bekend van een wegenkaart, de Tabula Peutingeriana. Tussen 1827 en 1834 groef Reuvens hier elke zomer, en legde een gedeelte van de hoofdstad van de Cananefaten bloot. Later in de negentiende eeuw deed het museum opgravingen op het terrein van het Limes-castellum Fectio, bij Vechten (Utrecht). In de twintigste eeuw kwamen iconische stukken het museum binnen, zoals de vergulde Peelhelm (1911) en de Sarcofaag van Simpelveld (1930). Spectaculair waren de expedities op de Oosterschelde in 1970 en 1971 waarbij honderden altaren, gewijd aan Nehalennia, compleet of in gedeelten naar boven kwamen. Recent werd de afdeling verrijkt met vondsten, bruiklenen en aankopen: het ruitermasker uit Leiden, de bronsschat van Nistelrode, een privécollectie uit Vechten, helmbeslag van een legioenshelm en een Romeins dolkmes in de vorm van een Herculesknuts.

Onder en boven de Limes

Deze vondsten konden moeilijk worden ingepast in de twintig jaar oude afdeling. Op grond van moderne inzichten over de materiële cultuur in de eerste eeuwen van onze jaartelling werd gekozen voor het concept 'Nederland in de Romeinse Tijd'. Dit uitgangspunt houdt in dat de materiële cultuur van volkeren onder en boven de Limes in context wordt getoond. Bij binnenkomst ziet de bezoeker waaraan de vier eeuwen durende Romeinse aanwezigheid te danken is: het leger. Na een kennismaking met generaal Julius Caesar, vertegenwoordigd met een portretbuste

en een gezichtsreconstructie, ziet de bezoeker de impact die de militaire aanwezigheid op het landschap in de Lage Landen heeft gehad. Rond het midden van de eerste eeuw n.Chr. werd het stroomgebied van de Rijn definitief als noordgrens van het Romeinse Rijk ingericht, met forten, wachttorens en een grensweg (Limes), die langs de Rijn doorliep tot de uiterste punt van Katwijk. Een wandvullende Limeskaart illustreert dit grenssysteem en een verzameling wapens laat het superieure armamentarium van de legioenen met hun hulptroepen zien. In de rest van de afdeling komen thema's in relatie tot de Romeinse aanwezigheid aan bod.

Vele geloven op één kussen

Allereerst de religie: geromaniseerde Kelten en Germanen, vaak in bezit van het Romeinse burgerrecht, bleven veelal hun lokale godinnen en goden vereren. Het feit dat zij Latijn spraken en deze taal gebruikten voor wij-inscripties op altaren, maakt dat de namen van deze goden voor het eerst vastgelegd werden. Zo kennen we de godinnen Sandraudiga, Exomna en de al eerder genoemde Nehalennia. Zonder de inscripties hadden wij niets van hen geweten. In historische bronnen komen zij niet voor. De inheemse mannelijke goden versmolten met Romeinse counterparts: de Bataafse Magusanus werd geassocieerd met Hercules en de lokale Cissonius ging op in de cultus van Mercurius. Godenbeeldjes, amuletten en vloekinscripties maken dit samengaan van allerlei religies op één kussen compleet.

Economie

Het volgende thema is gewijd aan de economische impact die Rome had. De Lage Landen werden onderdeel van het Romeinse Rijk, zowel administratief als fysiek: het wegenstelsel verenigde ons gebied met het imperium. Door de aanleg van kanalen werden rivieren met elkaar verbonden en konden rivierschepen handelswaar over het

water vervoeren. In Zeeland werden goederen als zout, vissaus, aardewerk en wijn overgeslagen op zeewaardige schepen, die de oversteek naar Britannia maakten. Dankbare schippers en handelaren wijdden altaren aan Nehalennia na afloop van een succesvolle reis. Een groot bruikleen van De Nederlandsche Bank geeft uitleg over het muntstelsel, dat deze handel faciliteerde. Munten van alle keizers uit de eerste vier eeuwen van onze jaartelling laten zien welke machthebbers heersten over het imperium.

Nieuw in Nederland

Het vierde thema richt zich op continuïteit en vernieuwing in de Romeinse tijd. Vondsten uit Noord-Holland en Friesland laten zien dat de prehistorische traditie bleef bestaan, al waren er contacten met het rijke zuiden. Met name in het Friese terpengebied zijn Romeinse objecten aangetroffen, zoals munten en bronzen beeldjes, die in langdurig bruikleen zijn van het Fries Museum. Echt nieuw in Nederland was de stedenbouw, het ontstaan van kampdorpen (vici) bij de forten en de aanleg van industriële complexen, zoals bij de Holdeurn (baksteenfabriek) in de omgeving van Nijmegen. Met een focus op het Limesgebied in Zuid-Holland komen hier steden-, wegen- en kanalenbouw aan de orde. Daarnaast is aandacht geschonken aan de (minder) vreedzame confrontaties tussen de lokale bevolking en de Romeinse nieuwkomers.

Dood en begraven

Het laatste deel is gewijd aan rituelen rond dood en begraving. Hier worden gebruiken in de Lage Landen vergeleken met lokale tradities. Nieuw waren de imposante grafmonumenten, waarvan het RMO enkele reliëfs bezit. Bezoekers maken kennis met afgezwaaide legioensoldaten en met een jong gestorven meisje, dat als een godinnetje werd vereerd. Tot op heden uniek is de sarcofaag van Simpelveld, voorzien van beeldhouwwerk aan de binnenkant van de kist: het toont het interieur van een Romeinse villa. Niet voor een ieder was zo'n rijke begraving weggelegd. Veel bijzettingen vonden nog plaats door de crematieresten in een eenvoudige urn te begraven, samen met wat simpele bijgaven. Zo bestonden traditie en vernieuwing naast elkaar gedurende de 400 jaar Nederland in de Romeinse tijd.

De inrichting van de museumzalen is mede gerealiseerd uit de jaarlijkse bijdrage van de BankGiro Loterij en met steun van de Provincie Zuid-Holland en het Mondriaan Fonds.

Vormgevers: Guus Boudesteijn en Koen Vorst.

Uitgelicht

De vogelkopschaal van Rijsburg

In de opstelling ligt een schaal, die in 2016 in Rijsburg werd gevonden. De provincie Zuid-Holland heeft dit object in langdurig bruikleen overgedragen aan het RMO. De versierde bronzen schaal is rond het jaar 330 begraven. In de Romeinse tijd werden dit soort schalen met water gevuld en gebruikt tijdens de maaltijd om vingers en handen in schoon te maken. Aan een zijde is een roefvogelkop vormgegeven. Het is voor het eerst dat dit type schaal in Nederland is aangetroffen. Dat deze schaal in het gebied van de rijksgrens werd gevonden, is een bewijs dat na het wegtrekken van de Romeinse troepen de kuststrook vanaf 300 n.Chr. niet ontvolkt raakte, maar bewoond is gebleven.

De vogelkopschaal werd gevonden tijdens werkzaamheden ter voorbereiding op de herontwikkeling van een glastuinbouwgebied in de gemeente Rijsburg. Onderzoeksbureau Archol vond het object in een

crematiegraf uit de laat-Romeinse tijd. Het was gebroken in tientallen fragmenten en lag samen met verbrande menselijke resten en bijgaven. De schaal is dus een eeuw later als een soort urn gebruikt. De schaal is in opdracht van Greenport Ontwikkelingsmaatschappij gerestaureerd door atelier Restaura.

Romeinendag (10/12)

Deze dag werd in samenwerking met RomeinenNU en Romeinse Limes Nederland georganiseerd. Hierbij kwamen 150 professionals en vrijwilligers uit het werkveld van de Romeinse tijd en de Limes samen om hun kennis en enthousiasme te delen. Het programma bestond uit een presentatie door Erik Graafstal en Herre Wynia over de Limesweg en recente archeologische vondsten. Daarna spraken Emily Hemelrijk en Carol van Driel-Murray over de rol van vrouwen in de Romeinse tijd. Saskia Stevens gaf een lezing over het project 'Constructing the Limes: Employing citizen science to understand borders and border systems'. Marie-France van Oorsouw en Peter van der Ploeg informeerden de aanwezigen over de plannen voor de visualisatie van Forum Hadrian.

Bestuurlijke conferentie: De Limes dichterbij (03/09)

Ter gelegenheid van de opening van de nieuwe opstelling organiseerde de Limesamenwerking met het RMO een bestuurlijke bijeenkomst om terug te kijken op de resultaten van de afgelopen vier jaar in voorbereiding op de Werelderfgoednominatie van de Limes en de uitdagingen voor deze grens in de komende periode. Programma onder leiding van voorzitter Mirjam Blott:

Spreker	Van/ Wie	Titel
Wim Weijland	RMO	De Romeinse tijd in Nederland is meer dan de Limes.
Rik Janssen	Gedeputeerde Zuid-Holland & voorzitter stuurgroep Limes	De Limes als bestuurlijke opgave.
Tamar Leene	Programmamanager Limes	De Limes op weg naar Werelderfgoed.
Co Verdaas	Hoogleraar Gebiedsontwikkeling TU Delft	Reflectie op de managementopgaven van de Limes.
Marieke Dubbeldam	Columniste Algemeen Dagblad	Als ik naar de Limes wil, waar moet ik dan zoeken?

Tentoonstellingen

Fibula's (tot 03/06)

In de Oudheid en de Middeleeuwen werd de fibula (kledingspeld) door mannen en vrouwen gebruikt om kleding dicht te spelden. Het is het meest gebruikte en gevonden kledingaccessoire. Uit Nederland zijn 25.000 exemplaren bekend, voornamelijk uit Nijmegen en het Riviereengebied. Samen omspannen ze een periode van 2000 jaar: vanaf de Bronstijd, rond 1000 v.Chr., tot en met de Ottomaanse tijd, rond 1000 n.Chr. Naast 400 fibula's waren in deze expositie voorbeelden van kledingspelden op Romeinse en Middeleeuwse portretten te zien, om te verduidelijken hoe ze gedragen werden.

Het zwaartepunt lag bij Romeinse fibula's. Met de verovering van een deel van Nederland door de Romeinen, rond het begin van de jaartelling, kwamen soldaten, handelaars en families naar onze regio die hun kledingstijl en fibula's meenamen. Ze introduceerden nieuwe fibula-typen. Naast hun praktisch nut als sluiting waren fibula's

decoratief en modegevoelig. Veel fibula's hebben de vorm van een dier of gebruiksvoorwerp. Sommige zijn voorzien van een humoristische, religieuze of persoonlijke tekst. De fibula was het meest gebruikte voorwerp om een kledingstuk te sluiten tot de opkomst van de knoop vanaf de elfde eeuw. Daarna bleef de fibula bestaan, maar alleen voor de sier en onder een andere naam: de broche. In de tentoonstelling waren daarom broches van moderne sieradenontwerpers te zien.

Bruiklenen:

De expositie liet, naast honderden voorwerpen uit het RMO, fibula's zien van Museum Het Valkhof, het Provinciaal Depot Gelderland, aangevuld met stukken van Galerie Marzee (Nijmegen), Steltman Jewellers (Den Haag) en enkele privéverzamelingen.

Vormgeving: Potztauzend (Kors de Waard)

Studio RMO (tot 25/08)

Dit was een tekenatelier waar kinderen en volwassenen de kunst van de Oude Grieken konden bewonderen en aan de slag konden met tekenopdrachten. In Studio RMO stond het publiek oog in oog met gipsen replica's, zoals de discuswerper en de vermoeide Hercules. De interactieve expositie werd gemaakt voor kinderen van 8 t/m 12 jaar, hun ouders en volwassenen die een cursus tekenen volgden. Voor het basis- en voortgezet onderwijs waren lesprogramma's beschikbaar. De opstelling was gebaseerd op de beeldengalerijen en tekenacademies van weleer. Daarbij lag de focus op het verhaal achter de klassieke beelden: op wie richt Apollo zijn pijlen? Wie zijn de mysterieuze hoofdloze godinnen van het Parthenon? Ook was er aandacht voor de ontwikkeling van sculptuur, de functie van de beelden en de originele kleuren op de klassieke beelden.

Zoals vele archeologische musea bezit het RMO een collectie afgietsels van beroemde klassieke meesterwerken, verzameld vanaf de oprichting. De beelden werden gebruikt voor het academische onderwijs en daarbij was de informatieve waarde belangrijk. In de woorden van de eerste directeur Reuvs: Kennis van de schoonheid van een beeld is niet voldoende: de schoonheid hangt dikwijls van de betekenis van de voorstelling af.

Vormgeving: Bureau Synergique Haarlem

Scanning for Syria (vanaf 07/06)

In dit NWO-project ontwikkelden wetenschappers van de TU Delft en de Universiteit Leiden, een methode om archeologische informatie voor het nageslacht te bewaren en verloren archeologische voorwerpen te reconstrueren. Het project richtte zich op het maken van siliconen mallen van Assyrische kleitabletten uit Tell Sabi Abyad, een vindplaats in Noord-Syrië, waar het RMO 25 jaar heeft opgegraven. Omdat de originele kleitabletten tijdens de oorlog verloren zijn gegaan, bezitten deze reproducties uit de RMO-collectie, in 1999 gemaakt door Renske Dooijes, grote wetenschappelijke waarde. Met behulp van een micro-CT-scanner worden deze mallen nauwkeurig gescand, om informatieopname en -opslag van archeologische voorwerpen te optimaliseren. Een kleine tentoonstelling over deze methode om erfgoed te behouden werd getoond in de opstelling Oude Nabije Oosten.

De tentoonstelling en het bijbehorende symposium Archaeology of the future, kwamen tot stand door een samenwerking van TU Delft, het Centre for Global Heritage and Development (Leiden, Delft, Rotterdam), de Faculteit der Archeologie en het RMO. Zij werden gefinancierd door NWO.

Congres: Archaeology of the future (07/06)

In dit congres spraken archeologen en ingenieurs uit het 'Scanning for Syria'-project over digitale conservering, spijkerschrift, en Syrische archeologie.

Sprekers	Van	Titel
Hubert Mara	Universiteit Heidelberg	Triangles and Spheres: Extracting Handwriting in 3D.
Lambert van Eijck	TU Delft	The benefits of neutrons for imaging and tomography in cultural heritage.
Martina Revello Lami	Universiteit Leiden	Pottery Goes Public. When 3D-technology meets ceramic analysis and fires the audience's imagination.
Maaïke Rozenburg	Koninklijke Academie Beeldende Kunsten	Touching history: what 3D-prototyping technologies have to offer in disclosing heritage collections.
Rients de Boer	Vrije Universiteit	Importance of wedge texts.
Victor Klinkenberg	Universiteit Leiden	More than 10 field excavation seasons in Tell Sabi Abyad.
Olivier Nieuwenhuijse	Deutsches Archäologisches Institut Berlijn	Heritage under threat: the Raqqa museum.
Khaled Hiatliih	Universiteit Leiden	Testimonies of Syrian archaeologists. Changing Priorities of archaeological works under the crisis.
Dominique Ngan-Tillard & Katrina Burch	TU Delft	Digital preservation of the Raqqa tablets.
Jouke Verlinden	Universiteit Antwerpen	Augmented reality and engaging exhibition.

Door middel van korte interviews wordt teruggeblikt op werkzaamheden van medewerkers. De serie Museumwerk werd geschreven en gefotografeerd door Rob Overmeer en werd ter gelegenheid van het jubileumjaar gepubliceerd in het Leidsch Dagblad.

Museumwerk

'Scanning for Syria'

Verdwenen kleitabletten

Lucas Petit, conservator Oude Nabije Oosten:

"In het Syrische Tell Sabi Abyad hebben het RMO en de Universiteit Leiden honderden kleitabletten opgegraven met teksten in spijkerschrift. Het zijn korte brieven van een gouverneur, te vergelijken met een sms'je van nu. Er werd bijvoorbeeld veertig liter bier besteld voor een feest. Of de schaapherders werden geacht bij de gouverneur te komen om verslag te doen van hun reizen. Als ze niet kwamen opdagen kregen ze honderd stokslagen. Deze 'briefjes' geven informatie over het dagelijkse leven in het Assyrische rijk. De kleitabletten werden destijds schoongemaakt, gefotografeerd en van sommige werden mallen gemaakt om het spijkerschrift te onderzoeken. De originele tabletten werden in het archeologisch museum in Raqqa opgeslagen, maar deze zijn verdwenen en door het bewind van IS verwoest."

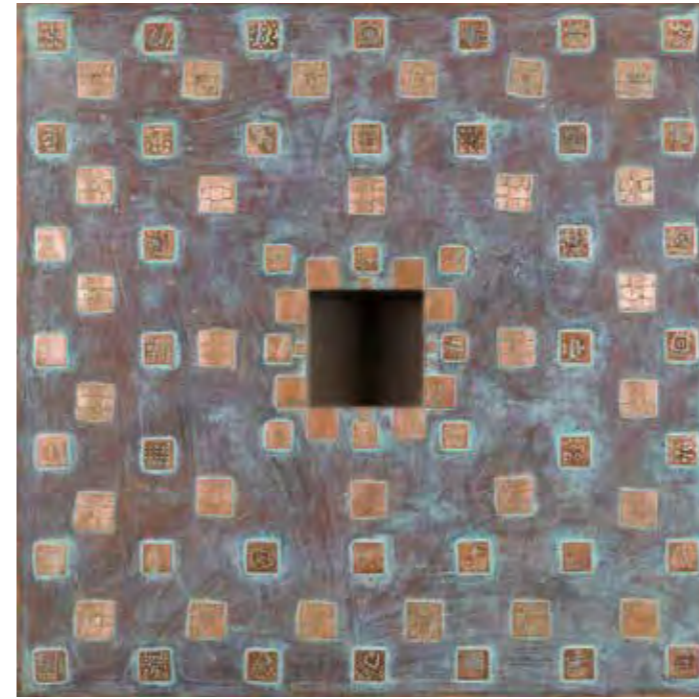

3D-prints in je hand

Lucas: "Doordat de originele kleitabletten niet meer bestaan, zijn onze mallen waardevol geworden. Deze zijn fragiel en vergaan gestaag. Dat zou eeuwig zonde zijn. Vandaar dat enkel academische partners en het RMO het project Scanning for Syria hebben opgezet. Samen hebben we een techniek ontwikkeld om van de mallen 3D-scans en -prints te maken. Eerst scanden we de mallen door 1.400 afbeeldingen te maken van één omwenteling van 360 graden. Via een algoritme konden we daar één bestand van maken. Dit klinkt eenvoudig, maar het is een complex systeem."

Studie spijkerschrift

Lucas: "We zijn nu in het bezit van kunststof replica's die gelijk zijn aan de originele kleitabletten. Het spijkerschrift op de kleitabletten kan je goed lezen als je het tablet kunt bewegen met je hand. Met behulp van de veranderende lichtinval kun je de tekens ontwaren en de teksten bestuderen. Met Scanning for Syria zorgen we dat informatie behouden blijft en beschermen we het cultureel erfgoed."

Qassim Alsaedy: Along the road to Nineveh (tot en met 25/03)

De schilderijen en keramische objecten van Qassim Alsaedy (Bagdad, 1949) ademen geschiedenis. Voor deze expositie liet hij zich inspireren door het Nabije Oosten en de ruïnes van Nineveh. Alsaedy woont sinds 1994 in Nederland. Als student bezocht hij de ruïnes van de antieke stad Nineveh, die hem bleven inspireren. Zijn keramische werk, waarin de vormen en kleuren van het Oude Nabije Oosten weerklinken, creëerde hij samen met de Duitse keramiste Brigitte Reuter.

Fascinatie voor Persepolis (tot en met 07/05)

Dit was een tentoonstelling over de Europese perceptie van Achaemenidische monumenten vanaf de veertiende eeuw en was gebaseerd op het gelijknamige proefschrift van fotohistoricus Corien Vuurman. De plaats die de Grieken in de tijd van Darius (522-486 v.Chr.) Persepolis, stad van de Perzen, hebben genoemd, wordt beschouwd als één van de fascinerendste sites uit de antieke wereld. Gelegen in het zuiden van Iran, maakt dit complex een overweldigende indruk op bezoekers. Deze sensatie of ontroering is voor Europese bezoekers aanleiding geweest over de Achaemenidische monumenten te schrijven en ze met tekeningen of fotografie in beeld te brengen. Ondanks de verwoesting in de Oudheid door Alexander de Grote en de naderhand aangebrachte vernielingen is het opmerkelijk dat Persepolis een plaats bleef waar reizigers naar toe trokken.

Met bruiklenen van: Universitaire Bibliotheken Leiden, Museum für Islamische Kunst, Staatliche Museen zu Berlin, Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten (Leiden), Ruud Hoff, Corien Vuurman

Vormgeving: Anika Ohlerich

Nineveh: Hoofdstad van een wereldrijk (19/10/17 – 25/03/18)

Deze tentoonstelling nam de bezoekers mee naar de bloeitijd van de Nieuw-Assyrische hoofdstad in Noord-Irak, rond 700 v.Chr. Nineveh was in die tijd met 100.000 inwoners de grootste stad van de wereld. Met 200 objecten uit 26 binnen- en buitenlandse musea was dit met afstand de grootste internationale samenwerking die het RMO tot stand heeft gebracht.

Reliëfs speelden een hoofdrol in de tentoonstelling als toonbeeld van vakmanschap en als dragers van waardevolle informatie over Nineveh en het dagelijks leven in de stad. Vrijwel alle paleismuren werden met stenen beeldverhalen bekleed. In Nineveh bevond zich naar schatting meer dan 15 kilometer aan wandreliëfs. Kleitabletten uit de eerste bibliotheek ter wereld, aangelegd door koning Assurbanipal, gaven informatie over de taal, het schrift en de gedachtewereld van de Assyriërs.

Het verhaal van de tentoonstelling ging over de eerste bewoning van de plaats, de periode na de verwoesting van Nineveh en de val van het Assyrische rijk. Dit werd aangevuld met een tweede verhaallijn over de avontuurlijke herontdekking van de overblijfselen van de stad in de negentiende eeuw. De zoektocht naar het klassieke en Bijbelse Nineveh kwam eveneens aan bod. De tentoonstelling schonk in een derde verhaallijn aandacht aan erfgoed in crisissituaties en manieren om het verleden voor de toekomst te behouden. Behalve computeranimaties van de stad, werden reliëfs uit een paleiszaal exact nagebouwd met behulp van 3D-technieken en een projectie van de oorspronkelijke kleuren.

In een vergelijking met winterexposities die in de 21ste eeuw werden gemaakt, neemt Nineveh qua bezoekersaantallen de tweede plaats in:

Titel	Bezoekers	Jaar
Petra: Wonder in de Woestijn	170.700	2013/2014
Nineveh: Hoofdstad van een wereldrijk	142.495	2017/2018
Farao's van de Zon	135.000	2000/2001
Carthago	132.173	2014/2015
Koninginnen van de Nijl	123.292	2016/2017
Syrië: Bronnen van Inspiratie	105.000	2002/2003
Egyptische Magie	87.000	2010/2011
Etrusken: Vrouwen van Aanzien	86.000	2011/2012
Het Egypte van Hollywood	62.000	2012/2013

Patronaat Unesco

Unesco verleende de expositie patronage en onderschreef daarmee de betekenis van de tentoonstelling. Niet eerder ontving een Nederlands museum het UNESCO-patronaat. Musea die deze eer eerder te beurt vielen, zijn het Grand Palais in Parijs en het Aga Khan Museum in Toronto.

Mogelijk gemaakt door: de BankGiro Loterij, het Blockbusterfonds, Fonds 1818, Ministerie van OCW (indemniteit), Mondriaan Fonds, Nationale Unesco Commissie, Prins Bernhard Cultuurfonds, Prins Claus Fonds, Turing Foundation.

Bruikleengevers: Ägyptisches Museum und Papyrussammlung (Berlijn), Allard Pierson Museum (Amsterdam), Ashmolean Museum (Oxford), British

Museum (Londen), Fitzwilliam Museum (Cambridge), Israel Museum (Jeruzalem), KMKG (Brussel), KB (Den Haag), Kunsthistorisches Museum (Wenen), Metropolitan Museum (New York), Musée du Louvre (Parijs), Museo Archeologico Nazionale (Florence), Museo Archeologico (Turijn), Museo Archeologico (Venetië), Museo Barracco (Rome), Museum (Den Haag), Museum Boerhaave (Leiden), Nationaal Militair Museum (Soest), NINO (Leiden), Rijksmuseum (Amsterdam), Royal Asiatic Society (Londen), UB Leiden, UB Vrije Universiteit (Amsterdam), Vaticaanse Musea (Vaticaanstad), Vorderasiatisches Museum (Berlijn) en (Wereldmuseum Rotterdam)

Vormgeving: Lies Willers

Uitgelicht

Activiteiten bij Nineveh

Virtual reality (21/01)

Deze beleving van een VR-reconstructie van een Assyrische paleiszaal werd gedemonstreerd door de Amerikaan Donald Sanders, specialist op het gebied van digitale reconstructies en virtual reality in de archeologie. Sanders gaf tekst en uitleg aan honderden bezoekers die met een 3D-bril deze virtuele wereld ervoeren.

Reliëfs in de paleizen van Nineveh (23/01)

David Kertal (Hebrew University Jeruzalem) gaf een lezing over de decoraties van de koninklijke paleizen in Nineveh. Kertal vertelde over de functie van deze decoraties en voor welk publiek het bedoeld was.

Spijkerschrift voor dummies (04/02)

In deze workshop vertelde assyrioloog Rients de Boer (Vrije Universiteit) over het ontstaan en de ontcijfering van het spijkerschrift. De tachtig aanwezigen mochten aan de slag met de ontcijfering van één van de spijkerschriftteksten uit de tentoonstelling Nineveh.

Gilgamesj in Nineveh (13/02)

Kunstenaar en archeoloog Theo de Feyter gaf een lezing over de teksten die koning Assurbanipal voor zijn bibliotheek in Nineveh bijeenbracht, waaronder meerdere exemplaren van het epos van Gilgamesj. De Feyter vertaalde dit epos in het Nederlands.

Unesco- kinderdag: kapot goede kunst! (28/02)

Samen met de Nationale Unesco commissie werd een kinderdag over bedreigd erfgoed in oorlogsgebieden georganiseerd. Met workshops 'eerste hulp voor erfgoed', een kinderaudiotour over de tentoonstelling Nineveh, kleitabletten boetsen en schrijven in spijkerschrift. Tijdens een kindercollege met de titel 'Waarom beschermt het leger ook kunst en gebouwen?' vertelde Edwin Maes, specialist cultureel erfgoed bij de Koninklijke Landmacht, hoe het Nederlandse leger erfgoed in oorlogsgebieden beschermt, hoe het monumententeam werkt en wat erbij komt kijken om lid van dit team te worden.

Minecraft (03/03 en 11/03)

Stichting VALUE maakte voor honderden bezoekers Nineveh's verloren gegane erfgoed zichtbaar met 3D-reconstructies door het digitale bouwspel Minecraft, beeldschermen en een VR-bril.

Macht en mythe van Nineveh (07/03)

Dit avondsymposium werd georganiseerd door Stichting Zenobia in samenwerking met het RMO. Sprekers waren Jon Taylor (The British Museum) en Rients de Boer (Vrije Universiteit Amsterdam) over de hoogtijdagen van Nineveh onder koning Assurbanipal (zevende eeuw v.Chr.). Jon Taylor sprak over Assurbanipals beroemde bibliotheek en Rients de Boer vulde hem aan met een lezing over Assurbanipals invasie van Egypte. Martje de Vries (Radboud Universiteit Nijmegen) gaf een beeld van Nineveh, zoals geschetst in vroegmoderne bronnen, waaronder in het werk van de zeventiende-eeuwse Jezuïet Athanasius Kircher.

Open dagen BankGiro Loterij (24/03 - 25/03)

Bij dit slotweekend van de tentoonstelling kwam de samenwerking met de BankGiro Loterij goed tot uiting. Ruim 2.500 deelnemers werden gastvrij ontvangen door BGL- en RMO-medewerkers. Het museum had de openinstijden uitgebreid van 09.00 uur tot 19.00 uur. Tezamen met de reguliere bezoekers werden in het slotweekend 5.300 bezoekers welkom geheten.

BankGiro Loterij-vipkaart

De BGL droeg met de aankoop van 5.400 kaarten bij aan de overeenkomst met het Blockbusterfonds. Dit aantal is tijdens de looptijd van Nineveh fors overtroffen. In totaal bezochten 6.765 VIP-kaarthouders en 4.287 introducees de expositie, tezamen 11.052. De huidige opzet (entree met introducee) functioneert daarmee beter dan eerdere samenwerkingen binnen het BGL-gedeelte van de Blockbusterfonds-overeenkomst. Dit succes is te danken aan de televisieaandacht in BGL-gerelateerde programma's als Koffietijd, de geproduceerde werkingsspot en de online kanalen van de BGL. Deze sterke groei is opmerkelijk, omdat Nineveh niet een titel is die voor in de mond ligt en waar iedereen een beeld bij heeft. In dit licht zijn deze aantallen VIP-kaart bezoekers en hun introducees een succes.

Tentoonstelling van het Jaar (20/04)

Op deze dag won Nineveh de Tentoonstelling van het Jaar-verkiezing van MuseumTijdschrift. Het is een uitslag waar het RMO trots op is. Directeur Wim Weljand nam de prijs in ontvangst tijdens de viering van het dertigjarige jubileum van MuseumTijdschrift in het Gemeentemuseum Den Haag. De verkiezing draaide om de eer en de waardering.

Nineveh werd door de lezers van MuseumTijdschrift met ruime meerderheid tot winnaar verkozen. De tentoonstelling kreeg van hen veel lof voor de gelaagde inhoud en de getoonde objecten. "De tentoonstelling Nineveh laat met behulp van moderne technieken de geschiedenis heel dichtbij komen", aldus één van de inzenders. Het museum was blij verrast met deze eervolle waardering.

Al 200 jaar van nu (25/04 – 02/09)

Deze expositie was een groot retrospectief over tweehonderd jaar museumgeschiedenis met 600 objecten, die een opvallende rol in de museumgeschiedenis hebben gespeeld. De tentoonstelling toonde de veranderende wereld tussen 1818 en 2018 en de manier waarop het museum daarin mee veranderde. Het verhaal kreeg gestalte met een mix van voorwerpen uit de collectie en voorwerpen die in de loop der tijd naar andere musea zijn verhuisd. Tot die laatste categorie behoren Javaanse beelden, Peruaans aardewerk en beeldhouwwerk uit de schatkamer van de Sint Servaas in Maastricht. Voor de tentoonstelling keerden ze als bruikleen terug.

Uit de eigen collectie kwamen depotvoorwerpen die voorheen zelden te zien waren, zoals kopieën van Deense runenstenen en een zestiende-eeuws 'Romeins' Venusbeeld. Het aanbod varieerde van het in 2017 verworven prehistorische zwaard van Ommerschans tot het universiteitsdiploma van directeur Caspar Reuvs. Er was veel aandacht voor de archeologische opgravingen, gestart in 1827. Voor het eerst werd aandacht besteed aan de positie van het RMO tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Jubileumboek en opening tentoonstelling (25/04)

Ter gelegenheid van het 200-jarig bestaan werd het jubileumboek 'Rijksmuseum van Oudheden, een geschiedenis van 200 jaar' gepubliceerd, uitgegeven door Waanders. Pieter ter Keurs, hoofd van de afdeling collecties en onderzoek en samensteller van het boek, overhandigde deze middag het eerste exemplaar aan Carel Stolker, voorzitter van het College van Bestuur (Universiteit Leiden). Conservator Willemsen gaf een toelichting op de tentoonstelling. Later gingen de deuren open voor de informele opening van de tentoonstelling. De dresscode luidde 'historisch feestelijk'. Een aantal bezoekers had hieraan gehoor gegeven. Veel RMO-medewerkers waren gekleed door de Leidse kostuumverhuurder Hoppezak.

Uitgelicht Tweehonderd jaar

Dit artikel, geschreven door Annemarieke Willemsen en bewerkt voor dit jaarverslag, verscheen eerder in het magazine van de Vriendenvereniging RoMeO.

"We hebben in Leiden een prachtig Egyptisch en Indisch museum gezien, dat complete graffomben bevat. Ik vond het erg jammer dat ik niet langer in het Egyptisch museum kon blijven om enkele van die mooie dingen te kopiëren of te tekenen."

Théodule Devéria (15 jaar), 18 augustus 1846

In 2018 bestond het Rijksmuseum van Oudheden 200 jaar. Op 13 juni 1818 werd Caspar Reuvs benoemd tot hoogleraar archeologie aan de Leidse universiteit, met de opdracht een 'archaeologisch cabinet' op te bouwen als studiecollectie. Zijn aanstellingsdatum beschouwen we als oprichtingsdatum. Het zou tot 1838, enkele jaren na de plotselinge dood van Reuvs in 1835, duren voordat Leiden een openbaar toegankelijk museum met oudheden had, gevestigd aan de Breestraat. Reuvs kreeg in 1818 wel het beheer over de verzameling klassieke beeldhouwkunst die in de orangerie van de Hortus Botanicus stond opgesteld. Dat betrof het legaat Papenbroek, dat daar sinds 1745 te zien was. In de aanloop naar 2018 is gezocht naar een stichtingsakte, maar die bestaat niet. Zover we weten, is in 1918 niets gedaan aan het 100-jarig bestaan. Het jubileum in 1968 is wél gevierd, met de publicatie van het boek 'Artefact: 150 jaar Rijksmuseum van Oudheden' en een bezoek van de koningin. We kunnen stellen dat sinds toen de datum 1818 algemeen geaccepteerd is.

De wereld van 1818

Die opstelling van het legaat Papenbroek in de Hortus is eigenlijk de voorgeschiedenis van het RMO. De tentoonstelling begon daarmee: voor een uitvergroting van één van de prenten van de orangerie-opstelling, was een deel van de afgebeelde sculpturen neergezet. De sculpturen kwamen uit het depot. Dat deze stukken in het magazijn staan, is opvallend. Hoewel het de basiscollectie is, blijkt deze eigenlijk matig gedocumenteerd en ontsloten te zijn, en zelfs matig gerestaureerd. De eerste zaal van de tentoonstelling gaf de sfeer van 1818 weer: de wereld waarin het RMO is ontstaan.

Na de zaal 1818 stonden aan het begin van de zaal 1818-1838 aan weerszijden beelden uit Java, als 'bewakers' van het museum van Reuvs, zoals hij dat voor zich zag. Daarbij was aandacht voor de eerste aankopen van gezanten als

Rottiers en Humbert. Daarna nam de tentoonstelling de bezoeker mee door twee eeuwen museumgeschiedenis, aan de hand van negen perioden. De huisvesting was daarbij de leidraad; de zaal 1838-1892 werd 'Een museum aan de Breestraat' genoemd en die van 1918-1940 'Centrum van archeologie aan het Rapenburg'. Onderweg kwam men de elf directeuren tegen, met hun portret en een typerende uitspraak over het museum, de archeologie of de bezoeker. De laatste zaal, van 2000 tot nu, toonde alle tentoonstellingsposters en liet de huidige conservatoren aan het woord over hun lopende onderzoek.

Een korte geschiedenis

In de twee eeuwen van zijn bestaan is het aanbod voor de bezoekers telkenmale gewijzigd. In de negentiende eeuw stonden er godenbeelden uit Java, aardewerk van de Antillen en kopieën van Romeinse monumenten. De collectie en het onderzoek zijn in die twee eeuwen steeds uitgebreid en veranderd. In de eerste decennia na 1818 was het museum druk bezig een collectie op te bouwen voor het koninkrijk. Via agenten in het mediterrane gebied wist Reuvs verzamelingen uit Egypte en de Klassieke wereld te verwerven. Bovendien ging hij opgraven in Voorburg. Alle voorwerpen werden bewaard in een pand aan de Houtstraat en waren te bezichtigen voor studenten en geleerden. De periode tot 1830 was er één van rijkdom in het Koninkrijk der Nederlanden en de vele aankopen reflecteren dat. Met de onafhankelijkheid van België in 1830 raakte Nederland zijn grootste bron van inkomsten kwijt, het rijke industriegebied in het zuiden, en kreeg het RMO minder te besteden. Bovendien stierf Reuvs jong, al in 1835.

In 1838 verhuisde het RMO naar Breestraat 18, waar een achttiende-eeuws pand geschikt was gemaakt voor een publiek toegankelijk museum. Vanaf 1838 is een bezoekersboek bijgehouden; in het eerste jaar kwamen ongeveer 3.000 mensen naar de oudheden kijken. Het museum werd in de negentiende eeuw 56 jaar lang geleid door Conrad Leemans, die het door een schrale tijd loodste.

"Eene verzameling zoo rijk van inhoud en eene zoo zeldzame gelegenheid aanbiedende voor vergelijkende oudheidkunde, mag wel aanspraak maken op een opzettelijk voor hare bestemming en haren omvang doelmatig ingericht gebouw."

Directeur Conrad Leemans, 1887

In 1892 huurde het RMO zalen aan Papengracht 19, bedoeld voor een presentatie van Nederlandse oudheden. Naast de klassieke, Egyptische en Oost-Indische oudheden waren steeds meer voorwerpen uit Nederland te zien, door aankopen en opgravingen. Inmiddels werden in Nederland meer musea geopend en de collectie werd herverdeeld, conform nieuwe inzichten. In 1903 verloor het RMO zijn volkenkundige verzamelingen. In 1919 werd Jan Hendrik Holwerda directeur en bleef dat tot 1939. Hij reisde Nederland rond om op te graven, construeerde een netwerk van correspondenten die vondsten meldden en besteedde veel aandacht aan het populariseren van oudheidkunde. De periode tussen de twee wereldoorlogen was de glorieus tijd van de Nederlandse archeologie in het RMO.

"De afdeling voor de Oudste Geschiedenis van Nederland is gereed gekomen. Er wordt daarin bijeengebracht wat door systematische opgravingen en goed gecontroleerde vondsten in het bezit van het museum kwam, omdat daardoor eerst het onderzoek naar onze oudste geschiedenis een vaste basis krijgt."

Directeur Antonie Holwerda, 1913

Holwerda realiseerde de grote verhuizing: in 1926 opende het museum zijn deuren aan Rapenburg 28, waar het nog is gevestigd. In de oorlogstijd bleef het museum open, maar kon zijn functies steeds slechter vervullen. In 1939 werd de collectie grotendeels geëvacueerd. Het museum volgde de normen van het Rijk, ontsloeg haar Joodse medewerker en kreeg te maken met vorderingen en brandstofgebrek. Directeur Willem van Wijngaarden moest dulden dat conservator Frans Bursch het museum als platform voor Germaanse propaganda gebruikte.

Na de oorlog keerde de collectie terug uit de schuilkelders en trok het RMO snel meer dan 10.000 bezoekers per jaar. In Nederland waren er door de wederopbouw

veel opgravingen, maar die werden meer en meer uitgevoerd door de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek. Het RMO profileerde zich met haar excellente Egypte-collectie en ging opgraven in Sakkara. In 1969 schonk Egypte de tempel van Taffeh aan Nederland.

"Het museum heeft al vele interessante Egyptische kunstschaten onder zijn dak. Wanneer de tempel daarbij komt zal Leiden, samen met Parijs, Londen en New York, behoren tot de steden die buiten Egypte over een waardevolle Egyptische kunstverzameling beschikken."

Directeur Adolf Klasens, 1969

In 1979 opende het verbouwde RMO, met als blikvanger een Egyptische tempel in de centrale hal. Het museum was losgekoppeld van de Leidse Universiteit en werd in 1995 zelfstandig ten opzichte van het Rijk. De collectie bleef groeien door schenkingen en toevalsvondsten. Er kwamen grote tentoonstellingen: in 1986 trok 'Schatten uit Turkije' meer dan 100.000 bezoekers. In 2001 en in 2015 is het RMO nogmaals verbouwd en heringericht. Het werd een museum met twee binnenplaatsen, waaromheen een opstelling te zien was over Egypte en het Nabije Oosten, Grieken en Romeinen, en Nederland.

Voor het eerst (weer) te zien

De jubileumtentoonstelling bevatte ongeveer 600 objecten. De meesten waren eerder zelden op zaal te zien. Veel voorwerpen stammen uit aankopen of verwervingen die nu voor het eerst als verzameling werden belicht, of stammen van opgravingen die het museum ooit uitvoerde. Sommige waren nooit te zien omdat ze beroemdere 'broers' hebben of omdat hun verhaal moest worden uitgezocht. Sommige deelden het onderspit omdat ze onduidelijk waren, omstreden, vals, of niet wat ze leken. Een voorbeeld is de

zogenaamde Venus van Leggeloo, een sculptuur in 1847 in Drenthe verworven als een mooi Romeinse sculptuur. Al snel bleek het beeld niet zo oud. Nu weten we dat het een zestiende-eeuws gevelstuk moet zijn. Er was nooit een reden om zestiende-eeuwse oudheden te laten zien - tot nu toe.

Zo'n vijftig objecten in de tentoonstelling waren bruiklenen; voorwerpen die ooit te zien waren, maar die al honderd jaar niet meer tot de collectie behoren. De meeste komen uit het voormalige Rijks Ethnographisch Museum, het huidige Museum Volkenkunde. Vanaf 1818 werden alle oudheden, ook die uit Nederlands-Indië en Midden- en Zuid-Amerika, in het Museum van Oudheden ondergebracht. In 1903 werden, op grond van ideeën over 'levende en dode' culturen, de collecties gesplitst. Het RMO bleef Europese oudheden beheren en de oudheden uit de gebieden die als brongebieden voor de Europese cultuur gezien werden, zoals Egypte en het Nabije Oosten. 4.174 objecten werden uit het RMO naar Volkenkunde verplaatst; het bekendst zijn de hindoe-boeddhistische beelden uit Indonesië, waarvan enkele tijdelijk terugkeerde naar het Rapenburg, maar het ging ook om Indische bronzen, aardewerk uit Peru en voorwerpen uit voormalige Nederlandse koloniën als Suriname en de Antillen.

Herverdeeld werd er op vier momenten in de geschiedenis, tussen het RMO en het Rijksmuseum Amsterdam. Daarbij ging het om bronzen beelden, die als Romeins of soms Etruskisch in het RMO terecht waren gekomen, maar bij nadere bestudering uit de renaissance stamden. Voor de tentoonstelling is op de overdracht van elf bronzen beeldjes in 1908 gefocust, die deel uitmaakten van de in 1826 verworven collectie Corazzi uit het Italiaanse Cortona. Vijf daarvan zijn in de zestiende eeuw in Italië bewust als 'antieke beeldjes' vervaardigd. In de loop van de tijd veranderden inzichten: zo zijn in het Rijksmuseum 'renaissance-bronzen' aanwezig, die wel degelijk Romeins zijn, en zijn er nog altijd renaissance-objecten in het RMO.

Er is voor de jubileumtentoonstelling in principe niets uit de vaste opstelling gehaald. Uiteraard zijn objecten in die presentaties belangrijk voor de museumgeschiedenis, maar die werden op een andere manier belicht. Er was een jubileumroute in de vaste opstelling, waarin vijftig voorwerpen voorzien waren van een tekst over hun historische verhaal. Zo vormde de museumgeschiedenis letterlijk een rode draad door alle afdelingen. Deze was tot aan het einde van het feestjaar te zien.

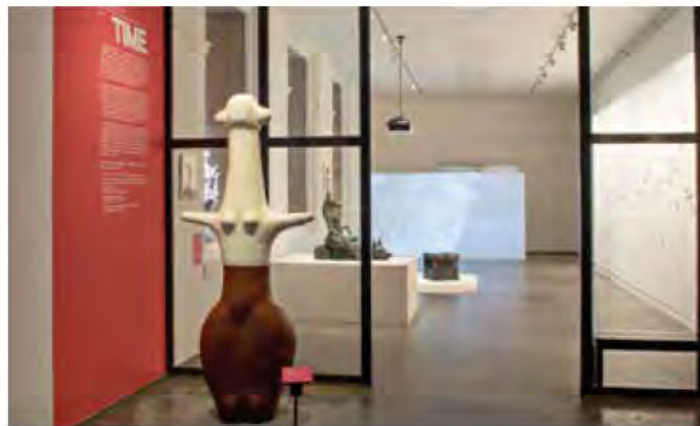

Concepts of Time (17/05 – 09/09)

Stichting Beelden In Leiden presenteerde In Concepts of Time op drie locaties werk van jonge kunstenaars, geselecteerd door Sandrine van Noort (curator kunstcollectie LUMC). Het 200-jarig museumbestaan was aanleiding voor het thema Concepts of Time en daarom was het museum één van de locaties. Er waren sculpturen, video's en een wandinstallatie te zien van Jullaan Andeweg, Daniëlle van Ark, Jasper Hagenaar, Nynke Koster, Damian Kapojos, Bastienne Kramer, Emma van der Put en Camille Smeets. Drie van hen maakten voor deze gelegenheid nieuw werk, dat verwijst naar de collectie. Naar aanleiding van deze tentoonstelling hield kunstenaar David Jablonowski op zeven juni de zevende Frans de Wit lezing.

Jablonowski gaf een Inkljk In zijn Ideeënproces en de hierbij versholen associaties die hij - naar analogie met het world wide web - hyperlinks noemt.

Oud Europa (vanaf 15/06)

Deze expositie bood een overzicht van de verzamelgeschiedenis van de collectie Oud-Europa. Deze 'vergeten' collectie bestaat uit 7.800 objecten uit de prehistorie, Romeinse tijd en Middeleeuwen, zoals zwaarden uit Denemarken, Scytische sieraden, Duitse grafvondsten uit de Merovingische tijd en vuistbijlen uit Hongarije. De verzameling, opgebouwd tussen 1824 en 1970, speelde anderhalve eeuw een belangrijke rol en raakte daarna in de vergetelheid. De reden dat het RMO een collectie Oud-Europa bijeen wilde brengen was dat een fraaie Europese collectie het nationale bewustzijn van het jonge Koninkrijk der Nederlanden verstevigde. Tegelijkertijd was het handig voor musea om originele objecten of kopieën van objecten te verzamelen voor vergelijkingsdoeleinden.

Met de komst van directeur Jan Hendrik Holwerda in het begin van de twintigste eeuw werden de verzamelmotieven wetenschappelijker. Hij verzamelde gericht stukken om de Nederlandse archeologie van een Europese context te voorzien. Holwerda richtte een permanente tentoonstelling Oud-Europa in. Er kwam een studiezaal bij en een gids verscheen. De voorwerpen kregen aanvankelijk een prominente plaats, maar verdwenen in 1956 definitief naar de depôts om plaats te maken voor andere tentoonstellingen.

De tentoonstelling maakte deel uit van het NWO-Museumbeursonderzoek Europa verzameld. De zoektocht naar Europese Oudheden voor de Rijkscollectie Archeologie (1824-1970) dat door conservator Luc Amkreutz twee jaar werd uitgevoerd. Het onderzoek had tot doel de collectie beter te documenteren en de achtergronden van de ontwikkelingen in aankoop te duiden.

Uitgelicht Online crowdsourcing

'Op de stoel van de conservator' was een online crowdsourcing-project waarbij onderzoek naar de collectie Oud-Europa voor een breder publiek toegankelijk is gemaakt en open was voor bijdragen. Via Facebook werkten geïnteresseerden mee aan geselecteerde casussen en vulden informatie over deze deelcollectie aan. Voorbeelden zijn het transcriberen van correspondentie, het verbeteren van dateringen of onderzoek naar verzamelaars die voorwerpen leverden aan het museum. Het was een pilot waarin de deelnemers de rol van 'assistent-conservator' hadden.

Bij het project waren verschillende aspecten belangrijk. Ten eerste waren de resultaten een aanvulling op de kennis

van de collectie. Deze werkzaamheden zijn tijdrovend en kunnen, wegens de beperkte bezetting, niet door de medewerkers worden uitgevoerd. Een tweede pijler is, binnen een beperkte doelgroep, het entameren van belangstelling voor de collectie en de gelijknamige tentoonstelling. Een derde pijler is de participatie-component. Voor de valorisatie van archeologisch onderzoek is het van belang publiek meer te betrekken bij zowel het verloop van het onderzoek als de resultaten. 279 mensen (doel 200) volgden de pagina en er zijn 101 actieve deelnemers (doel 75) geweest. Dat lijkt weinig, maar voor het ontsluiten van een vergeten collectie geeft dit aantal een aanzienlijke meerwaarde.

Archeologie en rotskunst in de Zwarte Woestijn (26/09 – 06/01/2019)

Deze fototentoonstelling toonde het onherbergzame gebied van de zwarte woestijn (Jordanië) en de daar aanwezige rotskunst. Sinds 2012 verrichten Leidse archeologen hier opgravingen en veldverkenningen. Het onderzoek concentreert zich in het ruige, bergachtige Jebel Qurma-gebied in het midden van de woestijn. De Nederlandse archeologen, onder leiding van Peter Akkermans, hoogleraar archeologie van het Nabije Oosten en voormalig conservator, hebben bewezen gevonden dat dit gebied al duizenden jaren geleden werd bewoond door rondtrekkende herders en jagers. Veldverkenningen wijzen de plekken aan waar deze mensen hun tenten neerzetten. Opgravingen leggen de grafheuvels bloot waarin zij hun doden begroeven. Een belangrijke ontdekking zijn de vele duizenden gegraveerde rotstekeningen en inscripties in het Safaitisch, een noord-Arabisch dialect uit het begin van onze jaartelling. Zowel de tekeningen als de inscripties vertellen over het leven in de woestijn van 2000 jaar geleden.

Lezingenavond (26/09)

Op de openingsavond spraken Peter Akkermans, Harmen Huigens, Nathalie Brusgaard en Koen Berghuijs (allen Universiteit Leiden) over hun onderzoek in dit meest onherbergzame en ontoegankelijke deel van Jordanië. De lezingen gingen over de archeologie van deze zwarte woestijn, met een focus op het funeraire landschap, de rotskunst, veldtechnieken in een moeilijk toegankelijk gebied en vroege reizigers in de regio.

Goden van Egypte (12/10 – 31/03/2019)

Voor deze tentoonstelling, het sluitstuk van het 200-jarig bestaan, kwamen vijfhonderd beelden van goden en godinnen, magische papyri, gouden sieraden en mummiekisten bij elkaar, uit binnen- en buitenlandse musea. Nooit eerder was een tentoonstelling van deze omvang gewijd aan het Egyptische godenrijk.

Het ontstaan van de kosmos, het tijdelijke leven op aarde en het eeuwige leven na de dood: alles lag volgens de oude Egyptenaren in handen van goden en godinnen. Die waren bepalend voor hun wereldbeeld en het leven van alledag. De farao werd als een van de goden gezien. Hij vertegenwoordigde hen op aarde. Goden van Egypte was een kennismaking met het fascinerende godenrijk en deze mystieke wereld, doordrenkt van symboliek. Een levensgroot dubbelbeeld van farao Horemheb en de god Horus, een topstuk uit Wenen, verwelkomde bezoekers bij de entree. Na verhalen over de goden en de schepping, werden de Goden thematisch behandeld (Goden van de hemel, de maan, de sterren, de aarde en de onderwereld) Goden van Egypte sloot af met de Griekse en Romeinse veroveraars die de goden naar hun eigen wereld brachten, en met de invloed van de Egyptische godenwereld op kunst en populaire cultuur van Europa.

Studenten van ArteZ Hogeschool voor de Kunsten (Zwolle) maakten een serie ondersteunende animatiefilmpjes die in de tentoonstelling te zien waren.

De tentoonstelling kwam tot stand met steun van het Mondriaan Fonds, het Prins Bernhard Cultuurfonds, De BankGiro Loterij, Djoser Reizen en Kidsweek. De opening werd verricht door Barbera Wolfensberger, directeur-generaal Cultuur en Media bij het ministerie van OCW en

Z.E. Amgad Maher Abdel Ghaffar, ambassadeur van de Arabische Republiek Egypte.

Tijdens de looptijd van de tentoonstelling was het museum op maandag open, met op die dag wekelijkse instaplezingen. Bij de tentoonstelling verschenen een publieksboek en de publicatie Egyptische goden van A tot Seth. Er waren gratis meertalige audiotours voor volwassenen en kinderen, lezingen, films, familierondleidingen en kinderactiviteiten tijdens de schoolvakanties.

Met bruiklenen van het British Museum, het Musée du Louvre, het Kunsthistorisches Museum (Wenen), het Roemer- und Pelizaeusmuseum (Hildesheim), het Allard Pierson Museum, het August Kestner Museum (Hannover) en het Museo Egizio (Turijn).

Vormgeving: Architectenbureau Jowa

Actualiteitenvitrines

De schaal van Ewijk (16/01 – 19/06)

In 2016 werd een bronzen schaal uit de Merovingische tijd (550 tot 700 n. Chr.) gekocht. Het object werd met een metaaldetector gevonden op een akker in het Gelderse Ewijk. Op de akker zijn meer metalen voorwerpen aangetroffen, waaronder een munt, bronzen riembeslag en mantelspelden. Deze zijn onderdeel van de aanwinst.

De schaal staat op een ring, heeft omega-vormige hengsels en is van een type bronzen eetservies dat 'Koptisch vaatwerk' wordt genoemd. Daarvan waren in Nederland twee exemplaren bekend, beide in Leids bezit. 'Koptische' schalen en kannetjes werden in de vroege Middeleeuwen uit het Middellandse Zeegebied geëxporteerd naar West-Europa. Het waren prestige-objecten voor de heersende elite, bedoeld om luxueus eten op te presenteren of wijn mee te schenken. Omdat de in het buitenland gevonden 'Koptische' schalen en kannetjes voornamelijk in graven van koningen en leiders zijn gevonden, is het aannemelijk dat deze schaal uit zo'n vorstengraf komt. Hopelijk kan nader onderzoek van de akker uitwijzen of hier inderdaad een Merovingisch grafveld ligt.

3D-reconstructie Caesar (22/06 – 26/08)

In 2017 kwam schrijver en archeoloog Tom Buijtenorp met het idee een levensechte gereconstrueerde buste te laten maken van het marmeren hoofd van Julius Caesar uit de Leidse collectie. Deze buste is één van de twintig in Europa bekende Caesarportretten. Zijn aandacht was gevestigd op dit beeld door zijn onderzoek voor zijn boek Caesar in de Lage Landen. De reconstructie werd gemaakt door Maja d'Hollosy, archeoloog en fysisch antropoloog en werd gebaseerd op een 3D-scan van het marmeren portret. De originele kop is behoorlijk beschadigd. Daarom is gekozen om de verdwenen delen, zoals neus en kin, aan te vullen op basis van een tweede kop van Julius Caesar: de Tusculum-buste, die zich in het Archeologisch Museum van Turijn bevindt. Er was nationaal en internationaal veel publiciteit voor deze reconstructie.

De reconstructie kon gerealiseerd worden dankzij een subsidie van de Provincie Zuid-Holland.

Uit de Late Middeleeuwen (29/08 – 25/11)

In de actualiteitenvitrine waren aanwinsten te zien zoals een nokversiering in de vorm van een mannenhoofd, drie houten zolen van trippen en een kruisvormig hanger met doosje. Het is aan één zijde versierd met Christus aan het kruis. Aan de andere zijde zien we Maria met kind. Het doosje bevat waarschijnlijk een reliek, zoals een splintertje van het kruis, maar het doosje is dicht gelaten. Het is eind 2015 door dhr. Bierman gevonden met een metaaldetector in de buurt van Heemstede. Een andere getoonde aanwinst was een afgesleten munt, geslagen in het kalifaat van de Almohaden, waarschijnlijk onder kalief Abd al-Mu'min (1130-1163). De Almohaden heersten in de twaalfde en dertiende eeuw over Spanje en Noord-Afrika. Op de voorkant van de fibula staat een tekst die begint met: 'Er is geen God dan Allah'. Op de achterzijde is een christelijke kruis afgebeeld dat mogelijk als een afwering van die tekst is bedoeld. De fibula is gevonden in Finkum (Friesland) door dhr. Huiskens.

Uitgelicht

De rode draad

Bij zo'n vijftig voorwerpen in de vaste opstelling kwam de bezoeker in 2018 de 'rode draad' tegen: roodgekleurde tekstpanelen met herkomstverhalen of anekdotes over het object, in relatie tot tweehonderd jaar museumgeschiedenis. De route kende geen stricte volgorde. Vier voorwerpen worden hieronder toegelicht.

Door kunstverzamelaar Jan Six gekocht

In 1887 kocht directeur Conrad Leemans een Attische pyxis (een beautycase) uit de achtste eeuw v.Chr. met handvatten in de vorm van paarden. Het stuk was in Athene gekocht door jonkheer Jan Six, die een rondreis door Griekenland gemaakt had. Veel van de voorvaders van deze Six (1857-1926) hadden de wereld van kunst en wetenschap gesteund. Six was al jong gefascineerd door de Oudheid en studeerde klassieke talen en archeologie in Amsterdam en Bonn. Na zijn studie maakte hij zijn grand tour door Griekenland en adviseerde hij het Leidse museum over kansen voor aankopen.

De Egyptische versie van het paard van Troje

Farao Thoetmosis III beloonde rond 1440 v.Chr. zijn generaal Djehoety met eregoud, een hoge onderscheiding. Ene Djehoety veroverde in een literaire tekst de stad Joppe (de haven van het huidige Tel Aviv) met een lijst. Hij liet zijn soldaten in manden naar binnen brengen, die hij de vorst van Joppe eerst cadeau had gedaan, net als het paard van Troje. Of dit echt is gebeurd, is niet bekend, maar generaal Djehoety is wel een historische figuur. Zijn graf werd in 1824 in Sakkara ontdekt door Bernardino Drovetti, een Italiaanse verzamelaar en diplomaat. Het graf was ongeschonden en zat vol goud. De graflijsten werden aan musea in de hele wereld verkocht. Nu kunnen ze met zekerheid aan de generaal worden toegeschreven, als ze zijn naam dragen. Dat is het geval bij deze sleraden en bij een gouden en een zilveren kom in het Louvre, vier canopen in Florence, en Djehoety's doik in Darmstadt. De locatie van het graf raakte in vergetelheid en wacht onder het woestijnzand op zijn herontdekking.

Etruskisch brons voor de kerkklokken van Montecchlo

Dit bronzen beeldje van een jongen met eend werd in 1746 gevonden door een boer bij het dorpje Montecchlo in Toscane. Bij het planten van een olijfboom werd dit beeld met andere Etruskische bronzen voorwerpen ontdekt. Na de vondst stond de boer in tweestrijd. De priester van Montecchlo had bevolen dat alle 'heldense idolen' aan hem gegeven moesten worden. Hij had het brons nodig om klokken voor zijn kerk te gieten. Geleerden en kunstminnaars in Italië spraken over 'de klokken van de achterlijkheid'. De boer gehoorzaamde niet en verkocht de bronzen beeldjes aan graaf Galeotto Corazzi in Cortona. Diens privémuseum kwam in 1826 te koop. Het lukte kolonel Jean-Emile Humbert de Etruskische voorwerpen voor het RMO te verwerven.

De strakke schematische mensvorm

In 2008 verwierf het museum enkele stukken uit de erfenis van Wally Elenbaas (1912-2008), een Rotterdamse kunstenaar, die aanvankelijk naam maakte als fotograaf. Later legde hij zich toe op zeefdrukken, lithografie en monumentale wandreliefs. Het geldt dat Elenbaas met zijn kunst verdiende, besteedde hij aan reizen naar het Middellandse Zeegebied. Hier raakte hij gefascineerd door de strakke, schematische mensvormen van de idolen uit de bronstijd van Griekenland en Anatolië (Derde millennium v.Chr.). Dit zijn de vroegste weergaven van het menselijk lichaam in dit gedeelte van het mediterrane gebied.

Tentoonstellingen buiten het RMO

Buitenland

Het doel is jaarlijks een expositie aan een buitenlands museum te verkopen met minimaal €100.000 aan omzet en gemiddeld 120.000 bezoekers op jaarbasis. Op de bezoekerscijfers heeft het RMO geen invloed, maar de ervaring leert dat in het buitenland meer bezoekers de

Leidse collectie zien dan in Nederland. Met de inkomsten uit reizende tentoonstellingen financiert het museum de aanstelling van een tweede conservator voor de Egyptische afdeling.

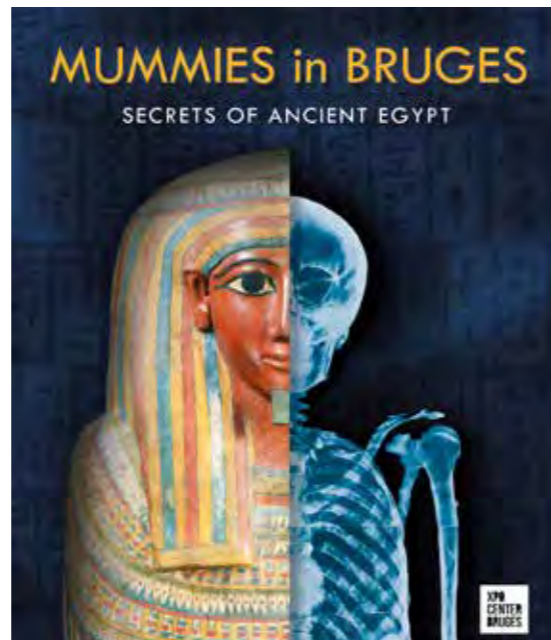
Bezoekers

	Doel	2015	2016	2017	2018
Bezoekers	120.000	418.075	405.236	80.000*	359.000
Omzet	€100.000	€378.000	€201.000	€110.000	€197.000
Locaties		Quebec	Quebec	Tunis	Brugge
		Bologna	Bologna	Milaan	Montreal
		Tokyo	Sendai		
			Nagoya		

*2017: Afgeronde opgave van Mudec (Museo delle Culture, Milaan). In Tunesië zijn geen tellingen bijgehouden.

Mummies in Brugge (31/03 – 11/11)

In het Xpo Center was de tentoonstelling 'Mummies in Bruges' te zien. In deze tentoonstelling waren negen mensen- en dierenmummies opgenomen, naast tweehonderd Egyptische voorwerpen uit de RMO-collectie. In drie zalen maakte het publiek kennis met het leven langs de Nijl, het hiërogliefenschrift, beroemde farao's, het proces van mummificeren en het hiernamaals. Mummies in Bruges was te bezichtigen op een unieke locatie: de site Oud Sint Jan, een voormalig negentiende-eeuws ziekenhuis. De tentoonstelling trok 34.000 bezoekers en wordt in 2019 verlengd.

Reines d'Égypte in Montreal (10/04 – 02/11)

In Montreal was in Le musée de Pointe-à-Callière een bewerking te zien van de tentoonstelling Koninginnen van de Nijl die in 2016/2017 in Leiden georganiseerd werd. Deze coproductie van Museo Egizio (Turijn) en het RMO trok in Montreal 325.000 bezoekers, een record voor het museum. Opvallend was het hoge percentage van achtendertig procent jongere bezoekers in de leeftijd van 18-34 jaar. De tentoonstelling reist in 2019 door naar Washington en Kansas.

Egypt: Land of Discoveries

Begin december werd een contract met het bedrijf Tokyo Shimbun getekend voor een reizende tentoonstelling die tussen 2020 en 2022 acht musea aan zal doen. De tentoonstelling heet Egypt: Land of Discoveries en gaat over drie eeuwen ontdekkingen in Egypte. Van de eerste wetenschappelijke expeditie door Napoleon, de opgravingen door het RMO tot de modernste technieken van onderzoek naar mummies, canopen en mummiekisten. Ter voorbereiding worden vier mummies met MRI gescand. Het contract zal leiden tot een omzet van 1,5 miljoen euro. Een grondige restauratie van organisch materiaal, met name mummiekisten is daardoor mogelijk. De expositie omvat 270 objecten, die in samenwerking met professor Tomoaki Nakano van de Universiteit van Chubu geselecteerd zijn.

Openbare activiteiten

200 jaar jong, 200 jaar activiteiten

In het jubileumjaar was het doel minimaal tweehonderd activiteiten te organiseren, waarvan een groot deel kleinschalig, met bezichtigingen voor en achter de schermen. Dit waren avondrondleidingen tussen negen en elf uur, collectiecolleges waarbij conservatoren per college één object bespraken, stadswandelingen over de Oudheid, rondleidingen in het archief en bezoeken aan het restauratieatelier en de depots.

Kleinschalige activiteiten	Aantal
Archiefbezoek	7
Avondrondleiding	13
Collectiecollege	14
Depotbezoek	15
Familierondleiding Goden van Egypte	27
Introductielesing Nineveh	3
Levend Latijn	1
Museumkaartlezing	4
Museumwandeling	6
Proefcollege MJU	1
Restauratieatelierbezoek	8
Rondleiding Al 200 jaar van nu	17
Rondleiding Nederland in de Romeinse tijd	2
Stadswandeling Leiden en de Oudheid	18
Talencursus voor dummys	6
Vissenmummificatie	6
	148

Museumwandelingen & rondleidingen

Doel is rondleidingen en introductielesingen als service en ter stimulering van het herhaalbezoek aan te bieden. Elke laatste zondag van de maand leidt een van de conservatoren of restauratoren bezoekers rond over een afdeling of één van de tentoonstellingen. Daarnaast worden bij evenementen regelmatig speedrondleidingen georganiseerd; een rondleiding van twintig minuten over een afgebakend collectieonderdeel. Nieuw was een interactieve gratis familierondleiding bij Goden van Egypte, die wekelijks voor vier gezinnen werd georganiseerd. Door het maken van opdrachten ontdekten kinderen en hun ouders wat deze teksten en tekens op de voorwerpen en de objecten betekenen.

Doel	2015	2016	2017	2018
	18	61	40	65

Rick Riordan-dag (28/01)

Deze dag voor honderd kinderen tussen de 13 en 16 jaar stond in het teken van deze Amerikaanse young adult-auteur. Riordan is bekend van de fantasy- & avonturenseries Percy Jackson en de Olympiërs en Magnus Chase en de goden van Asgard.

National Geographic-avond (10/02)

Tijdens deze avondopenstelling bezochten 400 abonnees van National Geographic de tentoonstelling Nineveh, woonden speedlezings bij, volgden rondleidingen en een workshop over kleitabletten en kregen de restauratie (consolidatie) van een gipsafgietsel van een Nineveh-reliëf toegelicht.

Minecraft challenge (25/02 – 24/03)

Samen met BplusC Leiden organiseerde het RMO een Minecraft challenge voor kinderen van 9 tot 14 jaar. Zij konden, met hun teamgenoten, meebouwen aan een Romeinse stad.

Stembureau (21/03)

Voor de zesde maal was de Tempelzaal een drukbezocht stembureau, in dit geval voor de gemeenteraadsverkiezingen.

Romeinenweek (28/04 – 06/05)

Een week die in het hele land in het teken stond van de Romeinse tijd in Nederland, met in het RMO de gebruikelijke vakantie-activiteiten als speurtochten en rondleidingen.

Toegang voor 130 Japanse yen (20/05)

Op deze zondag organiseerde Japanmuseum SieboldHuis de traditionele Japanmarkt. De markt beslaat een groot deel van het Rapenburg, waar het RMO gevestigd is. Tijdens deze markt werden in de entreezaal vechtsportdemonstraties gehouden. Op deze dag was het museum te bezoeken voor ¥ 130, omgerekend €1.

Ledenvergadering Museumvereniging (28/05)

In deze ledenvergadering legde het bestuur verantwoording af over het afgelopen jaar. De vergadering werd voorafgegaan door een sessie met als gast de Raad voor Cultuur. Dit was naar aanleiding van het sectoradvies musea, 'In wankel evenwicht', dat in april werd gepresenteerd.

Museumnacht (02/06)

Voor jongeren in de leeftijd van 20-34 jaar is dit dé kennismaking met de Leidse musea. Op het programma van de tiende editie stonden een invasie van mysterieuze i-PUPPETS, virtuele wandelingen met een VR-bril langs de muren van Nineveh, lezingen door de erfgoedbeschermers van Unesco en optredens van de Leidse straatmuzikant Tjebbe Broggreve en DJ Jordi.

Beurzendag (08/06)

Samen met Museum Volkenkunde en de Hortus Botanicus was het RMO locatie voor de ontvangst van de bursalen van het VSBFonds.

© Emmie van Poelgeest

Open Monumentendagen (08/09 - 09/09)

Het RMO was dit weekend gratis te bezoeken, in het kader van het landelijke thema Europa en de daarbij passende tentoonstelling Oud-Europa. Voor de gelegenheid was aan de Vereniging Oud Oegstgeest de Merovingische Schaal van Oegstgeest een weekend uitgeleend. Deze schaal werd in 2013 opgegraven in de wijk Nieuw-Rhijngest. Dit weekend was de schaal te bewonderen in kasteel Endegeest.

Nacht van Ontdekkingen (15/09)

Tijdens deze avond veranderde de Leidse binnenstad in één groot podium voor kunst en wetenschap. De Nacht van Ontdekkingen speelde met het thema Tijd. Het RMO was de locatie voor debatten en talkshows. De museumzalen waren geopend tot één uur.

Tweedehands boekenmarkt (23/09)

Bij deze jaarlijkse boekenmarkt in de Tempelzaal werkte de museumbibliotheek samen met het NINO en de Friends of Saqqara. Dubbele titels en tweedehands boeken, aangeboden door particulieren, werden tegen aantrekkelijke prijzen verkocht. De opbrengst kwam ten goede aan de museumbibliotheek.

Midden-Oosten Cultuurmarkt (30/09)

LUCIS (Leiden University Centre for the Study of Islam and Society) organiseerde, in samenwerking met het museum, de derde editie van de Midden-Oosten Cultuurmarkt. Er was een proeverij van lekkernijen, de 1.700 bezoekers genoten van concerten, dansende Derwischen en een modeshow met Palesijnse kleding. Er werden in diverse zalen negen lezingen gehouden:

© Nacht van Ontdekkingen

Spreker	Van	Titel
Marijn van Putten	Universiteit Leiden	Hoe las een Mekkan de Koran
Peter Webb	Universiteit Leiden	The love of writing in Medieval Islam
Josephine van den Bent	Universiteit van Amsterdam	Vrouwen in (post) revolutionaire graffiti in Egypte
Haneen Omari	Universiteit van Leiden	Heroes in modern Arabic literature
Ahmet Polat	Fotograaf des vaderlands 2015	How the media portrays the Middle-East
Petra de Bruin	Universiteit Leiden	Nationalisme en Turks televisiedrama
Gabriëlle van den Berg	Universiteit Leiden	De Shahnama van Ferdowsi
Ed Hayes	Universiteit Leiden	The cosmopolitan Arabic Medieval world

Archeonacht (06/10)

Op deze zaterdag was het museum tot laat open voor de Archeonacht, de aftrap van de Maand van de Opgegraven Geschiedenis, georganiseerd door de Nationale Archeologiedagen. Er waren voor 385 aanwezigen speedrondleidingen, documentaires in de filmzaal, lezingen, schrijfworkshops en Virtual Reality-demonstraties.

Archeologiedagen NL (12/10 – 14/10)

Deze nationaal georganiseerde dagen zijn voor iedereen die wil weten welke verhalen in de Nederlandse bodem verstopt zitten. Er waren rondleidingen na sluitingstijd in de opstelling Nederland in de Romeinse tijd en een ontdekkingsstocht voor kinderen in de presentatie Archeologie van Nederland.

International Film Festival (03/11 – 04/11)

Voor de achtste keer sinds 2009 werkten het Leiden International Film Festival en het RMO samen. In relatie tot de tentoonstelling Goden van Egypte werden de films Agora en Stargate vertoond, waarbij assistent-conservator Petra Hogenboom een introductielesing verzorgde.

Enige Echte Egypte Pubquiz (14/11)

Tijdens de eerste lustrumeditie van deze quiz werd de kennis van zestien teams op het gebied van het Oude Egypte getest door de Stichting Friends of Saqqara. Met vragen over kunst, geschiedenis, archeologie, religie en taal, museumstukken, Egyptomania en het grafveld van Sakkara. De winnaar was het team 'Ramses shabti'.

Djoser-avond (21/11)

Djoser Reizen organiseerde bij Goden van Egypte een avond voor 380 relaties, met lezingen, rondleidingen en workshops.

BankGiro Loterij Goden van Egypte-avond (01/12)

Bij deze ontvangst beleefden 440 deelnemers een feestelijke avond met lezingen, rondleidingen en workshops.

Theatervoorstelling Tijdje Terug (19/12)

In deze voorstelling namen egyptoloog Huub Pragt en natuurkundige Richard de Jong de 150 aanwezigen mee op een 'tocht der verwondering'.

Uitgelicht

Leiden en 200 jaar RMO

Ofschoon het RMO geen subsidiërelatie met de Gemeente Leiden heeft, worden de banden met de stad hechter en willen musea, universiteit en stad Leiden zich sterker profileren met het oog op 'Leiden: European city of science (2022)'. Het is daarbij het doel de stad en regio nog sterker te positioneren als stad van kunst en kennis, al jarenlang hét motto van Leiden.

Het museum was in het jubileumjaar op verschillende plekken in de stad te zien. Het gehele jaar werd de stadswandeling Leiden en de Oudheid gegeven, langs archeologische plaatsen en klassieke overblijfselen en verwijzingen in de Leidse binnenstad. Zo kwamen de Egyptische versiering van het stadhuis, middeleeuwse stadsbewoners en verscholen Griekse en Romeinse goden aan bod.

Het museum staat daarnaast midden in de Leidse samenleving door te participeren in evenementen als het Leiden International Filmfestival, de nacht van Kunst en Kennis en de Museumnacht. De entreezaal is een burgerontmoetingspunt en functioneert als trouwlocatie, stemlokaal en locatie voor buurtbijeenkomsten.

Concepts of Time (17/05 – 09/09)

Stichting Beelden In Leiden presenteerde onder de titel Concepts of Time op drie locaties werk van jonge kunstenaars. Het 200-jarig bestaan was aanleiding voor dit thema. Naast een expositie in het RMO was er de Jaarlijkse openlucht-beeldtentoonstelling op de Hooglandse Kerkgracht. Tevens was in de galerie van het Leids Universitair Medisch Centrum werk te bezichtigen.

Young Rembrandt Festival (15/07)

Tijdens dit kunst- en cultuurfestival gaf conservator Ruurd Halbertsma een filtscollege over het klassieke verhaal van Odysseus, ter voorbereiding op de voorstelling Odyssee van Theater Gajes, buiten op het Cultuurplein.

Optocht op drie oktober (03/10)

Tijdens de traditionele optocht tijdens het Leids Ontzet was het museum aanwezig met een praalwagen, waarop museummedewerkers als faraonische prinsessen waren uitgedost en de tentoonstelling Goden van Egypte onder de aandacht brachten. Het was niet de eerste keer dat het museum een praalwagen liet produceren. In 2012 was het museum aanwezig bij het Bloemencorso Bollenstreek, waar de praalwagen in het teken stond van de tentoonstelling Tulpen van de Farao's.

Concert Sempre Crescendo (07/12 - 08/12)

Studentenmuziekgezelschap Sempre Crescendo organiseerde in twee Leidse kerken concerten ter gelegenheid van de 187ste dies van het gezelschap met, verwijzend naar het RMO-jubileum, het thema 200 Jaar klassiek en muziek. Op het programma stonden o.a. Nänke van Brahms en Midzomernachtdroom van Mendelssohn. De stukken werden namens het museum van een oudheidkundige inleiding voorzien door Sward Tacoma, docent Grieks en Latijn aan het Stedelijk Gymnasium Leiden.

Erepenning (02/10)

Het was bijzonder dat het RMO, aan de vooravond van het Leidens Ontzet, de gouden erepenning van de gemeente in ontvangst mocht nemen. De tweehonderdste verjaardag was voor burgemeester en wethouders reden het museum te eren. Tweehonderd jaar waarin het museum, volgens het stadsbestuur, een pronkkamer was voor cultuurschatten en een kraamkamer van de Nederlandse archeologie. Het museum was verguld deze erepenning te mogen ontvangen.

Colleges

Indachtig de wetenschappelijke functie zijn verschillende vormen van colleges gegeven aan jong en oud. Opgeteld gaat het om 59 colleges/lezingen.

MuseumJeugdUniversiteit

	2015	2016	2017	2018
Deelname in RMO	1.040	1.205	920	1.090

De MuseumJeugdUniversiteit, een initiatief van het RMO, organiseert hoorcolleges voor kinderen van 8 t/m 12 jaar. Doel is kinderen op een niet te laagdrempelige manier kennis te laten maken met het museum als wetenschappelijk instituut. Na zes jaar landelijke coördinatie is eind 2015 het stokje overgedragen aan de stichting MuseumJeugdUniversiteit. In het voorjaar namen 112 kinderen maandelijks deel aan de colleges. Tijdens de twintigste collegereeks, in het najaar, volgden 123 kinderen de colleges over soldaten en goden.

Datum	Spreker	Afkomstig van	Titel
04/02	Rients de Boer	Vrije Universiteit	Heb je spijkers nodig voor spijkerschrift?
11/03	Anna de Wit	RMO	Zijn Assyrische koningen moedig of moorddadig?
08/04	Luc Amkreutz	RMO	Hoe belandt een kostbaar zwaard in het water?
13/05	Huub Pragt	Zelfstandig	Hoe schrijf je je naam in hiërogliefen?
03/06	Rene van Beek	Allard Pierson	Welk gipsen beeld heeft het spannendste verhaal?
02/09	Frank Broeke	Murmellius gymnasium	Hoe word je een Romeinse soldaat?
07/10	Ruurd Halbertsma	RMO	Wie heet er nou Nehalennia?
04/11	Maarten Raven	RMO	Hoeveel verschillende goden hadden de oude Egyptenaren?
02/12	Petra Hogenboom	RMO	Wat kon een meisje bereiken in het Oude Egypte?

Collegedag Oude Grieken (12/02)

Deze dag werd georganiseerd in samenwerking met het Historisch Nieuwsblad. Emeritus hoogleraar Fik Meijer opende en sprak over de politieke, sociale en militaire ontwikkelingen in het Griekenland van de vijfde eeuw v.Chr. Tazuko van Berkel (Universiteit Leiden) gaf een lezing over de sociale gevolgen door de uitvinding van het muntgeld. De lezingen van Ruurd Halbertsma (RMO) en Hugo Koning (Universiteit Leiden) hadden de Griekse mythologie als gemeenschappelijk thema. Waar Halbertsma sprak over de verbeelding van de werkelijkheid binnen de mythologie, had Hugo Koning het over de mythologie in de werkelijke samenleving. Hij vertelde aan de hand van absurde gevallen hoe de Grieken twijfelden aan hun goden en constructies bedachten waarin hun mythologie in te passen was in de werkelijkheid.

De verhalen van Frits (28/02 – 04/04)

Frits Naerebout (Universiteit Leiden) gaf wekelijks een lunchcollege over één van zijn vele verhalen over de Griekse en Romeinse geschiedenis. Voor de bezoekers, gemiddeld veertig per lezing, was het onderwerp elke keer een verrassing.

Collegereeks Grieks en Romeins toneel (04/03 – 06/05)

In deze zesdelige RMO-collegereeks werden thema's als de bouw van de theaters, de religieuze context van de Griekse opvoeringen en de uitspraken van Aristoteles over het wezen van de tragedie behandeld. Er kwam een selectie uit stukken van Aeschylus, Sophocles en Euripides aan de orde. De serie werd gegeven door Hans Smolenaars (voormalig hoofddocent UvA).

Hoe mummificeer je een vis? (20/04, 08/06, 07/09, 26/10)

Archeoloog en RMO-winkelmanager Ben van den Bercken gaf enkele keren een demonstratiecollege mummificeren van een vers gekochte vis.

Collegereeks Ovidius' Metamorphosen (07/10 – 18/11)

De tweede zesdelige reeks van Hans Smolenaars had Ovidius' Metamorphosen als onderwerp. Tijdens de colleges bestudeerden de deelnemers een vertaling van het werk van Ovidius, samen met de allegorische interpretaties uit de Middeleeuwen en afbeeldingen die door de tekst zijn geïnspireerd. Ieder college werd afgesloten met een rondleiding in de opstelling Klassieke wereld.

Proefcollege MJU (21/10)

Directeur Wim Weijland gaf ouders en kinderen een college over de museumgeschiedenis met als titel: Hoe wordt een museum 200 jaar oud?

Collegedag Egyptische godenrijk (05/11)

In samenwerking met het Historisch Nieuwsblad organiseerde het museum een dag voor 190 bezoekers over het Egyptische godenrijk. De colleges werden gegeven door Maarten Raven (RMO), Olaf Kaper (Universiteit Leiden), Petra Hogenboom (RMO) en Jaap van Dijk (Universiteit Groningen). Ze spraken over de ontwikkeling en de rol van godsdienst in Egypte, de godenwereld en het monotheïsme van farao Achnaton.

Oude talen voor dummies

Op vier zondagen werden workshops hiërogliefen, Oudgrieks, Hebreeuws en Arabisch georganiseerd voor gemiddeld vijftig aanwezigen. Tijdens de workshops leerden experts de aanwezigen de beginselen van de talen.

Datum	Spreker	Van	Titel
29/04	Frank Broeke	Visser 't Hoof Lyceum	Oudgrieks voor dummies
27/05	Ben van den Bercken	RMO	Hiërogliefen voor dummies
10/06	Margaretha Folmer	Universiteit Leiden	Hebreeuws voor dummies
17/06	Richard Kroes	RAAP	Arabisch voor dummies

Osiris en Re - wat moet je ermee? (10/11)

Conservator Maarten Raven vertelde kinderen over de veelheid van de Egyptische godenwereld, hun herkomst en hun relatie met de mensen.

Collectiecolleges

In privécolleges gaven de conservatoren colleges over voorwerpen in relatie tot de museumgeschiedenis. Het was één van de onderdelen van de 200 kleinere en grotere activiteiten, waarbij de medewerkers gastheer en-vrouw van kleine groepen bezoekers waren.

Datum	Spreker	Onderwerp/titel
14/03	Ruurd Halbertsma	De vaas van de stadhouder
21/03	Maarten Raven	Een Osirisbeeld van de priesteres Asetweret
18/04	Luc Amkreutz	Het magische zwaard van Ommerschans
16/05	Lucas Petit	Van stinkend kalksteen tot Fenicische hoogstandjes
23/05	Petra Hogenboom	Papyrus Insinger
06/06	Luc Amkreutz	De prehistorische schatkist van de Noordzee
13/06	Lara Weiss	Kunst en kitsch in de Egyptische collectie
27/06	Ruurd Halbertsma	De vaas van de stadhouder
11/07	Luc Amkreutz	Steentijdarcheologie en de Noordzeecollectie
22/08	Petra Hogenboom	Dwalen door het dodenboek
12/09	Luc Amkreutz	Het magische zwaard van Ommerschans
19/09	Lara Weiss	Kunst en kitsch in de Egyptische collectie
26/09	Maarten Raven	Een reliëf van de schepping van de wereld
24/10	Luc Amkreutz	De prehistorische schatkist van de Noordzee
07/11	Maarten Raven	Egyptische geboortebetten

Week van de Klassieken (05/04 – 15/04)

De elfde Week van de Klassieken droeg de titel 'Wat is wijsheid? Denken in de klassieke wereld'. Er waren dagelijks activiteiten. Traditiegetrouw werd de eerste avond gereserveerd voor de Ken-Uw-Klassieken Pubquiz. De Week is van belang om de banden met gymnasiaal Nederland, onderwijspartners en uitgeverijen te intensiveren, in de verwachting dat dit in een later stadium leidt tot extra (school)bezoek en structurele samenwerking.

Hermaion studiemiddag (05/04)

Deze middag, in samenwerking met uitgeverij Hermaion, bood een programma voor docenten rond de thema's van de eindexamenboeken voor het Centraal Eindexamen 2019, te weten

'de kracht van de vrijheid' (Herodotus) en 'winnaars en verliezers' (Ovidius).

Filosofen in de ruimte (05/04)

Bert van den Berg (Universiteit Leiden), gespecialiseerd in de filosofie van de Late Oudheid, vertelde over het 'kosmisch perspectief', een manier van kijken naar de wereld die filosofen als Plato en Cicero hanteerden.

Ken-uw-klassieken pubquiz (05/04)

Tijdens de achtste editie van deze Pubquiz wist team Orpheus, ook kampioen in 2016, de felbegeerde titel te heroveren. In een bomvolle Tempelzaal bleef het tot de allerlaatste ronde spannend. De quiz is een initiatief van het RMO en Lampas, het tijdschrift voor Nederlandse classici.

Addisco docentendag (06/04)

Docenten en studenten klassieke talen wisselden ervaringen, kennis en lesmateriaal over Latijn en Grieks met elkaar uit in de vorm van presentaties, workshops en lezingen over het Latijn. De dag was bedoeld voor hen die werken met de methode *Lingua Latina per se illustrata*. Martin Baasten (Universiteit Leiden) gaf in het Latijn de workshop 'De arte Latine scribendi'.

Klassieken op papier (06/04)

Tijdens deze avond, in samenwerking met Amsterdam University Press, werden vijf boeken door de betreffende auteurs toegelicht. Zie ook 'boekpresentaties'.

Finale Klassieke Olympiaden (07/04)

Vertaalwedstrijden Latijn en Grieks voor scholieren en volwassenen.

Speedrondleidingen (07/04 – 15/04)

Bezoekers maakten twee weekenden in sneltreinvaart kennis met denkers uit de Klassieke Oudheid.

Verteltheater (07/04 – 15/04)

Verhalenverteller Lucas Knitel nam bezoekers twee weekenden mee op avontuur met verhalen over fabels en monsters uit de Klassieke Oudheid.

Gaia en de klimaatcrisis (08/04)

Filosoof en journalist Florentijn van Rootselaar vertelde hoe moderne filosofen terugkeren naar de Oudheid om de aarde in een tijd van klimaatcrisis te begrijpen. De godin Gaia speelt daarbij een rol.

Leespaleis (08/04 en 09/04)

Theater Stuiter speelde de voorstelling Leespaleis over Julia uit Noviomagus en de bibliotheek van Crassus. Op zondag speelden ze voor het reguliere publiek en op maandag maakten zij twee voorstellingen voor 350 leerlingen uit de bovenbouw van het primair onderwijs.

Aristoteles op toneel (11/04)

Tijdens dit symposium belichtten vier sprekers de relevantie van de *Poëtica* vanuit een eigen invalshoek: Joke Hermsen (schrijfster en filosofe), Frans Willem Korsten (hoogleraar literatuurwetenschap), Piet Gerbrandy (dichter, classicus en vertaler) en Casper de Jonge (classicus). Studenten van de Leidse studievereniging Sophia Aeterna speelden een scène uit Sophocles' *Antigone* na.

Dies Latinus (12/04)

Een dag over de wereldtaal Latijn, met rondleidingen in het Latijn en twee lezingen. Martin Baasten (Universiteit Leiden) gaf inzicht in de ontwikkeling van de Latijnse taal. Waarom zou je Latijn leren als je zoveel van de teksten in vertaling kunt lezen? Op deze vragen ging Casper Porton (Addisco Onderwijs) in tijdens zijn lezing. Ook was er aandacht voor de klankeffecten, zinsopbouw en woordspelingen.

Van Rome tot de Pharos (12/04)

De organisaties Roma Aeterna en Stichting Zenobia stonden stil bij de grote denkers in en om het bekken van de Middellandse Zee. Met twee sprekers en een moderator-filosoof werd gesproken over de grote vragen die oost en west, vroeger en nu met elkaar verbinden. Gerko Tempelman (freelance theoloog en filosoof) vertelde hoe de Islamitische wijsbegeerte invloed heeft gehad op denkers in het westen. Marije Martijn (hoogleraar Vrije Universiteit) sprak over de uitwisseling van wijsheid vanuit de titel 'Kunnen planten denken? Antieke filosofen over het vegetatieve leven'. De avond werd gemodereerd door Jacob Zwaan (Barlaeus gymnasium Amsterdam).

De Leidse zuil van Trajanus (13/04)

Onderzoeker en publicist Tom Buijtendorp sprak over zijn onderzoek naar de dertig zeventiende-eeuwse afgietsels van de beroemde zuil van Trajanus, in bezit van het museum, en het denken over leiderschap in de Oudheid.

NKV-Homerusprijs en lezing (14/04)

De Homerprijs van het Nederlands Klassiek Verbond voor het boek dat het afgelopen jaar het beste een brug sloeg tussen de Klassieke Oudheid en het heden werd uitgereikt aan Arjen van Veelen, voor zijn boek 'Aantekeningen over het verplaatsen van obelisk'. Hierna gaf, na een inleiding van Harold Hendrix (directeur KNIR), Maarten Asscher (oud-directeur van boekhandel Athenaeum) een lezing met de titel 'De ontdekking van Rome'. Hij traceerde, aan de hand van beroemde Romeerzigers zoals Michel de Montaigne, Johann Wolfgang von Goethe en Sigmund Freud wat de kracht en betekenis van een kennismaking met de Eeuwige Stad is en probeerde te achterhalen welke ordenende, vormende werking deze culturele en persoonlijke confrontatie heeft.

Romeinenweekend (14/04 – 15/04)

Legio Secunda Augusta, een levende geschiedenis-groep, demonstreerde hoe een Romeins legeronderdeel uit de eerste eeuw n.Chr. functioneerde.

De kunsten van Ovidius (15/04)

Vertaalster Marietje d'Hane-Scheltema, voordrachtskunstenaar en acteur Joop Keesmaat en Latijnspreker en didacticus Casper Porton (Addisco Onderwijs) brachten de Metamorfoses van Ovidius tot leven. Ze wisselden elkaar af in een samenspel van Latijn en Nederlands.

Grote Ken-Je-Klassiekenquiz (20/04)

Het Sint-Jozefscollege in Aalst (België) won de finale van de Grote Ken-Je-Klassiekenquiz. Aangemoedigd door klasgenoten, leraren en familie versloegen ze vijftig scholenteams met hun kennis over de klassieke wereld. De quiz werd, vanwege de schoolroosters in België, een week na de Week van de Klassieken georganiseerd. De leerlingen wisten uitmuntend veel over de literatuur, filosofie, archeologie, mythologie en het theater van de Griekse wereld en Rome. De quiz werd gepresenteerd door Hugo Koning (docent Universiteit Leiden / Stanislascollege Delft).

Samenwerking Week van de Klassieken

Coördinatoren: RMO en Tresoar (Leeuwarden).

Hoofdpartners: Allard Pierson Museum, Athenaeum Boekhandel en het Nederlands Klassiek Verbond.

Sponsors: Labrys Reizen, uitgeverijen Athenaeum-Polak & Van Gennep, Ambo/Anthos, Van Oorschot, Omniboek, Amsterdam University Press.

Mediapartners: Trouw, Geschiedenis Magazine, Kennislink, Filosofie Magazine.

Partners: Museum Het Valkhof, Uitgeverij Hermaion, Lampas, Vereniging Classici Nederland, Addisco Onderwijs, Vereniging Vrienden van het Gymnasium, Hereditas Nexus, Primavera Pers en Roma Aeterna.

Populair wetenschappelijke lezingen

De vriendenvereniging RoMeO betreft leden bij het museum, onder meer door de organisatie van tien lezingen per jaar, ook toegankelijk voor niet-leden.

Datum	Spreekster	Van	Titel	Bezoekers
12/01	Corien Vuurman	Hogeschool Arnhem en Nijmegen	Fascinatie voor Persepolis	148
13/02	Theo de Feyter	Zelfstandig kunstenaar	Gilgamesj in Nineveh	152
13/03	Margreet Steiner	Zelfstandig archeologe	We graven hier niet de bijbel op!	147
10/04	Eveline Altena & Lisette Kootker	LUMC & VU Amsterdam	Archeologisch DNA: Isotopen onderzoek	131
08/05	Pieter ter Keurs	RMO	RMO: Een geschiedenis van 200 jaar	39
12/06	Annemarieke Willemssen	RMO	Twee eeuwen opgraven met het RMO	56
11/09	Martijn Eickhof	NIOD	Laveren tussen kansen en gevaren. Het Rijksmuseum van Oudheden in oorlogstijd	72
09/10	Maarten Raven	RMO	Goden van Egypte	113
13/11	Ben van den Bercken & Petra Hogenboom	RMO	Goden van dag en nacht	91
11/12	Olaf Kaper	RMO	De kleine Goden van Egypte	109
			Totaal bezoek	1.058

Uitgelicht

RoMeO-lezing (11/09): het Rijksmuseum van Oudheden in oorlogstijd

Martijn Eickhoff, senior onderzoeker bij het NIOD, gaf een lezing over de rol en de positie van het museum tijdens de Tweede Wereldoorlog. Hij besprak de museale activiteiten tijdens de bezettingsjaren en verbond ze met het Duitse cultuurbeleid en de werking van de zelfnazificatie-politiek. Over de oorlogsjaren is weinig gepubliceerd. Annemarieke Willemsen schreef er een artikel over in het magazine van de vriendenvereniging.

Het museum in de oorlog

In de oorlogsjaren probeerde directeur Willem van Wijngaarden, egyptoloog en theoloog, het museum zo normaal mogelijk te laten functioneren. Hoewel de collectie grotendeels in schuilkelders stond, bleef het museum open, werd het onderzoek voortgezet en begon de bouw van een nieuwe gevel aan het Rapenburg. Het lukte Van Wijngaarden diverse stukken te verwerven, deels omdat de museumbudgetten vanaf 1942 door het ministerie waren verhoogd, om voorwerpen uit voormalig Joods bezit te kunnen kopen. De reizende expositie 'Wat aarde bewaarde', die archeologie volgens nazistische ideeën presenteerde, probeerde Van Wijngaarden tevergeefs uit het RMO te weren.

"Daarnaast staat echter onze overtuiging, dat een museum als het onze in dezen tijd een culturele taak heeft te vervullen en dat het waard is daarvoor eenig risico te lopen."

Directeur Willem van Wijngaarden, 1944

Min of meer tegenover Van Wijngaarden stond Frans Bursch, conservator van de Nederlandse afdeling. Hoewel hij voor 1940 geen blijf had gegeven van nationaalsocialistische sympathieën, werd hij na de Duitse inval lid van de Volksche Werkgemeenschap, de NSB en later de SS. Met het RMO als podium maakte hij propaganda voor de nazi's, grotendeels in de vorm van het populariseren van de prehistorische Nederlandse archeologie, die een historische basis zou geven aan het idee van een groot Germaans wereldrijk. Zijn propaganda blijkt uit zijn opgravingen, lezingen en zijn inspanningen voor de reizende tentoonstelling 'Wat aarde bewaarde', die in 1942 opende en daarna door Nederland en België reisde, om in 1944 door bommen te worden getroffen. De objecten zijn nooit teruggevonden.

De oorlog bood soms mogelijkheden. Zo legden Duitse bombardementen in mei 1940 terreinen bloot waar kon worden opgegraven. Dat werd vanaf 1940 gecoördineerd door het Rijksbureau voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, gevestigd naast het RMO en met Bursch als directeur. Dit bureau verdeelde het onderzoek. Op vliegveld Valkenburg kreeg de Groningse hoogleraar A.E. van Giffen kans daar onderzoek te doen naar het Romeinse legerkamp. In Rhenen groef Bursch prehistorische en

vroegmiddeleeuwse graven op. En na de verwoesting van het centrum van Middelburg voerde W.C. Braat opgravingen uit naar de middeleeuwse bewoning, onder de rook van het verwoeste laat-gotische stadhuis.

Tijdens een lezingentour van Bursch in nazi-Duitsland vroeg Herbert Jankuhn van SS-Ahnenerbe hem te assisteren bij opgravingen in Oekraïne. Bursch reisde af tot achter de linies en begon medio 1943 met het onderzoek van drie grafheuvels in Solonje. Het graafwerk werd gedaan door zo'n twintig krijgsgevangenen. Vanwege de opmars van het Russische leger moest Bursch in september 1943 overhaast vertrekken. Doel van de opgraving was in dit deel van Oekraïne Germaanse sporen te vinden, van bijvoorbeeld Goten of Vikingen. De heuvels bleken veel ouder, uit de bronstijd. De grafvondsten en menselijke resten bereikten Nederland en bevonden zich sindsdien in de collectie. In de tentoonstelling Al 200 jaar van nu waren ze te zien met hun verpakkingsmateriaal, onder andere Hollandse Molen-lucifers en Duitse sigarettendoosjes. Terug in Nederland bleef Bursch actief voor de SS, zodat hij in 1944, vlak voor Dolle Dinsdag, naar Duitsland moest vluchten. Na de bevrijding werd hij veroordeeld tot vijf jaar gevangenschap.

Boekpresentaties

Er zijn zestien (kinder)boekpresentaties georganiseerd, waarbij vijftientig publicaties werden gepresenteerd. De lezingen werden door gemiddeld honderd bezoekers bijgewoond. Dit is een voorzichtig schatting, omdat bezoeken aan presentaties tijdens openingsuren niet op de entreekassa worden geregistreerd.
Boekpresentaties tijdens nieuwjaarsreceptie (16/01)

De ontvangst stond in het teken van de PALMA-reeks (Papers on Archaeology of the Lelden Museum of Antiquities). Er verschenen in korte tijd vijf delen over Nineveh, de Canino-vazencollectie, mummiekisten, de verzameling gemmen en cameeën en een proefschrift waarin het vorstengraf van Oss de hoofdrol speelt. Tijdens de receptie legden de vijf samenstellers en auteurs ieder in enkele minuten uit waarom de aanwezige gasten deze boeken moeten lezen.

Grens van het Romeinse rijk (16/03)

In maart verscheen het tweede deel van Grens van het Romeinse rijk in Nederland: Zuid-Holland. De auteurs Wouter Vos en Evert van Ginkel vertelden over de periode van 300 jaar waarin Romeinse soldaten zich bezighielden met het aanleggen en onderhouden van forten, wachttorens en wegen langs de Romeinse grens in Nederland.

Adrian Goldsworthy over de Muur van Hadrianus (23/03)

De Britse historicus Adrian Goldsworthy gaf een lezing naar aanleiding van zijn meest recente boek. In dit boek over de 117 kilometer lange muur van Hadrianus in Groot-Brittannië beschrijft Goldsworthy de geschiedenis van de muur, van het ontwerp tot het soldatenleven van de wachters.

Streepjescode Blauw (02/04)

Dumme de mummie-auteur Tosca Menten presenteerde voor een volle Tempelzaal haar nieuwste boek.

Catulle, ave atque vale (06/04)

Gaius Valerius Catullus werd in ongeveer 84 v.Chr. geboren in Verona. Hij stierf toen hij midden dertig was. Desalniettemin had hij in zijn korte bestaan naam gemaakt als dichter. Frits Naerebout (Universiteit Leiden) verhaalde over deze dichter, wiens door classicus Ype de Jong vertaalde gedichten gebundeld zijn in een boek: Catullus, de complete gedichten. Na afloop van de lezing door Frits Naerebout werd een Nederlandse vertaling van deze gedichten gepresenteerd. De avond werd in samenwerking met uitgeverij Primavera Pers georganiseerd.

Klassieken op papier (06/04)

Tijdens deze avond in samenwerking met Amsterdam University Press werden vijf boeken door de betreffende auteurs toegelicht:

- De portiek van de bureu: Verbeeldingen van denken in de Oudheid, door David Rijser (het geschenkboekje van de Week van de Klassieken 2018)
- Leven met de goden: Religie in de Oudheid, door Inger Kulin
- De vereeuwigde stad: Een literaire reisgids door het antieke Rome, onder redactie van Nathasja van Lulijn, Mark Oldenhove en Christoph Pleper
- Het eiland van Pelops: Een literaire reis door de Peloponnesos, door Hugo Konijn en Hans Verheij
- Cicero (in de serie Elementaire Deeltjes), door Rogier van der Wal, Lidewij van Gils, Christoph Pleper en Olga Tellege

Ammianus Res Gestae (09/04)

Tijdens de Week van de Klassieken presenteerden Jan den Boeft (VU) en Daan den Hengst (UvA) het laatste deel van de 'Philological and Historical Commentary on Ammianus Marcellinus (deel XXXI)'. Dit deel behandelt de Gothische invasie aan de Donau in 378 n.Chr.

Het visioen van Constantijn (24/04)

Jona Lendering (schrijver, historicus en docent) en Vincent Hunink (classicus, vertaler en docent) presenteerden hun boek over keizer Constantijn, waarin de auteurs verhalen over de eerste christelijke keizer in de geschiedenis.

Zenobia van Palmyra (24/05)

Over deze Palmyreense vorstin zijn kleurrijke bronnen bekend. Tijdens het Zenobia-congres, het tweede iustrum van de Stichting Zenobia, werd een uitgave van eerder verschenen artikelen, onder redactie van Diederik Burgersdijk, gepresenteerd.

Griekse helden (26/05)

Uitgeverij Boekle Boekle presenteerde haar nieuwste kinderboek waarin allerlei Griekse helden centraal staan: Griekse helden voor beginners. Met teksten van onder andere (kinderboeken)schrijvers Hein van Dolen en Imme Dros.

Caesar in de Lage Landen (22/06)

Tom Bultendorp presenteerde zijn boek Caesar in de Lage Landen, waarin hij aan de hand van nieuwe vondsten en analyses de aanwezigheid van Julius Caesar in de Nederlanden beschrijft. Na afloop werd een reconstructie van het hoofd van Julius Caesar onthuld. Een portretbuste in de Leidse collectie vormde de basis voor deze reconstructie. Julius Caesars aanwezigheid in

de Nederlanden was lange tijd in nevelen gehuld. Caesar sloeg een tijdlang zijn legerkamp op in de Lage Landen en hij voerde veldslagen uit in deze regio. Op basis van ontdekkingen, zoals vondsten in een Karolingisch handschrift en rapporten van een legerofficier, laat Bultendorp zien dat we de plaatsen waar Caesar in Nederland en België verbleef, nu kunnen aanwijzen.

Beyond the Nile (05/09)

Het boek Beyond the Nile verscheen ter gelegenheid van de gelijknamige tentoonstelling in het Getty Museum in Los Angeles. Zowel aan het boek als aan de tentoonstelling lag een zware Leidse academische input ten grondslag, in de vorm van artikelen, onderzoek, advies en topstukken uit het RMO. Ter gelegenheid hiervan werd een exemplaar van de catalogus uitgereikt aan rector Carel Stolker. De sprekers waren:

- Maarten Asscher, Raad van Toezicht RMO
- Ivo de Nooljer, Luris, Universiteit Leiden
- Miguel John Versluys, Mediterrane Archeologie Universiteit Leiden
- Timothy Potts, directeur van het J. Paul Getty Museum in Los Angeles
- Carel Stolker, rector magnificus Universiteit Leiden

Nikki en de ijstijdtuin (25/10)

Kinderboekenschrijfster Anne-Margreet Matsuura presenteerde haar boek Nikki en de Ijstijdtuin. Als docente weet zij kinderen te interesseren voor de Nederlandse prehistorie. Mammoetexpert Dick Mol nam de kinderen mee in de wereld van Ijstijddieren waarbij de Noordzee-collectie ter illustratie diende.

De dageraad van Holland (31/10)

Henk 't Jong (tekenaar en historicus) presenteerde zijn boek 'De dageraad van Holland; De geschiedenis van het graafschap 1100-1300'. 't Jong nam de aanwezigen mee naar de hoogtijdagen van het ridderschap en besprak de hoogte- en dieptepunten van de graven van Holland.

Aristoteles' Metafysica (02/11)

Ben Schomakers (filosoof en classicus) presenteerde zijn vertaling van Aristoteles' Metafysica. Verschillende sprekers uit metafysische en anti-metafysische stromingen discussieerden over dit invloedrijke filosofische boek.

Standplaats Istanbul (28/11)

Het Nederlands Instituut in Turkije (NIT) bestond zestig jaar. Ter gelegenheid van dit jubileum werd het boek Standplaats Istanbul gepresenteerd. In deze bundel schrijven Turkse en Nederlandse onderzoekers over hoe de (Ottomaanse) samenleving verrijkt werd door culturele uitwisseling en contact.

Mediabereik

	Doel	2015	2016	2017	2018
Persberichten	n.v.t.	29	34	40	31
Artikelen print	750	972	825	925	602
Radio/Televisie	50	41	43	27	51
Mediawaarde print	Geen	€2.346.000	€2.236.000	€2.393.000	€2.846.231

Radio en televisie

Zichtbaarheid in de media, van activiteiten tot bijdragen van de wetenschappelijk staf, online en offline, is een belangrijke vorm van publieksbereik. Het jaar begon met items in het NOS Journaal en Jeugdjournaal over 'oudste mens/oudste kunst uit de Noordzee'. In het voorjaar waren er reportages in het NOS Journaal, Jeugdjournaal en het Radio 1 Journaal over het prehistorische familiegraf uit Tiel. Voor het jubileum en de jubileumtentoonstelling was driemaal aandacht op Radio 1, en op lokale zenders. De nieuwe zalen Nederland in de Romeinse Tijd, inclusief de reconstructie van Caesars portret en de vogelschaal uit Rijnsburg, leverden zichtbaarheid op in onder andere het NOS Journaal en het Radio 1 Journaal. RTL KoffieTijd bezocht het museum voor de tentoonstellingen Nineveh en Goden van Egypte.

Print

In print verschenen 602 artikelen, die een mediawaarde van €2.846.231 vertegenwoordigen. Het waren beduidend minder artikelen dan in voorgaande jaren, maar wel groter en in kranten en tijdschriften met hoge oplagen. Het 200-jarig bestaan van het museum kwam in 172 artikelen aan bod (mediawaarde €465.379). Duidelijke plekken waren te zien rond de opgravingen bij de grafheuvels te Epe-Niersen (25 artikelen), de 'oudste mens/oudste kunst uit de Noordzee' (52 artikelen,) en het familiegraf uit Tiel (35 artikelen, mediawaarde €144.000). Aan het eind van het jaar ging de meeste aandacht uit naar tentoonstelling Goden van Egypte (46 artikelen, mediawaarde €239.280).

Artikelen online

Op websites, van nieuwspagina's tot kinderwebsites en uitagenda's zijn 974 artikelen en vermeldingen geteld, die een mediawaarde vertegenwoordigen van €329.301. Ook online zijn duidelijke plekken te zien, met name in februari (oudste mens/oudste kunst), in juni (reconstructie Caesarportret) en in september (vogelschaal uit Rijnsburg).

Uitgelicht

Nieuwe postzegels (19/02)

PostNL bracht een postzegelvel uit ter gelegenheid van het 200-jarig bestaan. Op de postzegels staan tien voorwerpen uit de collectie. Het ontwerp werd gemaakt door Jaap Blemans, art director van Volkskrant Magazine. De illustraties zijn van Paul Faassen.

Toen Jaap Blemans een telefoontje kreeg van PostNL, dacht hij eerst dat het om een postzending ging. "Maar het bleek veel leuker. Ik bleef rustig, maar van binnen klonk gejuich. Dit is een droom voor elke grafisch ontwerper. Een postzegel ontwerpen stond in de top drie van mijn bucketlist. Met het resultaat ben ik tevreden. Je kunt zien dat het Rijksmuseum van Oudheden al tweehonderd jaar van nu is, zoals op het postzegelvel staat. Het is een frisse ontwerp. Ogenschijnlijk nonchalant, maar tot in de puntjes uitgedacht."

Het ontwerp van de zegels vormde de basis voor de poster van de jubileumtentoonstelling 'Al 200 jaar van nu' en de campagne van de 200 activiteiten die het museum organiseerde. Op de zegels zijn objecten gecombineerd met de uitvergroete rode letter O, ontleend aan het oude woordlogo. De O is verbonden met zwarte lijnen als verbeelding van het lichaam van museumbezoekers. Blemans: "De collectie gaat over ons. Hoe we waren en wat we zijn geworden. Daarom heb ik van kunstvoorwerpen bezoekers gemaakt en van bezoekers kunstvoorwerpen door in de rode O de objecten te plaatsen en eromheen figuren te tekenen."

Communicatie met bezoekers

Via sociale media, e-mail, het gastenboek en formulieren bij de kassa ontvangt het museum van bezoekers complimenten, opmerkingen en klachten over de activiteiten en het gebouw. Medewerkers beantwoorden deze reacties klantvriendelijk, volgens de klachtenprocedure. Er is al 25 jaar een archeologisch spreekuur, waarbij particulieren materiaal tonen en de conservator hier inhoudelijk en contextueel op in kan gaan.

Commercials Nederlandse Filmacademie

Derdejaars studenten van de Nederlandse Filmacademie maakten als oefening een serie commercials over het jubilerende RMO, met als thema Oudheid in heden en verleden. De serie was gericht op de doelgroep zestien tot vierentwintig jarigen. Elke week in januari en februari werd één van de acht commercials gepubliceerd op de website en op Facebook.

Digitaal bereik

	Doel 2020	2015	2016	2017	2018
E-mailnieuwsbrief	75.000	46.834	51.826	59.580	53.277
www.rmo.nl	800.000	591.973	625.836	663.143	624.066
Website unieke bezoekers	500.000	413.975	441.239	460.095	417.401
Facebook	80.000	38.900	65.956	77.899	85.792
Twitter	8.000	6.022	7.174	7.895	8.582
Pinterest	2.000	428	1.041	1.276	1.573
Google Cultural Institute	50.000	30.033	34.180	22.000	32.304
YouTube kanaal	50.000	27.926	52.663	41.703	53.800
Linked In	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	1.321	2.015
Instagram	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	1.866	4.190

www.rmo.nl

In november ging de nieuwe website online, ter vervanging van de site die sinds 2008 in de lucht was. De verouderde html-techniek maakte dit nodig. Ook de vormgeving was niet meer van deze tijd. Een verbetering is dat de site met behulp van responsive techniek is gebouwd: de site schakelt mee naar gelang het gebruikte apparaat (pc, telefoon, tablet). Gezien de opmars van internetgebruik via mobiele telefoons is gekozen voor mobile first design. Hierbij zijn bezoekers met mobiele apparaten het uitgangspunt voor het ontwerp van de site. De website heeft een uitnodigende, laagdrempelige uitstraling gekregen, waarbij bezoekers worden uitgenodigd door het tentoonstellingsaanbod en de collectie te struinen. Het delen van kennis over de collectie stond voorop bij het maken van de site. De onderdelen collectiezoeker en topstukken hebben een splitfunctie en werken nu op mobiele apparaten. De website is gebouwd en ontworpen door IQ Media.

Met 624.000 bezoeken aan de website is de resultaatafspraken met het Ministerie van OCW (650.000) niet gehaald. Bij de strategie op het gebied van digitale communicatie zijn de e-mailnieuwsbrief en Facebook van hetzelfde belang inzake het attenderen van potentiële bezoekers op activiteiten. Eigenaardig is de vijftienvijftig procent daling van het bezoek in november en december, onmiddellijk na de lancering van de nieuwe site. Hier kan geen verklaring voor worden gegeven.

Nieuwsbrief en AVG

Het RMO kon geen bewijs overleggen van duizenden e-nieuwsbriefabonnees die zich bewust vóór 2012 hadden ingeschreven. Daarom heeft het museum hen benaderd met de vraag zich wederom in te schrijven. Helaas is het aantal abonnees daardoor gedaald.

Online en sociale media

Het museum heeft een stevige positie in de top 10 van Nederlandse museale Facebookpagina's. Op de lijst van uitsluitend Nederlandstalige museale Facebookpagina's neemt het RMO de tweede plaats in. Dat de pagina relevant is, blijkt doordat berichten bovengemiddeld worden geliket, becommentarieerd en gedeeld. Het museum heeft zijn app verwijderd uit Google Play Store, want deze werd technisch niet meer ondersteund en kon derhalve niet meer worden geïnstalleerd. Bij Pinterest heeft het museum zijn doelstelling gehaald. Het museum richt zich bij Pinterest op leerkrachten in het primair onderwijs en moeders. Zij kunnen op dit medium ideeën opdoen voor lessen, knutsels, tekenopdrachten en verjaardagspartijtjes.

Het museum volgt en re-pint relevante borden van gebruikers en biedt ideeën voor thuis en op school. De pagina werd bijgehouden met pins en borden over de tentoonstellingen Al 200 jaar van nu en Goden van Egypte. De Twitterpagina werd dagelijks bijgehouden. Ook enkele conservatoren tweeten en retweeten. Er is een stabiele organische groei in de hoeveelheid volgers. Hetzelfde geldt voor de LinkedInpagina. Deze pagina wordt ingezet voor het verspreiden van vacatures en nieuwsberichten. De Instagrampagina groeit behoorlijk. Door regelmatig te posten, het plaatsen van relevante content en door Instagram mee te nemen in social mediacampagnes, is een verdubbeling van het aantal Instagramvolgers bereikt.

Publieksonderzoek

Het RMO verricht enkele vormen van onderzoek om de waardering, de toegevoegde economische waarde voor de stad, het type bezoekers en de merkkracht te meten. Allereerst de cijfermatige analyse:

	Waardering	2013/2014	2014/2015	2017/2018
Geschiktheid voor kinderen		7,3	7,3	Niet gemeten
Overzichtelijkheid gebouw		7,4	7,3	7,8
Klantvriendelijkheid		8,1	8,0	8,4
Gang van zaken bij de kassa		7,9	7,8	8,2
Kwaliteit Museumcafé		7,1	7,0	7,2
Winkel		7,5	7,5	7,8
Tentoonstelling Petra		7,9	n.v.t.	n.v.t.
Tentoonstelling Carthago		7,9	7,9	n.v.t.
Tentoonstelling IJstijd (voor kinderen)		7,9	7,9	n.v.t.
Tentoonstelling Nineveh		n.v.t.	n.v.t.	8,1

De economische waarde van de de wintertentoonstellingen wordt gemeten door een publieksonderzoek onder duizend bezoekers. Dit onderzoek werd samen met het Blockbusterfonds uitgevoerd. Bij onderstaande uitslagen dient gerealiseerd te worden dat de onderzoeksopzet en de uitvoerende partij bij het onderzoek tijdens de looptijd van Nineveh anders was dan bij Petra en Carthago. Dat verklaart wellicht de cijfers, die qua economische toegevoegde waarde, met uitzondering van de omzet door de hotels, iets lager zijn, terwijl er meer bezoekers dan bij Carthago waren.

Publieksonderzoek blockbusters

Onderzoeksresultaten	Petra (2013/2014)	Carthago (2014/2015)	Nineveh (2017/2018)
Bezoekers	170.700	132.173	141.329
Lokaal	7%	12%	7%
Regionaal	29%	29%	13%
Landelijk	63%	57%	78%
Internationaal	1%	2%	2%
Expo is reden Leiden te bezoeken	72%	54%	58%
Overnachtingen in Leiden	4%	4%	6%
Overnachtingen buiten Leiden	5%	5%	4%
Opleidingsniveau mbo of lager	33%	21%	27%
hbo	43%	33%	Samen 73%
Universiteit	24%	46%	Zie boven
Leeftijd bezoekers jonger dan 45	10%	21%	Zie onder
Tussen de 45 en 54	13%	17%	Zie onder
Ouder dan 55	77%	62%	Zie onder
Bestedingspatroon in Leiden			
Excursies en toegangskarten attracties	€144.000	€131.000	€103.389
Eten en drinken in binnenstad	€2.160.000	€1.573.000	€727.302
Overnachtingen	€288.000	€214.000	€472.330
Winkelen in de binnenstad	€906.000	€757.000	€429.622
Overige bestedingen	€228.000	€120.000	€113.044
Totale economische waarde voor de stad Leiden, ex toegang RMO	€3.726.000	€2.795.000	€2.510.523

Leeftijden

Bij het publieksonderzoek voor Nineveh gold een afwijkende indeling in leeftijden, die lastig aansluit bij eerdere onderzoeken. De uitkomsten waren:

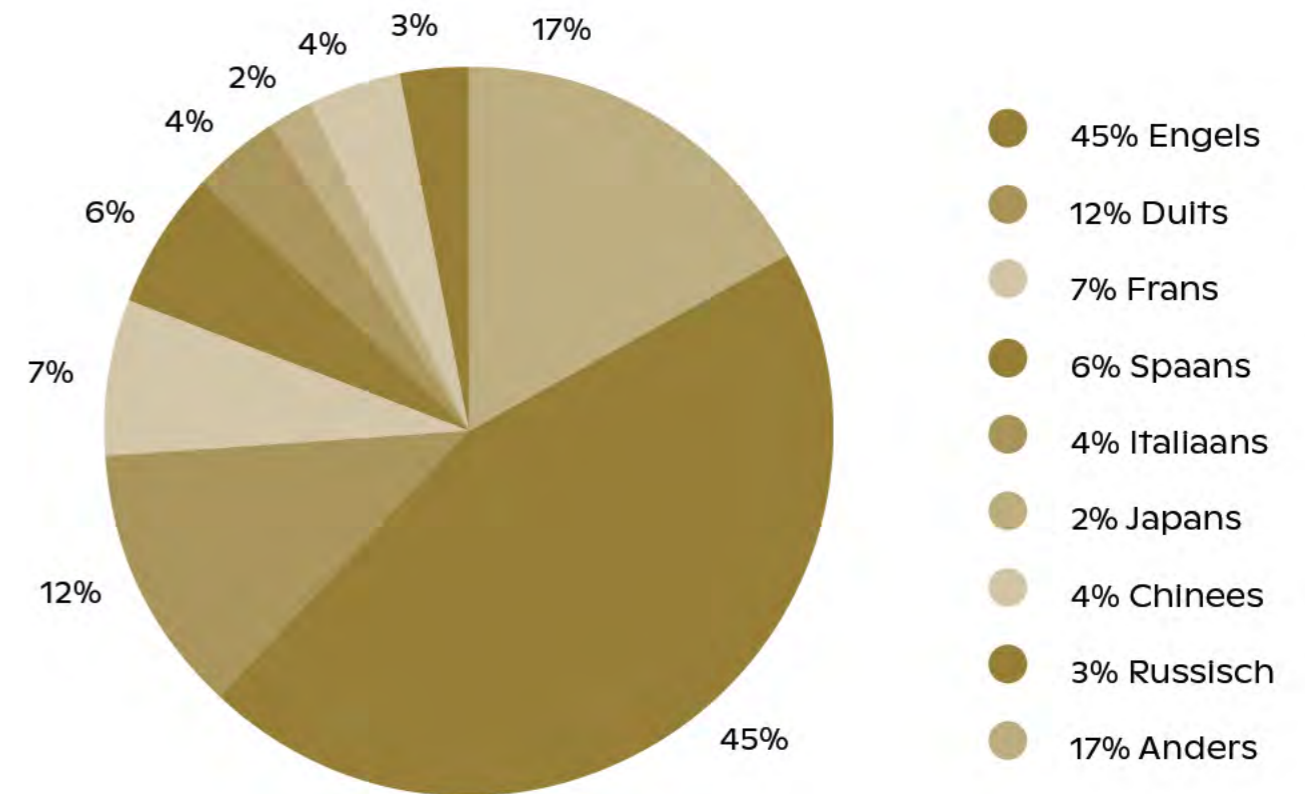
Leeftijd bezoekers jonger dan 40 jaar	20%
Tussen de 41 en 65 jaar	37%
Ouder dan 65 jaar	41%
Leeftijd niet aangegeven	2%

Buitenlandse bezoekers

Voor het eerst is middels het bijhouden van turflijsten bij de kassa gedurende vijf maanden het percentage buitenlandse bezoekers in beeld gebracht. Dat is zeer laag met ruim drieënhalf procent. Op jaarbasis zou dit om 8.000 bezoekers gaan. Het lage aantal ligt niet aan de aard van de collectie, alswel aan de locatie van het RMO. Om meer buitenlandse toeristen naar Lelidn te lokken, is een grote inspanning nodig, die enkel samen met City Marketing en de alle Lelidse musea gerealiseerd kan worden. Met het motto dat de kost voor de baat uit gaat, zal het RMO in 2019 starten met meertalige audiotours en een homepage in meerdere talen. Buitenlandse bezoekers krijgen dan de service dat ze in hun eigen taal bediend en rondgeleid kunnen worden.

Buitenlands bezoek	Aantal	Totaal	Percentage
augustus	792	11909	6,65%
september	700	12313	5,69%
oktober	270	20342	1,33%
november	807	24022	3,36%
december	629	19971	3,15%
Totaal	3198	88557	3,61%

Merkonderzoek

Het RMO doet mee aan het continue merkonderzoek van Hendrik Beerda Consultancy. In 2017 werd het museum in een nationale context geplaatst, bij het onderzoek in 2018 was de positie van het RMO ten opzichte van andere culturele instellingen in Zuid-Holland aan de orde. In 2019 zal het landelijk onderzoek weer plaatsvinden. De uitkomsten uit de onderzoeken, waarbij met name de merkprestatie in het oog springt, zijn:

Landelijk

Het RMO:

- Is zestiende in de lijst van de vijftienvijfde sterkste musea.
- Wordt door bekenden als uniek en degelijk beschouwd.
- Behaalt een achtste positie op het aspect 'uniek merk'.
- Staat vijftiende op de sympathieranglijst.
- Het RMO is bij eenentwintig procent van de jongeren bekend en staat zeventiende van de zesentwintig Nederlandse musea die in de Jongeren Cultuur-top-150 voorkomen.
- Op nationaal niveau behaalt het RMO de zevende plaats op het aspect 'waardering'.
- Op de nationale bindingsranglijst bezet het RMO de vierde positie, na het Anne Frank Huis, Rijksmuseum Amsterdam en het Nederlands Openluchtmuseum.

Zuid-Holland

- Escher in het Paleis behaalt de hoogste waardering, gevolgd het RMO. De waardering stijgt sinds 2015. Dezelfde ranking wordt behaald bij het aspect 'verbondenheid'.
- In de ranglijst van 'spontaan genoemde musea in Zuid-Holland' bezit het RMO de zesde plaats. In 2013 noemde tien procent van de ondervraagden het RMO spontaan, in 2018 was dit veertien procent.
- Het RMO behaalt de negende positie van sterkste cultuurmerken in Zuid-Holland en heeft van positie gewisseld met Museum Volkenkunde, dat nu tiende staat.

Merkprestatie:

- NEMO heeft volgens twee-derde een leerzaam aanbod en bezet de eerste positie in de top-25 van sterkste musea. Het RMO bevindt zich op een vijfde positie.
- Het Rijksmuseum Amsterdam is de leider wat 'kwalitatief hoogwaardig aanbod' betreft. Het RMO bevindt zich achter het Van Gogh Museum op een derde positie.
- Zes musea met de meeste internationale uitstraling zijn gevestigd in Amsterdam. Het RMO bevindt zich op de achtste positie.
- Naturalis, Kunsthal Rotterdam en het NEMO bezetten de eerste drie posities van musea als het om onderscheidend aanbod gaat. Het RMO bevindt zich op de zesde positie.

1.2 Leeromgeving voor iedereen

	Doel 2017/2020	2015	2016	2017	2018
Primair onderwijs	10.000	7.210	8.298	7.797	10.419
Voortgezet onderwijs	12.500	8.098	11.971	15.827	15.634
mbo/hbo/universiteit	5.000	3.715	5.622	8.001	8.471
Museumdocent in de klas	inclusief	5.400	3.234	3.173	3.787
Totale scholieren	27.500	24.423	29.244	34.898	38.311
Individueel 0-12 jaar	17.500	15.585	21.189	26.220	23.822
Individueel 13-18 jaar	5.000	2.922	3.780	4.540	4.893
Totaal individueel	22.500	18.507	24.969	30.760	28.715
Totaal school en individueel	50.000	43.345	54.213	65.658	67.026
% kinderen t.o.v. dit totaal	33,3%	35,8%	34,7%	29,9%	30%

*2015: inclusief zeven maanden sluiting.

Met 38.311 leerlingen is de doelstelling van 27.500 scholieren overtroffen. 3.787 leerlingen daarvan werden op de scholen bezocht in het kader van het project Museumdocent in de klas (1.163 PO / 2.624 VO). Het aantal primair onderwijsleerlingen (inclusief op school bezochte leerlingen) was met 11.582 hoger dan de resultaatafspraken. Hoofdrede hiervoor is de gratis toegang die het museum aan primair onderwijsleerlingen bood met ingang van het schoolseizoen 2018/2019. Het aantal leerlingen uit het voortgezet onderwijs is min of meer stabiel gebleven met 15.624 leerlingen (2017: 15.827, exclusief de scholieren die een RMO-les in de klas kregen). Het aantal mbo/hbo/wo studenten groeide van 8.001 (2017) naar 8.471. Leerlingen en studenten die voor studie, werkcollege en werkstukhulp de depots en wetenschappelijke bibliotheek bezochten zijn niet meegeteld, omdat dit niet via het kassasysteem verloopt. Individuele bezoeken door leerlingen van het Stedelijk Gymnasium Leiden en scholieren met een CJP 18-pas zijn ook niet meegerekend.

Er hebben 150 schoolgebonden activiteiten plaatsgevonden met 3.874 deelnemers. Dit is de optelsom van de schoollussen die in het kader van Museumdocent in de Klas werden bezocht plus de colleges die door de conservatoren aan de universiteit zijn gegeven.

Het museum biedt met Museumdocent in de klas een alternatief voor docenten en leerlingen, die niet naar het RMO kunnen komen. Jaarlijks vragen een aanzienlijke hoeveelheid scholen een les op locatie met als motivatie dat de afstand naar het museum te groot is en de vervoerskosten te groot zijn. Het RMO heeft met deze lessen een breder bereik binnen het onderwijs. Museumdocent in de klas neemt de factoren tijd, kosten en logistiek weg bij de scholen. Het is een incentive voor toekomstig schoolbezoek. Er werden 21 basisscholen en 42 voortgezet onderwijs scholen bezocht waarbij soms meerdere lessen op een dag werden gegeven.

Museumwerk

Leren met de tot slaaf gemaakte Erichthonios

Grafsteen en herenhuis

Timo Epping, medewerker educatie: "In een nieuw educatief programma gebruiken we de grafsteen van de tot slaaf gemaakte Erichthonios. Een object waar je als bezoeker eenvoudig voorbij loopt, maar waar een geschiedenis achter schuil gaat. Er staat op vermeld dat deze tot slaaf gemaakte overleed, vlak voordat hij vrij zou komen. Een droevig verhaal. Ook bespreken we de maquette van het Huis van Menander. Dit is het huis van een rijke Romein in Pompeii waar tot slaaf gemaakten werkzaam waren."

Albert Logtenberg, vakdidacticus geschiedenis aan het ICLON: "Als je over slavernij vertelt, wordt de sfeer snel beladen. Maar als je dat doet aan de hand van een object, kun je zo'n gevoelig thema van verschillende kanten bekijken, zonder dat het emotioneel wordt."

Maatschappelijke discussie

Timo: "We laten de leerlingen eerst vrij associëren. Wat roept het object bij hen op? Sommigen vinden het een stom stuk steen. Anderen worden geraakt door de droefheid van het verhaal. Weer anderen zijn gekwetst. Zo belichten we het voorwerp vanuit verschillende invalshoeken en al snel ontstaat een gesprek."

Albert: "Met de leerling-docenten gaan we verder in op lestechnieken. Dan vraag ik: wat zou je met dit object doen in de klas? Kan een museum nog wel objecten over slavernij laten zien? We praten over hedendaagse kwesties. Via het verhaal van Erichthonios zou je uit kunnen komen bij de zwartepietendiscussie. Er ontstaan vergelijkingen. Hoe ging de mensheid in de Gouden Eeuw om met slavernij? Of in de Romeinse tijd? Was er toen een maatschappelijk debat?"

Ander onderwijs

Timo: "Vroeger hield de museummedewerker een monoloog en vertelde in sneltreinvaart over zo'n vijftien objecten. Nu bekijken we vier objecten en gaan in op levensvragen. Leerlingen oordelen zelf en gaan op zoek naar meer informatie om vragen te beantwoorden. Daar kunnen ze meer voorwerpen voor gebruiken."

Albert: "Vaak kom je samen tot een hamvraag. Het blijkt bijvoorbeeld niet om Zwarte Piet te gaan, maar over de vraag hoe we met tradities omgaan. En of ze te veranderen zijn. Hoe deden ze dat vroeger? Op die manier helpt de collectie om gevoelige maatschappelijke thema's te ontrafelen. Zowel op school als thuis, want je hoopt dat leerlingen buiten de les er verder over praten."

De grafsteen van Erichthonios is sinds 1900 onderdeel van de collectie en wordt permanent getoond.

Overzicht onderwijsprogramma's

Primair onderwijs:	Voor wie	Tijdvakken rondleidingen	Bovenbouw havo/vwo
Naar Egypte met Vos en Haas	Groep 1 en 2	Kunstkeuzes	Bovenbouw havo/vwo
Met Vos en Haas naar het museum	Groep 3 en 4	Workshop Erfgoedwils (i.s.m. Unesco)	Alle niveaus
Tureluurtje Archeologie van Nederland	Groep 3 en 4	Rondleidingen	Alle groepen
Tureluurtje Klassieke Wereld	Groep 5 en 6	Schervenworkshop	Alle groepen
Museumles Egypte	Groep 5 t/m 8	Stadswandeling Leiden en de Oudheid	Bovenbouw havo/vwo/gymnasium
Archeoloog in een uur	Groep 5 t/m 8	Primair onderwijs in de klas:	
100% Romeins (tot juni)	Groep 5 t/m 8	Museumdocent in de klas: vijf lessen	Alle niveaus
Museumles Romeinen (vanaf september)	Groep 5 t/m 8	Pinterest	Alle niveaus
Schervenworkshop	Groep 5 t/m 8	Projectweekpakket Egypte	Alle niveaus
Museumles Tekenen (Studio RMO)	Groep 6 t/m 8	Digitale lesbrieven Dummie de Mummie	Groep 5 t/m 8
Museumles Filosofie (Studio RMO)	Groep 6 t/m 8	Digitale lesbrieven IJstijd	Groep 5 t/m 8
Myth Hunters: The Greeks (Engels)	Year 1 to 6 (nieuw)	Digitale lesbrieven Romeinen	Groep 5 t/m 8
Rondleidingen	Alle groepen	Digitale lesbrieven Het negende wereldwonder	Groep 5 t/m 8
Voortgezet onderwijs:		Voortgezet onderwijs in de klas:	
Archeologie van Nederland	Onderbouw vmbo/havo/vwo	Museumdocent in de klas: Vijf lessen	Alle niveaus
Egypte	Onderbouw havo/vwo	Digitale lesbrieven Vroege Middeleeuwen	4 havo en 4 vwo
Egypte vmbo	Onderbouw vmbo (nieuw)	Digitale lesbrieven Beeldvorming	Alle niveaus
Romeinen	Onderbouw vmbo/havo/vwo	Digitale les- en bronnenpakket Nineveh	Alle niveaus
Grieken	Onderbouw havo/vwo	Digitale les- en bronnenpakket Jonas en de walvis	Alle niveaus
Kennismaking met de Klassieken	Gymnasium klas 1 en 2	Digitale les- en bronnenpakket Goden van Egypte	Alle niveaus
Herodotos' Egypte: mythe en werkelijkheid	Vwo/Gymnasium klas 4 t/m 6	Lesprogramma's (doel: 15)	36 (excl. rondleidingen en digitale lesmaterialen)
Epigrafieworkshop Grieks	Gymnasium 3 t/m 6		
Epigrafieworkshop Latijn	Gymnasium 3 t/m 6		
Examenworkshop Grieks	Gymnasium klas 6		
Examenworkshop Latijn	Gymnasium klas 6		

Nieuw aanbod primair onderwijs

Nederland in de Romeinse tijd (v.a. 04/09)

Tijdens deze les gaan leerlingen uit groep 5 t/m 8 als verkenners van het Romeinse leger op pad om te ontdekken hoe Nederland toen oogde. Welke mensen woonden er? Hoe zag de omgeving er uit en wat voor spullen gebruikten de bewoners? En wat brachten de Romeinen mee?

Interactieve rondleidingen Goden van Egypte (v.a. 12/10)

Tijdens deze rondleiding maakten leerlingen van groep 6 t/m 8 kennis met de vele goden en rituelen van de Egyptenaren. Ze ontdekten de religieuze rol van dieren en gingen met elkaar in gesprek over de verschillende scheppingsverhalen.

Studio RMO

Voor leerlingen van groep 6 t/m 8 waren er tekenlessen. Zij konden Griekse en Romeinse helden en godinnen natekenen in Studio RMO. Er was de gelegenheid een museumles Filosofie te volgen.

Nieuw aanbod voortgezet onderwijs

Museumles Egypte voor vmbo-onderbouw

Leerlingen speelden in groepen een uitdagend spel in de opstelling Egypte. Het doel is een geheim voorwerp te vinden. Tijdens verschillende levels doen zij spelenderwijs onderzoek naar het mummificatieproces, de godenwereld en de rol van het schrift in het Oude Egypte.

Museumles Romeinen voor onderbouw

Tweeduizend jaar geleden behoorde een deel van wat nu Nederland is tot het Romeinse Rijk. Hoe helpen voorwerpen ons aan kennis over deze periode? De leerlingen onderzoeken een standbeeld van keizer Trajanus, de uitrusting van soldaten en de sarcofaag van een rijke dame. De les wordt afgesloten met het raadsel van de vergulde ruitershelm uit de Peel.

Studio RMO

Docenten uit het voortgezet onderwijs konden tekenlessen voor hun leerlingen organiseren. Er werd daarnaast een CKV-les voor bovenbouw havo en vwo aangeboden, waarbij leerlingen een rollenspel deden en zich verplaatsten in de rol van restaurator, marketeer en filosoof.

Omgaan met geld (12/03 - 29/03)

Met de Rabobank is voor vijftien groepen acht tijdens de Week van het Geld het lesproject 'Omgaan met geld' georganiseerd, over geld, economie en kosten voor producten in de Oudheid en nu.

Projecten voor het vmbo

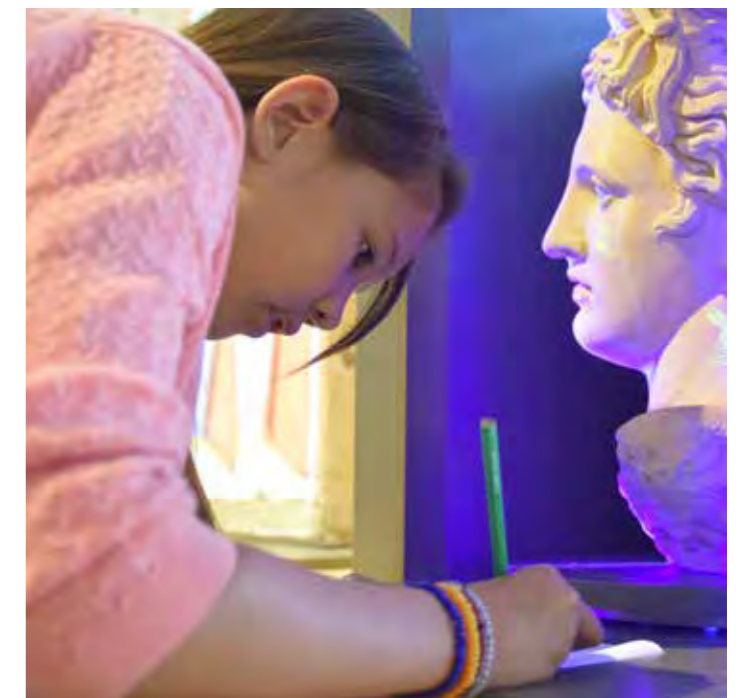
In 2016 was er een terugloop in het aantal vmbo-leerlingen. Eén van de speerpunten was daarom een samenwerking met vmbo-scholen uit de Leidse regio. Met hulp van het initiatief De Leidse Aanpak kwam het museum in contact met docenten van verschillende scholen. Dit resulteerde in deelname aan de projectgroep De Leidse Paragraaf, waarbij men erfgoedinstellingen meer inhoudelijk wenst te betrekken bij het geschiedenisonderwijs van het vmbo, door de leerlingen buitenschools op onderzoek uit te laten gaan.

In het project Verborgen Verleden, waarvoor subsidie bij de Gemeente Leiden werd verkregen, brachten leerlingen uit verschillende leerjaren van het Da Vinci College (Leiden)

en het Wellant College (Oegstgeest) een bezoek aan het museum. Het project biedt deze scholen de mogelijkheid lesinhoud aan te laten sluiten bij een buitenschoolse activiteit. Daarnaast is toegewerkt naar een pre-ambule voor het vmbo: leerlingen uit het primair onderwijs kunnen ervaren dat er binnen het vmbo aandacht is voor creativiteit en praktische werkvormen.

Gymnasium 5 en 6: Eindexamenworkshops

De examenprogramma's Latijn en Grieks zijn deels gehouden in het Kabinet der Klassieken, een leslokaal met negentiende-eeuwse gipsreplika's, en deels in de vaste opstelling Deze jaarlijkse examenprogramma's vormen sinds 2010 een vast onderdeel van het educatieve aanbod. Onderzoek doen en het aanscherpen van vaardigheden als kritisch bronnenonderzoek, samenwerken, begrijpend lezen en presenteren staan centraal in deze workshops. Het RMO biedt met deze workshops multidisciplinaire oefenstof. De workshops vormen een aanvulling op het taalgerichte onderwijs op school in het examenjaar en sluiten aan bij de teksten die de leerlingen lezen en vertellen voor de pensia Grieks en Latijn. In het voorjaar stond bij Latijn de filosofie van Cicero en Seneca centraal. Voor Grieks was dit Homerus' Odyssee. In het najaar, bij de start van het schooljaar 2018/2019 was het thema bij Latijn Ovidius en bij Grieks was dit Herodotus.

Workshopdag (31/03)

Studenten van de studie oude talen en culturen uit de mediterrane wereld organiseren jaarlijks een workshop ter studieoriëntatie voor middelbare scholieren, die meer willen weten over egyptologie en assyriologie. Het RMO, dat deze bijeenkomst faciliteert, is die dag voor de scholieren gratis toegankelijk.

Gymnasia en partners

Rabobank Leiden-Katwijk heeft als sponsor het lokale Stedelijk Gymnasium geadopteerd, waardoor alle leerlingen gratis toegang hebben. Het RMO en de bank zetten zich in om dit adoptiemodel beschikbaar te stellen voor andere gymnasia. Een soortgelijke constructie is aangegaan met het Stanislascollege (Delft), eveneens met sponsoring van de Rabobank Leiden-Katwijk. Daarnaast werkt het RMO intensief samen met het Erasmiaans Gymnasium (Rotterdam) en het Gymnasium Novum (Voorburg). Met die scholen ontwikkelen educatief medewerkers en docenten samen lesmateriaal en lessenseries, zowel voor het museum als in school.

Hoger en volwassenenonderwijs

Aanbod hbo-studenten

De organisatie History@work, een bedrijf van twee docenten van de Hogeschool Leiden, organiseerde, samen met de educatieve afdeling, voor 750 hbo-studenten, workshops kritisch denken. Topstukken in de vaste opstellingen fungeerden hierbij als vormen van reflectie.

Academisch onderwijs: hoogleraren

De zeven medewerkers die zich bezighouden met onderzoek zijn allen gepromoveerd. Pieter ter Keurs, hoofd collecties en onderzoek is daarnaast bijzonder hoogleraar antropologie van materiële cultuur. Het hoogleraarschap van conservator Halbertsma liep na acht jaar statutair ten einde. Maarten Raven, bijzonder hoogleraar materiële cultuur van het Oude Egypte ging eind 2018 met pensioen.

Halbertsma doceerde binnen de Museum Track van de Faculteit der Archeologie. Ter Keurs doceert bij de Faculteit

Sociale Wetenschappen. Alle conservatoren gaven op incidentele basis gastcolleges aan universiteiten en gaven rondleidingen en colleges, zowel in de zalen als in de depots, voor studenten van hogescholen en universiteiten in binnen en buitenland. Zij dragen de kennis van hun verzamelgebied over en geven ook les in museumethiek en museologie. De conservatoren begeleidden BA- en MA-scripties, als eerste of tweede lezer.

Onderwijs aan volwassenen

Doel	2015*	2016	2017	2018
120 dagen/2500 deelnemers	70	145	201	232

*2015: zeven maanden sluiting museumgebouw

Cursusorganisaties	Cursusdagen
Annet van Wiechen (Oudweb)	7
Arte del Disegno	36
Diana de Wild	31
Antiek Toerisme	7
Hoger Onderwijs voor ouderen (HOVO)	28
Huis van Horus	9
Huub Pragt Egyptologie	35
Mehen	2
Psefas mozaïekkunst	1
Thoth: Egypte Cursussen	16
Vrije Academie	63
Totaal	232

Onderwijsrelaties

Studenten van de cultuurklas van de Pabo Leiden en van de lerarenopleiding ICLON, de docenten van de toekomst, werden bijgeschoold over de rol van het museum in het onderwijs en de actieve functie die erfoegd hierbij speelt. Naast de docenten in opleiding van de vakken geschiedenis en GLTC sloten studenten maatschappijleer en CKV aan.

Nieuw was de samenwerking met de opleiding Mediatechnologie van de Hogeschool Leiden. Tijdens dit project gingen studenten aan de slag met het ontwerpen van interactieve, hands-on-installaties voor kinderen van 8 tot 12 jaar. Voorwaarde was dat de installaties moesten aansluiten bij een van de collectiegebieden en 'hufferproof' moesten zijn. De installaties werden door de bezoekers getest.

De medewerkers educatie namen deel aan en verzorgden workshops bij de nazomerconferentie van de Vereniging Classici Nederland, het VGN Congres, de ICLON Geschiedenisdag, de studiedag 'Critical Thinking in the Age of Emojis' van EUROCLIO en de Studiemiddag Erfgoed en burgerschapsonderwijs (vakdidactiek Geesteswetenschappen). Er zijn bij- en nascholingsdagen voor docenten Klassieke Talen gehouden, in samenwerking met reisorganisatie Labrys Reizen, uitgeverij Hermaion en Addisco Onderwijs.

Nascholingsdag Klassieke wereld (29/01)

Deze nascholingsdag ter ondersteuning van de vakken Griekse en Latijnse taal en cultuur en geschiedenis werd georganiseerd door Labrys Reizen, in samenwerking met het RMO. Er was aandacht voor de kunst en de archeologische bezienswaardigheden die men reizend door de wereld van de Grieken en de Romeinen tegenkomt. Programma:

- Hein van Dolen: De schaduw van Herodotos. Minder bekende wetenswaardigheden over de Historiën
- Vincent Hunink: Het volle leven. Graffiti uit Pompeii
- Niels Steensma: Het toneel van de tombe. Thema's in de Etruskische wandschilderkunst
- Janric van Rookhuizen: Het fantoom van de Akropolis. Dörpfeld en het Oudere Parthenon
- Christine de Haan-Oudshoorn: Verslag docentenreis West-Griekenland
- Vladimir Stissi: Het Macedonische Rijk. Een explosie van rijkdom
- Diederik Burgersdijk: De hoofdstad van Europa. Trier in de Late Oudheid
- Wim Weijland: Waarom doen we wat we doen?
- Patrick Lateur: Homeros' Odyssee. Een zwerver komt thuis

Evaluatie door docenten

Docenten ontvingen na hun bezoek een e-mail met vragen over de reserveringsprocedure, het verloop van de les en de aansluiting op het niveau van de leerlingen. De kritiekpunten worden besproken met publieksdienstmedewerkers en waar nodig aangepast. Van de binnengekomen evaluaties krijgt zestig procent van de lessen voor het primair onderwijs het rapportcijfer acht, zestien procent krijgt een negen. Bij het voortgezet onderwijs krijgt eenentwintig procent van de lessen het rapportcijfer zeven, veertig procent een acht en zesentwintig procent een negen.

Er is contact met docenten via klankbordgroepen en tijdens deelname aan nascholingsdagen en netwerkbijeenkomsten. De museumlessen werden tijdens RMO-colleges vakdidactiek besproken met toekomstige docenten geschiedenis en klassieke talen, verbonden aan het ICLON (Interfacultair Centrum voor Lerarenopleiding, Onderwijsontwikkeling en Nascholing).

Digitaal aanbod

Digitale lespakketten bieden lessuggesties, verwijzingen naar bronnen en aanvullende opdrachten voor in de klas of in het museum. Docenten kunnen het materiaal ter voorbereiding op een museumbezoek of voor reflectie na een bezoek in hun lessen gebruiken. Het doel is erfoegd op een inspirerende, betekenisvolle manier bij de lespraktijk te betrekken. Het aanbod bestond uit zeven lespakketten voor primair en voortgezet onderwijs. In 2018 werd het lespakket Goden van Egypte toegevoegd. Daarnaast biedt het RMO op de website voor leerkrachten uit het primair onderwijs een gratis Projectweekpakket Egypte aan. In samenwerking met uitgeverij ThiemeMeulenhoff werkte het RMO mee aan twee lesbrieven Goden van Egypte. Deze lesbrieven stelt de uitgever binnen het online platform Verderkijker beschikbaar voor leerkrachten uit het primair onderwijs.

Downloads lesbrieven

	2016	2017	2018
Lesbrieven en digibordlessen	1.018	632	1.537
Projectweekpakket Egypte (primair onderwijs)	1.992	1.423	1.353
Les- en bronnenpakket Nineveh (voortgezet onderwijs)	148	203	190
Totaal	3.158	2.259	3.080

Effectief gezien is het gebruik van digitaal RMO-materiaal in het onderwijs lastig meetbaar. De downloads worden gemonitord, maar het gebruik niet. Stel dat één op de vijf leraren het materiaal daadwerkelijk in de klas gebruikt, dan zijn dit 600 klassen geweest.

Educatief aanbod voor individueel bezoek

Verjaardagsfeestjes (88x)

Voor jongere kinderen (4 tot 8) was het feestvieren met Mo de Mol en Spits de Muis, karakters uit een Gouden Regenboekje dat het RMO met uitgeverij Rubinstein heeft uitgegeven. Onverminderd populair blijven de verjaardagspartijtjes voor de categorie 7 tot 10 jarigen, die zijn geïnspireerd op de figuur van Dummie de Mummie.

Schrijfatelier BoekieBoekie (03/02)

Hein van Dolen gaf een introducerende lezing over de Griekse mythologie en daarna gingen de kinderen aan de slag met het schrijven van een avontuur, waarin hun favoriete Griekse held de hoofdrol speelde. Het beste verhaal werd opgenomen in het BoekieBoekie-Jaarboek Griekse Helden.

Schrijfatelier BoekieBoekie (10/03)

In het BoekieBoekie-schrijfatelier Griekse Helden gaf Jacqueline van Ouwerkerk tips en trucs voor het maken van kruiswoordpuzzels, met de nadruk op de verwerking van Griekse helden.

Audiotour

Met de Grote Goden Quiz-audiotour hoorden kinderen van alles over het godenrijk en gingen ze met quizmaster Osiris op ontdekkingsstocht door de tentoonstelling Goden van Egypte. Wie goed oplette maakte met de Goden-bingokaart kans op een prijs.

Familierondleidingen Goden van Egypte

Tijdens gratis en uitverkochte familierondleidingen maakten kinderen en hun (groot)ouders interactief kennis met de vele goden en rituelen van de oude Egyptenaren. Ook ontdekten ze spelenderwijs de religieuze rol van dieren en gingen met elkaar in gesprek over de verschillende scheppingsverhalen.

Afname speurtochten en audiotours

	2015*	2016	2017	2018
Vier speurtochten	2.810	2.934	8.111	6.450
Vier audiotours kinderen	619	1.924	10.003	11.778
Vier audiotours volwassenen	451	4.766	26.712	39.431
Totaal 12 producten	3.880	9.624	36.715	51.209

*2015: zeven maanden sluiting museumgebouw

Vakantie activiteiten voor kinderen

	Doel dagen	Doel deelnemers	2015*	2016	2017	2018	2018 dagen
Kerstvakantie (januari)	Incl.	Incl.	1.214	264	2.599	1.561	6
Voorjaarsvakantie	Incl.	Incl.	4.765	1.712	3.594	2.614	16
Meivakantie	Incl.	Incl.	1.697	2.258	2.023	1.718	15
Zomervakantie	Incl.	Incl.	Gesloten	4.132	3.089	4.042	60
Herfstvakantie	Incl.	Incl.	Gesloten	1.719	1.640	2.931	16
Kerstvakantie (december)	Incl.	Incl.	1.716	2.061	1.184	1.603	9
Totaal	85	7.200	9.392	12.148	14.129	14.469	122

*2015: zeven maanden sluiting museumgebouw

In de vakanties konden kinderen een Assyrische tas in elkaar knutselen, kleitabletten boetsen, schrijven in spijkerschrift, een Romeinse geldbuidel maken, een Romeinse villa bouwen, sieraden van papier ontwerpen, hiërogliefen leren schrijven, piramides bouwen en amuletten ontwerpen.

Kunstdetective

Met deze speurroute konden in de zomervakantie kinderen op hun eigen wijze de tentoonstellingen bezoeken. Professor Aardewerk vroeg jeugdige speurneuzen (8-12 jaar) om hulp omdat dieven een beroemd beeld uit het museum wilden stelen. Met slim speurwerk konden kinderen codes kraken, geheimen ontrafelen en bewijsstukken verzamelen om de kunstroof te voorkomen. Wie professor Aardewerk kon vertellen welke verdachte de dief was, wat het plan was, en wanneer het ging gebeuren, maakte kans op een prijs. Met deze gratis speurroute gingen de kinderen op onderzoek in het kindertekenatelier Studio RMO en de tentoonstelling Al 200 jaar van nu.

Museumwerk

Romeinse helm gevonden

Johan Langelaar en Karin Abelskamp van het conserverings- en restauratieatelier ArcheoCare reconstrueerden een 2000 jaar oude helm.

Bling bling

Johan: "In Leiden is een bijna compleet koperen beslag gevonden van een Romeinse helm. Met dat beslag werkten de Romeinen hun ijzeren helmen af. Die bling bling gebruikten ze om vijanden af te schrikken. Dit was zeer succesvol. Je moet je voorstellen dat een leger ruiters te paard op je af komt met blinkende helmen en maskers. Dan zakt de moed je in de schoenen."

Karin: "Onder het gevonden beslag zijn twee afbeeldingen van dolfinen. Zo iets is niet eerder gevonden en komt niet voor in de literatuur. De helm die wij reconstrueerden is een nieuw topstuk."

Van beslag tot helm

Johan: "Ik had meteen het vermoeden dat het beslag afkomstig was van verschillende helmen. In overleg met het RMO hebben we besloten de meest complete helm te reconstrueren."

Karin: "We maakten de ijzeren helmbol na en monteerden daarop het originele beslag. Dankzij een essentieel stuk beslag van een wangklep konden we met raadpleging van vakliteratuur achterhalen dat het gaat om een Imperial-Italic type D-helm. Daarnaast konden we aannemen dat het beslag lange tijd onder water heeft gelegen. Er is een patinalaag overheen gekomen. Als je dat laagje eraf haalt, komt het blinkende koper tevoorschijn. We laten het patina zitten, anders zou deze helm een replica uit 2018 kunnen zijn."

Productieplaats achterhalen

Johan: "Vaak wordt zo'n helm onomkeerbaar aan elkaar gelijmd, maar ons uitgangspunt was de vondst intact te laten. Wij hebben een methode ontwikkeld waardoor de helm later weer helemaal uit elkaar te halen is. In de toekomst kunnen wetenschappers dan het originele soldeersel aan de achterkant bestuderen of scans maken van het metaal. Dan is wellicht ooit de productieplaats te achterhalen."

De helm is opgenomen in de opstelling Nederland in de Romeinse tijd.

1.3 Het verbinden van de Oudheid aan het heden

© Collectie en foto Rijksmuseum, Amsterdam

Het RMO reflecteert vanuit wetenschappelijke kennis op de actualiteit en vice versa. Het museum draagt bij aan het debat over hedendaagse kwesties middels openbare activiteiten en tentoonstellingen. Hierbij hoort de aandacht voor de continuïteit van de Oudheid als veranderlijk referentiepunt (receptiegeschiedenis). Onderstaand enkele voorbeelden uit tentoonstellingen waarbij dit zichtbaar was.

De Bijbel, Koran en twee dames

De verwoesting van Nineveh in 612 v.Chr. was zo grondig, dat in het landschap niets meer van de stad te zien was. Maar Nineveh leefde voort in verhalen en legenden. De grandeur van de stad was onnavolgbaar, zo wordt in bijbelse en klassieke teksten verteld, en de inwoners leidden een buitensporig leven vol rijkdom en decadentie. Hun hoogmoed en goddeloosheid leidden tot de verwoesting van de stad. De precieze locatie van de ruïnes wordt in deze teksten niet genoemd, terwijl men in de regio

rond de stad Mosul wist dat ze vlakbij, aan de overkant van de Tigris, lagen. Desondanks volgen Europese reizigers de vage beschrijvingen uit de literatuur. Tot ver in de negentiende eeuw blijft het voor westerse onderzoekers een raadsel waar Nineveh lag. Nineveh komt meerdere malen voor in het Oude Testament. Zo wordt in Jesaja verteld over de pijnlijke nederlaag van de Assyriërs tijdens de belegering van Jeruzalem. In één nacht doodt een engel 185 duizend Assyrische soldaten. Koning Sennacherib vlucht met de staart tussen de benen naar Nineveh. Bekender is het verhaal van Jonas, die door zijn god naar Nineveh gestuurd werd om de losgeslagen inwoners de verwoesting van de stad aan te kondigen. De inwoners beteren hun leven en God besluit de stad te sparen. In het Bijbelboek Nahum voorspelt de gelijknamige profeet de verwoesting van Nineveh, die in 612 v.Chr. plaatsvindt. De Koran noemt Nineveh niet, maar het verhaal over Jonas komt hier wel in voor. Vroege Korancommentatoren zoals Ibn Kathir in de veertiende eeuw menen dat Jonas naar Nineveh op weg was, net als in de Bijbel. Volgens zowel de islamitische als de christelijke traditie ligt Jonas begraven op de tweede heuvel in Nineveh, Nebi Yunus.

Nadat Nineveh vanaf midden negentiende eeuw is opgegraven volgt een periode van grote expedities met daarbij bekende namen:

Gertrude Bell: Koningin van de woestijn

Vanaf de rand van de opgravingen ziet de Britse schrijfster en reiziger Gertrude Bell de blauwe honingeters over de stenen muren van Nineveh vliegen. Het is 1909 en ze maakt een reis door Noord-Irak. Ze spreekt vloeiend Arabisch en is verliefd op het land en haar inwoners, die haar eren met de naam khatun, 'koningin van de woestijn'. Tot haar dood in 1926 speelt ze een rol in de politieke relatie tussen Groot-Brittannië en Irak, in die tijd een unieke positie. Ze zette zich in voor de archeologie en richtte het Nationaal Museum van Irak in Bagdad op.

Agatha Christie: Moord in Mesopotamië

De komst van de Britse schrijfster Agatha Christie in 1931 zorgde voor een verandering in het opgravingshuis bij Nineveh. Ze nam geen genoegen met de lege kratjes waar de archeologen al jaren op zaten en eiste comfort, zoals een tafel voor haar typemachine en stoelen. Christie was net een jaar getrouwd met de archeoloog Max Mallowan en naar Nineveh gekomen. Archeologie intrigeerde Christie en ze gebruikte haar opgravingservaringen veelvuldig in haar boeken. De opgraving van de stad Ur kwam in 1936 terug in het boek 'Moord in Mesopotamië'. In Nineveh schreef ze 'Lord Edgware sterft'.

Qassim Alsaedy in Along the Road to Nineveh (t/m 25/03)

De schilderijen en keramische objecten van Qassim Alsaedy (Bagdad, 1949) ademen in alles geschiedenis. Voor deze expositie liet hij zich inspireren door het Oude Nabije Oosten en specifiek de ruïnes van Nineveh en exposeerde 22 schilderijen en keramische werken. Veel van het werk van Alsaedy is vierkant, een vorm die verwijst naar plaquettes die in Iraakse tempels zijn gevonden. Op deze vierkante plaquettes staan afbeeldingen in reliëf. Alsaedy maakt veel gebruik van reliëf in zijn werk. Met verf schildert hij de tekens op een paneel, laagje voor laagje. Na vele lagen oogt het alsof de tekens uit een mal gerold zijn. Zijn werk is altijd tactiel en driedimensionaal.

Gertrude Bell in Baalbek, Libanon; Gertrude Bell Archive, Newcastle University, A_340.

Agatha Christie en Max Mallowan bezoeken de opgraving in Nippur in 1949; Penn Museum Archives TB-121.

Egyptomanie in Goden van Egypte (v.a 11/10)

Het laatste deel van deze expositie was gewijd aan de Egyptomanie. Ogenscheinlijk leken de Egyptische goden uit de wereld verdwenen zonder een spoor na te laten, door toedoen van de komst van de monotheïstische godsdiensten als het Jodendom, het Christendom en de Islam. Toch bleef de herinnering aan de bovennatuurlijke machten van de Egyptische goden populair in bepaalde kringen, zoals vrijmetselaars, rozenkruisers, antroposofen en satanisten. Het tarotspel wordt door zijn beoefenaars verbonden met het boek van Thot en de mysteriën van Isis. Met name in de achttiende en negentiende eeuw was Egyptomanie in de mode voor de interieurkunst. Egypte wordt dan geassocieerd met degelijk en duurzaam, mysterieus en exotisch. Ook is er een verband met typisch Egyptische exportproducten zoals tabak, suiker, katoen en reukwaren.

Fotografie in Fascinatie voor Persepolis (t/m 07/05)

Direct na de uitvinding ervan in 1839 speelde de fotografie een rol in de interpretatie en perceptie van de Oudheid en het voorleven daarvan in de kunst- en cultuur. In de beginjaren was dat niet eenvoudig. De fotograaf diende inzicht te hebben in de technische en chemische materie en de moed op te brengen, naast een camera en statief, ook een donkere kamer, glazen platen en benodigde chemicaliën mee te nemen. De meeste reizigers zagen hier vanaf en kochten en verzamelden liever foto's van beroepsfotografen. In Europese fotocollecties is werk opgenomen van twaalf Europeanen die tussen 1858- 1928 in Persepolis fotografeerden. Onder hen was Antoin Sevruguin (1830 -1933) de enige professionele fotograaf. De overige elf waren amateurs die voor diplomatieke, militaire of commerciële werkzaamheden in Perzië actief waren of er reisden voor hun plezier.

Two kunstenaars in Concepts of Time (t/m 09/09)

Nynke Koster (1986) maakt rubberen afgietsels van bestaande monumenten en bouwwerken om het contact met het verleden letterlijk voelbaar te maken en mensen naar de geschiedenis te laten kijken. Koplören zlet Koster als een creatieve daad, vanwege de transformatie die ze laat plaatsvinden. "Ik wil mijn identiteit verweven met het bestaande. Iemand als Duchamp liet in de vorige eeuw al zien dat hergebruik van een object in een andere context een nieuwe betekenis genereert." Een amulet met scarabee die ze in het museum zag, inspireerde haar deze 'Elements of time' te maken. Ze ontwikkelde daarvoor een eigen ornamentiek. Haar werk is een ode aan Chepri: de god van de opkomende zon.

De wandvullende installatie IDOLS XS PARIS van Bastienne Kramer (1961), prominent onderdeel van Concepts of Time, bestond uit een serie porseleinen beeldjes. De serie commentarieert bestaande afbeeldingen van vrouwen, variërend van seksistische aanstekers en souvenirs tot 30.000 jaar oude, uit steen of ivoor gevormde vrouwenbeeldjes. Kramer komt ze op haar reizen tegen in musea of toeristenwinkels en zet ze om in porseleinen

sculpturen, waarmee ze haar beeldenuniversum creëert. Inspiratiebronnen zijn de Drie Gratiën, de Venus van Milo en de Venus van Willendorf, en vijf beeldjes uit de collecties van het RMO. Kramer liet ze voor deze tentoonstelling in 3D fotograferen en maakte daarmee nieuwe sculpturen die zij aan de installatie toevoegde. Het RMO heeft vier beeldjes aangekocht.

Moderne fibula's in de tentoonstelling Fibula's (t/m 03/06)

In deze tentoonstelling werd het gebruik en het ontwerp van fibula's doorgetrokken naar moderne sieraden. Na 1000 n.Chr. nam het gebruik van fibula's snel af en werden knopen het belangrijkste kledingaccessoire. In de Late Middeleeuwen kwamen broches en insignes met een speld wel voor, zowel in edelmetaal als een tin-loodlegering. Ze waren niet meer constructief, maar alleen voor de sier: ze werden daarom geen fibula meer genoemd. Broches zijn heden ten dage nog altijd onderdeel van de mode, vooral voor dames, en kunnen status en identiteit uitstralen. In een vitrine waren moderne fibula's te bewonderen, geleend van Galerie Marzee (Nijmegen).

Uitgelicht Onderzoek Belle van Zuylen

Het hoofd collecties en onderzoek startte met een onderzoek naar voorwerpen in de omgeving van Belle van Zuylen/Mme de Charrière (1740-1805). De bedoeling is te bezien welke objecten in de omgeving van Belle van Zuylen aanwezig waren en in bronnen te zoeken naar aanwijzingen over de invloed van die objecten op haar denken. Aandacht gaat uit naar objecten die iets met de Oudheid te maken hebben. Dit onderzoek sluit aan bij RMO-onderzoek naar receptie van de Oudheid en is geïnspireerd door de onderzoeksagenda van het Material Agency Forum. Zowel de brieven, de romans en politieke geschriften van Belle van Zuylen worden bestudeerd. Er is contact gelegd met Slot Zuylen om de collectie te bekijken en een mogelijke samenwerking in kaart te brengen. Er is een bezoek gebracht aan Neuchâtel voor studie in het archief, waar een groot deel van de brieven van Mme de Charrière (Belle's naam na haar huwelijk in 1771) liggen, en aan het Musée d'art et d'histoire in Neuchâtel. Afgezien van een portret van Mme de Charrière van Arlaud, een schilder uit Genève, bezit het museum een buste van Isabelle de Charrière, gemaakt door de toen nog niet zo beroemde beeldhouwer Houdon. Belle was zeer te spreken over deze buste en heeft een kopie laten maken die nu in Slot Zuylen staat. Tevens werd het woonhuis van Mme de Charrière in Colombier bezocht, waar enkele materiële getuigenissen uit haar tijd nog aanwezig zijn.

Portret van Isabelle de Charrière (Belle van Zuylen) uit 1777, door de Deense schilder Jens Juel (1745-1802). Collectie Slot Zuylen.

Het huis van het echtpaar De Charrière in Colombier, bij Neuchâtel.

2. Collectie- en wetenschapfunctie

aan uit de Erfgoedwet

het belangrijkste podium voor de Oudheid: zichtbaarheid en mobiliteit

overdracht en onderzoek

2.1 Taken uit de Erfgoedwet

De doelstellingen zijn dat de expositiezalen en de depots fysiek onderhouden blijven, het klimaat op de zalen en in de depots stabiel is en de veiligheidsmaatregelen gecertificeerd zijn. Er zijn geen abnormale afwijkingen geconstateerd in het klimaat. De Papengrachtzaal (eerste verdieping achterzijde) kende in de zomer wat uitschieters in de luchtvochtigheid. Onderhoud aan de vaste opstelling vond regelmatig plaats. De beveiliging is up-to-date.

Digitale registratiegraad

Doel is dat de collectie geregistreerd, gedigitaliseerd en ontsloten is. Negentig procent van de voorwerpen moet vindbaar zijn in 10 minuten.

	Totalen	2015	2016	2017	2018
Basisregistratie		100%	100%	100%	100%
Objectrecords TMS		183.119	187.034	195.446	197.693
Objectrecords met foto's in TMS		59.261	61.318	72.113	74.594
Foto's in TMS		113.143	116.333	152.162	156.251
Via website		58.116	59.401	70.343	72.415
Vindbaar in 10 minuten		92%	92%	92%	92%

Onderverdeling	2015	2016	2017	2018
Egypte	24.650	24.667	25.073	25.076
Nabije Oosten	18.291	18.355	18.411	18.568
Klassieke Wereld	14.264	14.523	14.519	14.520
Oud Europa	7.580	7.675	7.846	8.547
Nederland prehistorie	8.377	8.312	8.774	9.812
Nederland Romeinen	16.866	16.893	16.950	16.970
Nederland Middeleeuwen	12.325	13.073	20.403	20.817
Opgravingsmateriaal	75.349	75.362	75.295	75.146
- prehistorisch	ca.13.000	ca.13.000	ca.13.000	ca.13.000
- Romeins	ca.27.000	ca.27.000	ca.27.000	ca.27.000
- middeleeuws	ca.35.000	ca.35.000	ca.35.000	ca.35.000
Receptie van de Oudheid	1.039	1.128	1.364	1.405
Gesneden stenen	4.376	4.379	4.395	4.416
Boeken	n.v.t.	2.416	2.416	2.416

Verfijning TMS

Alle aanwinsten werden in TMS opgenomen. In voorgaande jaren verworven collecties werden geïnventariseerd en de gegevens met foto's naar TMS geconverteerd. Dit gold voor de collectie Hutschemakers (998 prehistorische objecten), het legaat Jongkees-Vos en een collectie Middeleeuwse lakenloodjes. Voor het project Dorestad (het wegwerken van achterstanden in de registratie van de opgravingsvondsten uit Wijk bij Duurstede) zijn de gegevens van vele metaalvondsten gecontroleerd en aangevuld.

Er werden, retrospectief, 9.800 uitgeleende objecten uit de periode 1965-1992 gekoppeld aan 700 bruikleenrecords. Meer dan 4.000 foto's werden in TMS toegevoegd en via de website zichtbaar gemaakt. Helaas kon het verder koppelen van de restauratiefoto's aan de database, een project uit 2017, niet worden afgerond wegens tijdsgebrek bij de restauratoren. Wel zijn voorbereidingen getroffen voor het ontsluiten van de archiefinventaris via TMS en het opnemen van objecten, die sinds de negentiende eeuw met musea geruild of overgedragen werden.

Online zichtbaarheid

Op de website worden uitsluitend records met één of meerdere foto's geplaatst. Gebruikers krijgen de gegevens te zien en kunnen de fotobestanden downloaden. Door registratieprojecten komen constant nieuwe records beschikbaar. De gegevens en foto's zijn zichtbaar op Dimcon, Europeana en Het geheugen van Nederland. Met behulp van Collection Connection worden de betreffende indexen dagelijks ververs.

Doel	2015	2016	2017	2018
75.000 in 2020	58.116	59.401	70.343	72.415

Collectie gerelateerd onderzoek

Oude Nabije Oosten

De collectie is uitgebreid met enkele privéverzamelingen met voorwerpen uit Irak en Iran. De wetenschappelijk relevante Bouqras-collectie uit Syrië is overgenomen van de Universiteit Groningen. Een groot deel van deze voorwerpen is beschreven en gefotografeerd. De informatie is toegevoegd aan de database TMS. Voor twee congressen, lezingen, populair-wetenschappelijke publicaties en de jubileumtentoonstelling heeft conservator Petit gekeken naar de herkomstgeschiedenis van stukken uit de collectie.

Het archeologisch onderzoek op Tell Damiyah in Jordanië (zie elders) heeft informatie opgeleverd in relatie tot de RMO-collecties uit Tell Balata en Tell Delr 'Alla. Deze twee vindplaatsen zijn goed vertegenwoordigd in de collectie, maar de objecten zijn nauwelijks onderzocht en bezitten weinig context. Op Tell Damiyah, gelegen langs de oude handelsroute tussen Tell Delr 'Alla in het noordoosten en Tell Balata in het westen, is met behulp van een XRF-apparaat herkomstonderzoek uitgevoerd. In de nabije toekomst worden deze resultaten vergeleken met de RMO-collecties uit Tell Delr 'Alla en Tell Balata.

Klassieke Afdeling

Het meeste onderzoek vond plaats ten behoeve van de tentoonstelling 'Cyprus: eiland in beweging', die in 2019 opent. De collectie van Cyprische oudheden werd onderzocht op bruikbaarheid voor deze expositie. De aandacht voor Cyprus resulteerde in het signaleren van een hellenistische Cyprische sculptuur op de kunstbeurs BRAFA in Brussel. Dit bleek een stuk te zijn uit de Cesnola-collectie, dat rond 1920 door het Metropolitan Museum of Art verkocht werd. Door contact te leggen met de Cypriotische collega's kon het stuk door het Nationale Museum in Nicosia verworven worden en zal voor het eerst te zien zijn

Nederland prehistorie

Er werd een artikel gepubliceerd in het gerenommeerde tijdschrift *Antiquity*. Het betrof een stuk schedel van de oudste mens van Nederland en een voorwerp met een geometrische tekening, de oudste kunst uit onze streken. Beide zijn vondsten uit de Noordzee en zo'n 13.000 jaar oud. Dit resulteerde in aandacht in het NOS-journaal, Jeugdjournaal, TV West, de radio en verschillende kranten, waaronder een artikel in NRC. Internationaal werd het opgepikt door *Newsweek* en *Foxnews*. Er werd bijgedragen aan een artikel over een stuk vuursteen met pek met een Neanderthalerdatering, afkomstig uit de Noordzee. Dit stuk werd aangekocht van de vinder. Naast kleinere verwervingen is op de Faculteit der Archeologie verder gewerkt aan de inventarisatie van de collecties Smits en Schmitz en heeft stagiaire Anne Venema in de zomer de collectie Hutschemakers geïnventariseerd.

Nederland in de Romeinse Tijd

Het onderzoek was gerelateerd aan de opstelling Nederland in de Romeinse Tijd. De aanwinsten van de laatste jaren werden nauwkeurig onderzocht. Voor een Nehalennia-altaar uit de collectie Valster resulteerde dat in een nieuwe theorie, die leidde tot een artikel in NRC-Handelsblad. De verworven helm van Matilo werd onderzocht met het oog op een verantwoorde restauratie. Het stuk bleek een unicum vanwege het voorkomen van een dolfijn als decoratie-element. De door de Provincie Zuid-Holland in bruikleen gegeven schaal van Rijnsburg leverde veel persaadacht op. Dit stuk werd in samenwerking met de provinciaal-archeoloog nauwkeurig onder de loep genomen.

Nederland Middeleeuwen

In het najaar werd een project gestart om de achterstand op te lossen in registratie, documentatie, opbergen en het toegankelijk maken van de omvangrijke Dorestad-collectie. Eind 2018 was het project goed op dreef, veel objecten waren gecontroleerd, gedocumenteerd en gefotografeerd, glasnegatieven gescand, en ook de overdracht van diverse groepen voorwerpen elders werd gerealiseerd. Het doel van dit project is de verbetering van de registratie van negentiende-eeuwse vondsten uit Dorestad en de voorbereidingen van de conversie naar TMS van de objecten uit de Vellingterrein-opgravingen van 2007-2008. De vroegmiddeleeuwse want van Dorestad werd, samen met een Friese want en twee schoenen, met ALS gedateerd. De leren schoenen van Weerdinge uit de IJzertijdcollectie bleken uit de zesde/zevende eeuw n.Chr. te stammen. De wanten zijn uit de zevende en achtste eeuw en daarmee de oudste van Nederland.

Enkele aanwinsten op het gebied van laatmiddeleeuwse materiële cultuur zijn inhoudelijk en materiaal-technisch onderzocht. Daaronder waren een wollen want en stukken textiel uit een zeventiende-eeuws scheepswrak bij Texel. De verfstoffenanalyse, uitgevoerd door de RCE, wees uit dat de want blauw gekleurd was, tot nu toe als enig bekend exemplaar. Een en ander leidde tot een peer-reviewed artikel over deze want.

Oud Europa

Het NWO-Museumbeurs-project 'Europa verzameld' werd afgerond met een workshop (zie elders) en het crowdsourcing Facebookproject 'Op de stoel van de conservator' (zie elders). Het project heeft ervoor gezorgd dat de collectie Oud-Europa nu een van de best gedocumenteerde verzamelingen is.

Uitgelicht

Egyptische manuscripten: Tekst in Context

De collectie bevat 2.500 manuscripten en ostraca, uit de hele oud Egyptische geschiedenis. Een deel van deze handschriften is niet gepubliceerd. Er zijn geen (volledige) tekstedities uitgegeven en de objecten zijn niet goed in de database beschreven. Dat betekent dat het RMO niet precies weet wat het in huis heeft en in hoeverre de collectie te verblinden is aan collecties in andere musea. De inventarisatie van de handschriften- en ostraca-verzameling, met als doel basisinformatie overzichtelijk vast te leggen, is daarom wenselijk. Naast het digitaliseren en ontsluiten dient een onderzoeks- en restauratiestrategie gemaakt te worden. Hierbij is de keus voor herkomstonderzoek (verwervingsgeschiedenis en archeologische context) voor de hand liggend. Hiervoor zoekt het RMO samenwerking met instanties als het Leidse Papyrologisch Instituut en het Papyrus Carlsberg Instituut (Kopenhagen) om projectaanvragen in te dienen bij NWO of ERC (Europees fonds).

Museumwerk

Een verstopte hand in een blauwe want

Want uit een scheepswrak

Annemarieke Willemsen, conservator Middeleeuwen: "Opvallend genoeg worden net iets vaker linkerwanten gevonden dan rechter. Waarom dat is weten we niet. Het heeft waarschijnlijk te maken met rechtshandigheid. Deze gebreide want is recent aan onze collectie geschonken. Hij is opgedoken uit een scheepswrak voor de Texelse kust. De want is kwetsbaar en wordt gebruikt voor onderzoek. Ons uitgangspunt is het object in de originele staat te laten. Daarom bewaren we deze want in het depot voor organische materialen, zoals mummies, leer en textiel, waar de condities goed zijn."

Blauw en indigo

Annemarieke: "Vroeger had textiel vaak mooie kleuren, maar als wij het nu vinden zijn de kleuren verveerd en is het object bruin of zwart. Om de oorspronkelijke staat te herleiden, hebben we een kleuranalyse laten maken bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Hiervoor is een draadje gebruikt uit de binnenkant van de want. Het blijkt te gaan om een blauwe want, geverfd met de kleurstof indigo. Dat is uniek. Op schilderijen zie je wel blauwe kledingstukken, maar nooit eerder is een archeologische vondst gedaan van een blauwe want."

Verstopte handen

Annemarieke: "In gevonden wanten zitten handen verstopt. Niet echt natuurlijk, maar de wanten hebben nog de vorm van de drager en daardoor is een afdruk van de hand bewaard gebleven. Hierdoor kom je veel te weten over hoe wanten zijn gebruikt. Hoe zijn ze versleten? Welke arbeid is ermee verricht? Of dienden ze puur ter bescherming? Ik heb ooit mijn handen in zeer oude handschoenen gestopt en dan voel je echt hoe de vingers staan. Als je de kleur weet, kom je dicht bij de dragers. Zo'n handschoen vertelt iets over wat men mooi vond of wat toen in de mode was."

Objectrestauratie en conservering

Het doel van objectrestauratie en conservering is dat de objecten bruikbaar zijn voor museaal gebruik. Vanwege de beperkte bezetting (1,5 fte op 197.000 records in de database) én het arbeidsintensieve karakter van de werkzaamheden is het behalen van twaalf restauraties per jaar bewust bescheiden. Het doel is gehaald.

Gipsrestauratieproject BankGiro Loterij

Vanuit het partnerschap met de BankGiro Loterij is Alejandra Mamonde als derde restaurator aangesteld. Zij hield zich bezig met de restauratie en conservering van gipsen objecten, veelal negentiende en vroeg twintigste-eeuwse replica's. Voor de tentoonstelling Oud Europa restaureerde zij, samen met Renske Dooljes, meerdere objecten. De nadruk lag op de gipsafgletsels uit verschillende periodes (van prehistorie tot en met de Middeleeuwen). De collectie Oud Europa verdween na de oorlog naar de achtergrond, en daarmee verdween de interesse in de gipsafgletsels. De conditie van deze voorwerpen ging achteruit, objecten raakten verstoofd en beschadigd. Gedurende het restauratieproject is

een selectie afgletsels uit deze collectie gereinigd en gerestaureerd. Gebroken fragmenten zijn gelijmd, en ontbrekende delen zijn waar nodig aangevuld.

Voor de tentoonstelling 'Al 200 Jaar van nu' restaureerde Renske Dooljes, samen met Marianna Düring, drie gipsafgletsels (een Egyptische leeuw, een kop van Hera Ludovisi en een krijger van de Aegineten-groep) en de maquette van een opgraving bij het Uddelermeer. Voor Goden van Egypte werd een gipsafgletsel van een rellief van Seti I gerestaureerd. Dit betreft een unieke replica, omdat het origineel verloren ging tijdens een brand in 1946 in het Musée Royal d'art et d'histoire in Brussel.

Kleitablettenproject

Er werd een groep kleitabletten uit de NINO-collectie gerestaureerd. Omdat het NINO de faciliteiten niet heeft, werden deze werkzaamheden in het RMO uitgevoerd. In de zomermaanden werkte restaurator Carmen Gütschow uit Berlijn aan een pilotproject. Naar aanleiding van een eerdere conditiecontrole, was een groep kleitabletten geselecteerd voor behandeling. Deze groep, grotendeels in zeer slechte conditie, werd gereinigd, ontzout, geconsolideerd en in elkaar gepast en verlijmd. De tabletten zijn nu weer in stabiele conditie. De pilot gaf een goed beeld van de tijdsinvestering die nodig zal zijn om de overige kleitabletten uit de NINO-collectie te behandelen.

Uitgelicht

De papyrus van Kenna

Met een subsidie van €10.000 van het Van der Klauwfonds van de Vereniging Rembrandt kon een start worden gemaakt met de restauratie van de papyrus van Kenna.

De papyrus van de koopman Kenna is achttien meter lang en behoort tot de langste dodenboeken wereldwijd. De papyrus is geschreven kort na de regeringsperiode van Achnaton (1353-1335 v.Chr.), toen de invloed van zijn vormtaal nog aanwezig was. Dat is te zien aan de lichaamsvormen met bolle buiken. Het hoort tot de vroegste groep handschriften, toen de teksten nog nauwgezet werden geschreven. Dat zorg aan de tekst is besteed, is te zien aan de in meerdere kleuren getekende hiërogliefen, wat zeer uitzonderlijk is.

De papyrus is in 1828 gekocht. Bij aankomst is de rol opgesneden in negenendertig vellen om hem hanteerbaar te maken. In de daaropvolgende decennia zijn er verschillende ingrepen geweest: de papyrusvellen zijn eind negentiende eeuw tussen glas ingelijst en in de jaren tachtig van de vorige eeuw in plexiglas. Voor de vaste Egypte-opstelling zijn vijftien delen voorzien van UV-werend glas. De andere delen waren niet toonbaar.

De papyrusvellen werden in het verleden, als ze aangetast of beschadigd waren, vaak op een papieren steundrager geplakt. Deze behandeling biedt idealiter steun, maar kan spanningen veroorzaken, omdat de antieke papyrus en het papier anders reageren op vocht, maar wel aan elkaar zijn gelijmd. Dit resulteert in zichtbare vervorming. Daarbij is het witte papier zeer in het oog springend. Storender is de schade die is ontstaan, laat in de twintigste eeuw, toen

geprobeerd is het witte papier te verwijderen (door het weg te snijden), het te retoucheren (met inmiddels bladderende verf) en het te vervangen door 'historisch' materiaal (moderne papyrus). Tenslotte zijn verschillende fragmenten niet teruggeplaatst en daardoor extra kwetsbaar. Kortom, de vellen vormen geen eenheid en het handschrift kon niet als geheel getoond worden.

In de eerste fase van dit project konden, dankzij de bijdrage uit het Van der Klauw Fonds acht vellen worden gerestaureerd, opgezet en opnieuw ingelijst. Bij het verwijderen van het witte karton verschildde het per vel hoe snel de doublure te verwijderen was. Op sommige delen was ooit zogenaamd papier végétal aangebracht. Omdat dit papier végétal het papyrus als tussenlaag beschermde, was het witte karton op deze plekken eenvoudig te verwijderen. Waar de doublure direct op het papyrus was aangebracht kostte het verwijderen meer tijd. Waar nodig zijn tijdens het verwijderen reparaties uitgevoerd en zijn fragmenten en vezels aan de beeldzijde van de papyrus geconsolideerd. Het was nodig één vel opnieuw te doubleren, omdat het te zwak was. Deze doublure is uitgevoerd in dun Japans papier dat, in tegenstelling tot het witte karton, geen nieuwe spanningen of vervormingen zal veroorzaken. De vellen zijn nu ingelijst tussen karton en glas. Er is ruimte behouden tussen papyrus en glas door middel van afstandslatjes. De papyrus zijn dus zwevend opgezet. Het is goed dat ze ruimte hebben tussen het achterbord en het glas, aangezien de vellen niet allemaal geheel vlak zijn. Dat geeft een rustig en uniform effect. De conservering en restauratie is uitgevoerd door Alexandra Nederlof en werd begeleid door Femke Prinsen en Helbertijn Krudop.

Museumwerk

Restauratie afgietsel van Diskobolos van Myron

Een replica van een replica

Renske Dooijes, restaurator: "Ik heb een gipsen afgietsel van de beroemde Diskobolos van Myron gerestaureerd. Helaas is ooit een vinger kapot gegaan. Ik had wel het topje, maar de rest van de vinger was verdwenen. Het origineel was een Grieks beeld van brons van rond 460 v.Chr., maar dat bestaat niet meer. De Romeinen hebben drie eeuwen later vele replica's in marmer gemaakt. Hiervan werden in het begin van de 20e eeuw weer gipsen afgietsels gemaakt om de beeldhouwkunst over de wereld aan het publiek te tonen. Het beeld is dus een replica van een replica."

De inhoud zichtbaar

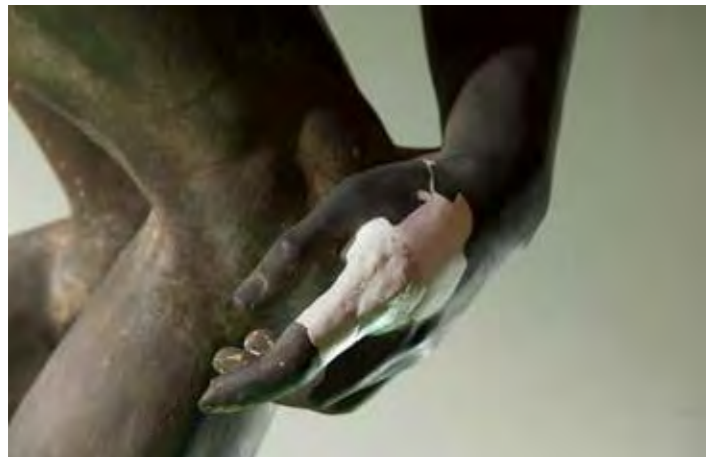
Renske: "Het beeld is enorm zwaar en staat precies in evenwicht. Door een metalen armatuur in het beeld kan het staan zonder steun. Van buitenaf kon ik niet zien of het armatuur sterk genoeg was en hoe het was opgebouwd. Daarom heb ik röntgenfoto's laten maken. De röntgenstraling dringt door het weefsel, maar wordt tegengehouden door zwaardere materialen. Op de foto wordt de inhoud dan zichtbaar. Er blijkt een enorm dik metalen frame in het beeld te zitten. Dit is gelukkig in goede staat en sterk genoeg. In iedere vinger zit een metalen pin."

Naar eigen hand

Renske: "Door de beschadiging is het metaal van de armatuur verbogen. Terugbuigen kan niet omdat het gips dan afbrokkelt. Daardoor is de aanvulling van de ontbrekende vinger moeilijk op vorm te brengen en ziet deze er niet meer zo uit als bij het origineel. De aanvulling die je nu ziet is deels van plasticine en is vervolgens afgegoten in gips, op zijn plaats gelijmd en op vorm gebracht. Van een afstandje zie je geen restauratie, maar van dichtbij blijft de aanvulling opzettelijk zichtbaar. Eventueel zou je mijn aanvulling in de toekomst weer kunnen verwijderen."

Het beeld Diskobolos was opgenomen in de tentoonstelling Studio RMO.

Aanwinsten

Het museum houdt zich aan de Unesco-regelgeving en dient bij een potentiële aanwinst aan te tonen dat het voorwerp vóór 1970 is geëxporteerd uit het land van herkomst. Naast topstukken, waarvan het museum in 2018 niets kon vinden met een billijke prijs/kwaliteitsverhouding, blijft het museum alert op kleinere voorwerpen, die soms uit schenking, soms uit overdracht en soms door aankoop zijn verworven en een hiaat in de verzameling aanvullen.

Aanwinsten	2015	2016	2017	2018
Objecten	1.306	594	626	317
Opgravingsmateriaal	0	1 doos	4 dozen	10 dozen

Specificatie	Omschrijving	Verworven via	Aantal
Egypte			
F 2018/1.1-2	Albasten vaasje en terracotta beeldfragment	Schenking dhr. Beukers-van Doorn	2
F 2018/6.1	Faience bekertje	Legaat mev. Jongkees-Vos	1
Klassieke Wereld			
F 2018/3.1	Stèle van Apollos	Aankoop kunsthandel Mieke Zilverberg	1
I 2018/3.1	Cyprische kouros	Aankoop kunsthandel Charles Ede	1
I 2018/6.1-48	Collectie Griekse oudheden	Legaat mev. Jongkees-Vos	48
K 2018/6.1-24	Collectie Romeinse oudheden	Legaat mev. Jongkees-Vos	24
Nabije Oosten			
B 2018/2.1-3	Divers aardewerk	Aankoop en schenking dhr. en mev. De Rover-Moraal	3
B 2018/1.1-26	Collectie oudheden uit Irak en Turkije	Aankoop mev. Kühnel.	26
B 2018/7	Scherven uit Tell Bouqras	Overdracht GIA Groningen	10 dozen
B 2018/8.1	Loden vervloekingstablet	Geschenk mev. Appel	1
Oud Europa			
D 2018/5.1-19	Vuursteen en aardewerk (Thailand)	Overdracht Museum Volkenkunde	19
R 2018/5.1	Vuurstenen dolk (uit de Saône)	Schenking fam. Batema-Strackke	1
M 2018/6.1-5	Collectie oudheden	Legaat mev. Jongkees-Vos	5

Nederland prehistorie				
e 2018/2.1-30	Vuurstenen pijlpunten (Veluwe)	Overdracht Museum Volkenkunde		30
h 2018/2.2	Vuursteen met pek (Noordzee)	Aankoop mevr. Van Wingerden		1
h 2018/2.3	Menselijk dijbeen (Noordzee)	Schenking mevr. Brantenaar		1
h 2018/5.1-4	Menselijke botten (strand 's-Gravenzande)	Schenking dhr. Van Steljn		4
h 2018/5.5	Schedelfragment (strand 's-Gravenzande)	Schenking dhr. Lausberg		1
l 2018/5.1	Vuurstenen schaaft (Stein)	Schenking dhr. Lely		1
h 2018/8.1	Onderkaak (strand Katwijk)	Schenking mevr. Hogervorst-Planken		1
e 2018/12.1	Stenen bijl (Lochem)	Schenking dhr. Van der Steen		1
Nederland Romeinse tijd				
h 2018/6.1	Hercules-knots (Alphen a/d Rijn)	Aankoop dhr. Bakker		1
h 2018/7.1-9	Helm en fragmenten uit Matlo-tunnel A4 bij Zoeterwoude	Aankoop dhr. Kneft		9
h 2018/9.1	Fragment pijpaarden beeldje (Papendrecht)	Schenking dhr. Van der Esch		1
Nederland Middeleeuwen				
h 2018/2.1	Aardewerk nokversiering (Rotterdam)	Schenking mevr. Postma via Erfgoedhuis Eindhoven		1
h 2018/4.1-6	Houten trippen (Dordrecht)	Aankoop dhr. Van der Esch		6
b 2018/7.1	Gouden vingerring (Zeerijp)	Aankoop dhr. Kannegleter		1
b 2018/9.1-2	Gouden krulshanger en bronzen muntgewicht (prov. Groningen)	Aankoop dhr. Demkes		2
l 2018/9.1-87	Collectie lakenloodjes (Verdronken Land)	Aankoop dhr. Van der Esch		87
Receptie Oudheid				
Z 2018/1.1	Replica zwaard van Ommerschans door J. Zulderwijk	Schenking Sidestone Press		1
Z 2018/3.1	Prent Theatrum Anatomicum Leiden (1742)	Aankoop antiquariaat Portobello		1
Z 2018/4.1-4	Postzegels m.b.t. archeologische vondsten	Aankoop		4
Z 2018/5.1-24	3D-reconstructies Assyrische reliëfs	Aankoop Océ Canon Group		24
Z 2018/6.1	Reconstructie hoofd Caesar	Opdracht		1
Z 2018/7.1-2	Postzegels m.b.t. het 200-jarig jubileum	Aankoop		2
Z 2018/8.1-4	Sculpturen B. Kramer	Aankoop bij kunstenaar		4

Uitgelicht

Klassieke aankopen op The European Fine Art Fair

Het RMO kocht twee stukken aan op de TEFAF in Maastricht: een standbeeld van een slanke jongeman met een krans in het haar, en een hellenistische grafsteen met een zogenaamde Griekse 'metrische inscriptie'.

Cyprische Kouros

Het archaische Cyprische standbeeld van de staande, welhaast Egyptisch glimlachende jongen, dateert uit de zesde eeuw voor Christus. Standbeelden van jongemannen, naakt en gekleed, worden *kouros* genoemd, naar het Griekse woord voor jongen. Dergelijke beelden werden vaak als geschenk voor een godheid bij tempels geplaatst, soms met een inscriptie met de naam van de gulle gever en de godheid voor wie het geschenk bedoeld was. Het feit dat deze jongeman een krans in het haar draagt, plaatst hem in een religieuze context.

Het materiaal, kalksteen, en de stijl van kleding en gezicht maken duidelijk dat deze kouros op het eiland Cyprus gemaakt moet zijn. Hier en der verspreid over het eiland stonden grote heiligdommen, waar gelovigen beelden achterlieten van kalksteen of terracotta. Dat het beeld een hoge ouderdom heeft, valt aan het oppervlak af te lezen. Door het langdurige verblijf onder de grond heeft de kalkhoudende bodem een laag verwerking afgezet op de natuursteen. Deze laag is als het ware een patina en daarmee een bewijs voor de authenticiteit van het beeld. Deze verwerking wordt niet verwijderd door kunsthandelaars of restauratoren. Vroeger gebeurde dit wel, zodat veel kunst uit Cyprus er onnatuurlijk glad en modern uitziet. Omdat het RMO in het najaar van 2019 een tentoonstelling aan de kunst en archeologie van Cyprus zal wijden, is dit een nuttige aanwinst.

De grafsteen van Apollos

In het aanbod van Mieke Zilverberg viel een bijzonder reliëf op. Een grafsteentje in de vorm van een aedicula (tempeltje), waarin twee personen waren afgebeeld: rechts Hermes met zijn caduceus (herautstaf), en links een jongeman gekleed in een lang gewaad, een himation. Door het geven van de rechterhand zijn zij met elkaar verbonden, en dat is in het geval van Hermes een twijfelachtige eer. Hij is namelijk de begeleider der doden, op de lange weg naar de Styx en de veerman Charon die de overledenen overzet naar de donkere onderwereld, de Hades. De achtregelige Griekse inscriptie laat er geen twijfel over bestaan. Dit steentje sierde ooit het graf van een jong gestorven man. De inscriptie wordt metrisch genoemd: zij wisselt de dichtertijke zesvoeters (hexameters) af met vijfvoeters (pentameters), en vertelt het verhaal van de jonge Apollos:

"Pontia, de dochter van Nikomachos, baarde mij, Apollos, voor mijn vader Leon. Ik stierf op de leeftijd van 27 jaar.

Tegen mijn wil moest ik, ongelukkige, mijn plicht verzaken om later mijn ouders te verzorgen. In plaats daarvan geef ik hen alleen maar tranen en rouwbeklag. De respectvolle zoon van zijn ouders wordt betreurd door al zijn vrienden, en rust nu in de ruime velden van de gelukkigen. Zeg aan al mijn geliefden te stoppen met zuchten en rouw. Als sterveling, geboren uit stervelingen, ging ik heen naar de Hades."

De vorm van de letters wijst op een datering in de hellenistische periode, het materiaal van de stèle (kalksteen) op een vervaardiging in Egypte. Alexandrië komt zeker in aanmerking als plaats van productie. Met de verwerving kunnen gymnasiasten nu een originele metrische tekst op zaal lezen. Het reliëf stamde uit de privéverzameling van de Amsterdamse uitgeverij J.C. Gieben (bekend uit publicatie in 1969) en was eerder bekend uit een Franse collectie (publicatie 1942).

Uitgelicht

Een steen uit Stein

In mei werd een schenking, een afslag van grijskleurige kwartsiet, ontvangen. Deze afslag is bijgewerkt tot een werktuig, een zogenaamde convergente schaafling. Het stuk is in vrijwel perfecte conditie. Dat is opmerkelijk, want het werd gevonden op een werf voor het breken en verwerken van Maasgrind in het Limburgse Stein en lag op een steenhoop van vele meters hoog. Het oog van de vinder, Martien Leij, viel op een steensoort die daar van nature niet thuishoort: Wommersom-kwartsiet. De vondst is om twee redenen bijzonder. De eerste betreft de ouderdom van het stuk. De bewerking van de schaafling is typisch voor werktuigen van Neanderthalers en de vondst dateert daarmee in het midden-paleolithicum, ruwweg tussen 250.000 en 50.000 jaar geleden. Naast de vuistbijl is zo'n schaafling een typisch stuk gereedschap, waarmee Neanderthalers hun jachtbuit, zoals mammoeten en wolharige neushoorns konden ontleden en hulden konden schoon schrapen. Essentieel dus voor het maken van

kleding, dekens en tentdoeken en om te overleven tijdens de koudere ijstijden. Nu zijn er meerdere wetenschappelijk paleolithische stukken in de collectie, maar niet van Wommersom-kwartsiet. Dit kwartsiet is een 50 miljoen jaar oude grijze tot grijsbruine kwartsiet met kenmerkende glimmers: geïsoleerde kwartskorrels. Het kenmerkende is dat dit kwartsiet alleen in Wommersom, in het Belgische Brabant, voor komt. Het stuk zegt dus direct iets over de reis die het heeft afgelegd, ruim vijftig kilometer vanaf Wommersom naar Stein, en zegt dus iets over de afstanden die men aflegde of de uitwisselingsnetwerken waar men gebruik van maakte. Het stuk is dus een goede indicator van de mobiliteit van onze naaste verwanten.

Uitgelicht

Het zwaard van Ommerschans: een jaar later

In 2017 verwierf het RMO via Vellinghuis Christie's in Londen het prehistorische zwaard van Ommerschans. Na 90 jaar van moelzame contacten en diverse pogingen lukte het door teamwork en de ondersteuning van de Vereniging Rembrandt, het Mondriaan Fonds en de Vriendenvereniging deze cruciale vondst te verwerven. De aankoop betrof het rituele, bronzen zwaard van Ommerschans (68,3 cm) en de bijbehorende metalen en stenen bijligten (bronstijd, 1500-1300 voor Chr.). Het zwaard is onderdeel van een Europese groep van slechts zes vergelijkbare, rituele 'reuzenzwaarden' die waarschijnlijk ooit in dezelfde werkplaats zijn gemaakt voor rituele doeleinden. Het zwaard hoort tot de belangrijkste archeologische vondsten van Nederland.

De aankoop van het zwaard en de depotvondst vormde het eindpunt van een periode van negentig jaar waarin het museum heeft getracht deze vondst te verwerven. Het was tevens het begin van een periode van onderzoek en publieksactiviteiten.

De aankoop werd gepubliceerd in vele kranten en in tijdschriften als Archeologiemagazine, Archeologie in Nederland en het Bulletin van de Vereniging Rembrandt. Internationaal werd de aankoop opgenomen in PAST, de nieuwsbrief van de Prehistoric Society. Daarnaast kreeg het zwaard een hoofdstuk, geschreven door Luc Amkreutz en hoogleraar David Fontijn, in het boek De Wereldgeschiedenis van Nederland. Bij de presentatie van dit boek grepen onderzoekers terug op dit vroege voorbeeld van handel, uitwisseling en religie, waarmee het internationale karakter onderstreept werd. Het is evident dat het zwaard een prominente rol in de Nederlandse Canon hoort te spelen.

Het zwaard was een paar maanden opgenomen in de opstelling Archeologie van Nederland. Vanaf april was het zwaard onderdeel van de tentoonstelling 'Al 200 jaar van nu', als de jubileumaankoop van het Jarige museum.

In het jaar zijn door conservator Amkreutz en assistent-conservator Brattlinga verschillende lezingen gegeven, ook in de regio, over deze aankoop. Daarnaast is gewerkt aan een educatief programma over het zwaard en wijdde kinderboekenschrijfster Linda Dielemans er een hoofdstuk aan in haar boek Brons: over glimmende schatten in mistige moerassen.

Vanaf eind september was het zwaard te zien in de tentoonstelling 'Als kunst je lief is', in het Kröller-Müller museum en mede georganiseerd door de Vereniging Rembrandt. Daar behoorde het stuk bij de tien publiekslevelingen, aldus directrice Lisette Pelser in het tijdschrift SeeAllThis. Voor deze gelegenheid werd een podcast over de verwerving van het zwaard gemaakt, die te beluisteren was via BNR. Eind november werd de scheldend directrice van het Mondriaan Fonds, Birgit Donker, in het Scheepvaartmuseum 'geridderd' met een replica van het zwaard, voor haar inzet en promotie van de aanwinst. Deze replica, vervaardigd door bronsgieter Jeroen Zuiderwijk werd geschonken door Sidestone Press. Het stuk is vervaardigd na precieze metingen en met de dezelfde koper-tin legering, waardoor kleur en vorm identiek zijn aan het origineel. Samen met de verkoop van sleutelhangers, ansichtkaarten en boekenleggers dragen deze activiteiten bij aan de groeiende iconische status van deze aankoop.

Een XRF-analyse bevestigde dat de metaalcompositie identiek is aan de overige vijf stukken die ten tijde van de tentoonstelling Vlijmscherp Verleden werden onderzocht. Het zwaard is metallurgisch en microscopisch onderzocht bij de RCE. Een tweede sessie vindt in 2019 plaats. De bijligten zijn in onderzoek bij het gebruikssporenlaboratorium van de Faculteit der Archeologie. Met hen wordt in 2019 een symposium georganiseerd, waarbij de ontdekkingen rondom de aanwinst en de vindplaats, alsmede de huidige kennis over deze zwaarden internationaal wordt uitgediept. Dit mondt uit in een monografie.

Uitgelicht

Lakenloden uit het Verdronken Land

In september werd voor een symbolisch bedrag een collectie van vierentachtig lakenloden uit de veertiende t/m zestiende eeuw, gevonden in Zeeland, verworven. Lakenloden zijn ronde zegels van lood, die als keurmerk aan wollen stoffen (laken) werden gehangen. De verkoper heeft deze groep loodjes in de jaren negentig gekocht uit de collectie van de broers Hopstaken, die deze voorwerpen (en veel meer) hadden gevonden in het Verdronken Land van Zeeland, in de omgeving van Nieuwlande en Reimerswaal. Inmiddels zijn ze geïnventariseerd, gedocumenteerd en 'thuisgebracht'.

Lakenhandel

Laken werd in de Late Middeleeuwen in vele soorten en kwaliteiten gemaakt en verhandeld. Tijdens de bewerking van de wol tot een lap werd deze op verschillende momenten gecontroleerd, na het weven, na het verven en na het vollen ('verviltten'). Bij elk van deze controles kon een loodje bevestigd worden om aan te geven dat het laken voldeed aan de eisen, of kon in dat loodje met een klop (een secundaire instempeling) worden aangegeven dat het

niet voldeed. Ook tijdens het verkopen van de stof konden loden zegels worden aangebracht met formaat en kwaliteit voor de belasting, die moest worden betaald aan de stad, de graaf of koning. Zo konden aan een laken tot wel acht loodjes hangen. Daarop staan wapenschilden en symbolen van de stad en soms van de maker. De loden werden er afgehaald als het laken gebruikt werd. Dat betekent dat lakenloodjes in de regel gevonden worden op de locatie waar ze van de stof zijn afgeknipt, vaak ver van waar de stof gemaakt en verkocht is, en dat men aan de loden een handelsnetwerk kan afleiden. De verworven lakenloden, gevonden op één locatie in Zeeland, komen uit Nederland, België, Engeland, Duitsland en Frankrijk. Er zijn tientallen soorten en kwaliteiten laken en al die stoffen werden naast elkaar aangeboden op lakenmarkten, dat verklaart waarom loodjes van stoffen met zoveel verschillende herkomsten dicht bij elkaar terecht kwamen, in dit geval in het 'Verdronken Land'. Deze regio in Zuid-Beveland, rondom Reimerswaal, verdween in 1530 bij een stormvloed onder water; zo'n 160 dorpen verdronken. De lakenloden zijn gevonden, net als duizenden metaalvondsten (insignes, riembeslag, speelgoed etc.), toen dat land bij laag water droog kwam te liggen, in de jaren zeventig en tachtig. Ze waren te zien op de tentoonstelling Schatten uit de Schelde in 1987. Deze herkomst dateert de loden in principe vóór 1530, al bleef de stad Reimerswaal, na de vloed, als een eiland functioneren tot in de zeventiende eeuw en is een enkel lood dus van later datum.

Wapens en inscripties

Vaak zijn de loden aan beide kanten gemerkt en daarnaast is aan de achterkant soms een getal ingekrast dat het formaat aangeeft. De meest voorkomende versiering op lakenloden is een wapenschild; in de RMO-verzameling komt dat zeventien keer voor. Vele zijn wapens van steden, omdat het stadsbestuur belasting hief over al het laken dat werd geëxporteerd. Die wapens zijn vaak de gemakkelijkste manier om een zegel te herkennen, zeker als ze van een opschrift zijn voorzien. Op de lakenloden staan veel andere merken, zoals familiewapens, hulsmerken en losse symbolen; deze zijn moeilijker te duiden.

Leiden lakenstad

Van het huidige Nederland is in de Late Middeleeuwen Leiden de belangrijkste lakenstad. De Leidse lakenloden zijn te herkennen aan de gekruiste sleutels van Petrus. Naast zo'n loodje uit Leiden zijn in onze collectie lakenzegels uit Amsterdam, Haarlem en Maastricht te herkennen. Sommige symbolen zijn nog niet aan een plaats toegewezen, zoals een gansachtige vogel op vier loden en een knijpschaar. Bij het verdere onderzoek is met name lokale kennis vereist. Omdat de lakenloden maar kort in bezit zijn, is dit soort onderzoek net begonnen. Het museum hoopt in de toekomst meer van de lakenloden te kunnen duiden.

2.2 Centraal podium voor de Oudheid: zichtbaarheid en mobiliteit

Vier procent van de collectie is permanent in de vaste opstelling te zien. Het doel is dat dit percentage gelijk blijft en dat in tentoonstellingen deelcollecties uit het depot worden getoond. Dat gebeurde bij alle tentoonstellingen. Voor de hand liggende blockbusteronderwerpen liggen niet in de depots. Daarom is het museum afhankelijk van buitenlandse bruiklenen als middel om hogere

bezoekersaantallen te genereren. Dat brengt een financieel risico met zich mee. Hier schuilt een tegenstelling; het vergroten van de zichtbaarheid door meer uit het depot te laten zien leidt tot lagere kosten en minder bezoekers. Exposities die voor het leeuwendeel uit buitenlandse bruiklenen bestaan leiden tot hogere productiekosten en meer bezoekers.

Overzicht bruiklenen

	Doel	2015	2016	2017	2018
Kortlopende bruiklenen	n.v.t.	29	15	23	20
Objecten	300	1.415	401	673	707
Langdurige bruiklenen	n.v.t.	64	64	64	64
Objecten	1.700	1.499	1.569	1.696	1.402
Inkomende bruiklenen	n.v.t.	16	34	59	29
Objecten	250	181	521	317	337

Uitgaande bruiklenen

Er werden veel bruiklenen aan buitenlandse musea uitgegeven (394 van de 707 bruiklenen). The J. Paul Getty Museum in Los Angeles ontving het grootste en zwaarste object dat het RMO ooit heeft uitgeleend: de Egyptische tweedelig basalt sarcofaag van Wahibreemachet (gewicht 5.000 kg). De sarcofaag met hiërogliefen met de namen van Griekse overledenen is een fraai voorbeeld van hoe culturen in elkaar overlappen. Dat was het uitgangspunt van deze tentoonstelling. Het voorwerp werd voor het eerst sinds 1828, het jaar van aankomst, uitgeleend en hiervoor moest de draaldeur van de entree verwijderd worden.

Musée Royal de Mariemont in België leende een marmeren reliëf van Asklepios en de vondsten van een Romeins artsengraf uit Nijmegen. De reizende tentoonstelling 'Queens of the Nile' met vijftien RMO-objecten begon

in Montreal en wordt in 2019 verplaatst naar Washington. Daarnaast werden tentoonstellingen in musea in Duitsland en Frankrijk gesteund.

Door het retourneren van een groot bruikleen van 294 objecten in verband met de verbouwing van Museum Dorestad nam het aantal langdurig uitgeleende objecten tijdelijk af. Voor de rest waren er geen wijzigingen in langdurige bruiklenen. Er zijn 14.445 objecten (113 dozen) Dorestad-metaal conform de LAMO-procedure (Leidraad Afstoten Museale Objecten) aan Museum Dorestad overgedragen.

Voor een overzicht van het bruikleenverkeer zie Bijlage II, III en IV.

Tentoonstellingen in overige musea

Bij de tentoonstellingen buiten de Leidse muren vormen collectiemobiliteit, zichtbaarheid en samenwerking de uitgangspunten, in tegenstelling tot de exposities in het buitenland. Deze zijn voornamelijk een bron van inkomsten. In 2018 kende de tentoonstelling Romeinse Kust in het Zeeuws Museum zijn laatste standplaats.

Jaar	Waar	Wat te zien
2015	Limburs Museum Venlo	40 topvondsten uit Limburg
2015	Thermenmuseum Heerlen	50 topvondsten uit Heerlen en omgeving
2015	Allard Pierson Amsterdam	Collectie Grieken
2016	Huis van Hilde, Castricum	Tentoonstelling Romeinse Kust
2017	Muzee Scheveningen	Tentoonstelling Romeinse Kust
2018	Zeeuws Museum Middelburg	Tentoonstelling Romeinse Kust

Raamovereenkomst RMO en Tresoar (20/07)

Tresoar is het Fries Historisch en Letterkundig Centrum in Leeuwarden. Een van de zwaartepunten in hun collectie is de Buma Bibliotheek, een informatiecentrum over de Klassieke oudheid. Tresoar en het RMO werken al jaren samen bij de Week van de Klassieken. Het was een wens die gezamenlijke samenwerking te intensiveren. Daarbij wordt ingezet op het vergroten van efficiëntie en het benutten van elkaars kwaliteiten. Een voorbeeld van de

samenwerking is het digitaliseringsproject met de reis- en cursusorganisatie Livius. Livius heeft 70.000 foto's gemaakt van antieke en islamitische monumenten in het Middellandse Zeegebied en het Midden-Oosten. Doel van dit project is een selectie van foto's in het publieke domein te plaatsen. De interpretatie en metadatering van de foto's wordt gedaan door Livius en daarbij wordt kennis en financiering geleverd door het RMO en Tresoar.

Uitgelicht

Langdurig bruikleen uit Tiel

In 2017 werd bij opgravingen op bedrijventerrein Medel in Tiel een familiegraf van 5600 jaar oud ontdekt. De resten uit het graf waren vanaf april te zien in de opstelling Archeologie van Nederland. Het gaat om een begraafing van minimaal acht personen, waaronder twee jonge kinderen van drie en vijf jaar oud. Graven van deze omvang uit deze periode zijn zeldzaam. Dit exemplaar is het grootste bewaarde graf in Nederland uit die tijd. Het graf lag vlak onder het oorspronkelijke maaiveld. De skeletten werden hierdoor broos en zacht. Door overstromingen kwam een anderhalve meter dikke klellaag over het graf te liggen. De

klellaag zorgde ervoor dat de botten beschermd werden. Wel zijn de botten door het gewicht van het klelpakket samengeperst en gebroken. Hoewel de botten in stukjes uit elkaar zijn gevallen, zijn ze relatief goed bewaard gebleven. Het enige oudere familiegraf in Nederland werd meer dan vijftientig jaar geleden gevonden op Schokland (Noordoostpolder) en is slechter bewaard gebleven. Om het kwetsbare graf te bewaren en te onderzoeken, is het in een blok klei van dulzend klor, uit de grond gehaald. Het graf is te leen van museum Het Valkhof, waar het Gelderse Provinciaal Depot voor Bodemvondsten wordt beheerd.

Archief

Het archief heeft, evenals de bibliotheek en de depots, een faciliterende functie. Door vele auteurs is ter voorbereiding van de totstandkoming van het jubileumboek onderzoek gepleegd in de archieven. Om de toekomstige onderzoeker van dienst te zijn, werd vooruitgang geboekt in het ontsluiten van nog niet toegankelijke archiefstukken. De door de archivaris afgesloten opleiding recordsmanagement bewees hiermee haar nut. Er zijn geen archiefbeschelden geschonken.

Het werk stond in het teken van drie Metamorfoze-projecten. Dit is het programma voor het behoud van papieren erfgoed, dat door OCW is ondergebracht bij de Koninklijke Bibliotheek. Archiefstukken worden geconserveerd, gedigitaliseerd en uiteindelijk overgebracht naar het Nationaal Archief om daar onder optimale omstandigheden 'voor de eeuwigheid' bewaard te blijven.

Metamorfoze I

Hoewel het traject financieel is afgesloten, werd gewerkt aan de online ontsluiting van het materiaal van het eerste Metamorfoze-project, het brievenarchief 1818-1923, dat al enkele jaren digitaal kan worden geraadpleegd. Twintig vrijwilligers voeren thuis gegevens van brieven in, waarmee het brievenarchief in de toekomst met zoektermen ontsloten wordt. Dit project met de passende titel 'Liefdewerk, oud papier' wordt geleid door de archivaris en de vrijwilligers John Boele en Laurens van Dalen. De eerste vruchten van dit project werden geplukt: het eerste Indexboek (een register van 400 pagina's waarin gegevens van geschreven en ontvangen brieven in de periode 1873-1878 zijn opgenomen) is via crowdsourcing ontsloten.

Metamorfoze II

Eind 2016 werd de subsidieaanvraag voor een tweede Metamorfoze-project gehonoreerd: het brievenarchief 1924-1977, het archief van Reuvens en Nederlandsche Oudheden, elf banden met krantenknipsels, schetsen, aantekeningen en landkaarten van Willem Pleyte (conservator en directeur van 1869 tot 1903). Met de subsidie is een medewerker aangesteld die het materiaal heeft voorbereid voor restauratie en digitalisering. In het voorjaar verliet het eerste archiefstuk het museum voor restauratie en ultimo december waren alle archiefstukken hersteld terug. De proefbatch, één van de delen van de Nederlandsche Oudheden door Willem Pleyte, was zo complex dat zowel de restauratie als digitalisering meer tijd en aandacht vroegen. 2019 staat in het teken van de digitalisering van deze archiefstukken.

Metamorfoze III: OMRO

Het Bureau Metamorfoze verleent niet alleen subsidie om archiefstukken te restaureren en digitaliseren, maar heeft ook als taak belangrijke tijdschriften te digitaliseren. Hiervoor werd een subsidieaanvraag gehonoreerd, zodat in 2019 een lang gekoesterde wens de OMRO's (Oudheidkundige Mededelingen van het Rijksmuseum van Oudheden) te digitaliseren en online te publiceren uitkomt.

Bibliotheek

Een team van vrijwilligers zorgt ervoor dat de bibliotheek vier middagen in de week open is voor bezoekers. Er werden door aankoop 551 titels aan de catalogus toegevoegd.

Er zijn vier speerpunten voor de uitbreiding van de bibliotheekcollectie. Het eerste aandachtsgebied is het verzamelen van antiquarische boeken. Ten tweede faciliteert de RMO-bibliotheek het onderzoek dat door de conservatoren wordt gedaan. Boeken die hun werkzaamheden ondersteunen worden in de regel aangeschaft. In het verlengde daarvan worden catalogi van musea wereldwijd verzameld om identificatie en datering van objecten in de collectie door vergelijking mogelijk te maken of verder te verfijnen. Zo werd de collectie aangevuld met boeken over Middeleeuws glas. Het vierde speerpunt behelst uitgaven die de receptie van de Oudheid als onderwerp hebben. Dit vakgebied heeft als onderwerp de bestudering, interpretatie en reactie op bronnen door onder andere kunstenaars. Door de focus op deze vier speerpunten onderscheidt de RMO-bibliotheek zich van archeologische bibliotheken als de Universitaire Bibliotheken Leiden en de bibliotheek van het NINO.

Museumwerk

DNA-onderzoek in een verdronken landschap

Het RMO faciliteert natuurwetenschappelijk materiaalonderzoek en laat dit ook zelf verrichten.

Eeuwenoud Katwijks DNA

Luc Amkreutz, conservator prehistorie: "Op het strand van Katwijk is een fragment van een kaak uit de Steentijd gevonden. Wat nu de Noordzee is, was toen een moerasachtig gebied dat na de laatste ijstijd volliep met water. Er ligt een schat aan archeologisch materiaal vlak voor onze kust."

Eveline Altena, DNA-onderzoekster LUMC: "Doordat deze kaak lang onder water heeft gelegen, is er bruikbaar DNA-materiaal aanwezig. Dat is vrij uniek voor overblijfselen uit deze periode."

Het verdronken landschap

Eveline Altena: "DNA bestaat uit strengen van miljoenen bouwstenen van vier verschillende typen. De volgorde bepaalt de genetische code van een persoon. Door de ouderdom van de kaak is het volledige DNA niet beschikbaar, maar slechts stukjes ervan. Ik vind DNA van bacteriën en virussen die in het lichaam zijn gekomen. Dit moeten we eruit filteren. Uiteindelijk krijg ik een enorme berg data die wordt verwerkt door de computer. Met de nieuwste technieken herleiden we een groot gedeelte van het DNA."

Van jager naar boer

Luc: "In de oude- en middensteentijd leefden hier jager-verzamelaars. Daarna verspreidde het boerenbestaan zich over Europa vanuit het Nabije Oosten. Met DNA-onderzoek proberen we erachter te komen hoe die verandering heeft plaatsgevonden. Waren het de boeren uit het Nabije Oosten die hierheen kwamen, of namen de jagers-verzamelaars hun kennis en gebruiken over?"

Eveline: "Door het DNA te bekijken en het vergelijken van die verschillende groepen krijgen we inzicht in de verspreiding van volkeren, de ontwikkeling van deze mensen en welke ziektes er waren."

Luc: "Het is aannemelijk dat de eerste moderne mensen in dit gebied een donkere huidskleur hadden. Die vroege jager-verzamelaars en hun DNA leveren een nieuwe kijk op het moderne Westen."

Dit onderzoek van Luc Amkreutz en Eveline Altena is een onderdeel van de Werkgroep Steentijd Noordzee (WSN). Het betreft een samenwerking van o.a. de Gemeentelijke archeologische dienst van Rotterdam (BOOR), Stichting Stone, het LUMC en het RMO.

2.3 Kennisoverdracht en onderzoek

Het RMO kan zich beroepen op een rijke traditie aan collectiegerelateerd wetenschappelijk onderzoek. Het verbeteren van de documentatie is relevant als het gaat om het verspreiden van kennis over de nationale collectie archeologie. Vaak initieert het museum onderzoek op dit terrein naar aanleiding van een expositie. Hiervoor worden regelmatig stagiaires ingezet. Daarnaast wordt promotieonderzoek gefaciliteerd en wordt regelmatig externe expertise gevraagd. Naast aanvragen voor studie naar voorwerpen, bruikleen- en expertiseverzoeken, worden objecten en verzamelingen toegevoegd, die de collectie verrijken en aanvullen.

De tentoonstellingen in het buitenland en de bruiklenen aan gerenommeerde musea dragen bij aan de reputatie. De wetenschappelijke functie is hier dienstbaar aan. Deze functie gedijt in internationale samenwerkingsverbanden. De conservatoren die zich bezighouden met het mediterrane gebied en het Midden-Oosten hebben immers nauwelijks Nederlandse collega's in het vakgebied. De collega's voor de Nederlandse prehistorie en Middeleeuwen verrichten hun werkzaamheden eveneens in een internationale context, juist om de Nederlandse geschiedenis in perspectief te plaatsen.

Onderzoeksnota

In de 200 jaar dat het museum bestaat is de overdracht van wetenschappelijke kennis aan het publiek een rode draad. Via Memoranda of Understanding verankert het RMO wetenschappelijke ambities en samenwerkingen. Dit zijn meerjarige raamovereenkomsten met de oudheidkundige dienst en de Yarmouk University in Jordanië en het Museo Egizio in Turijn, waarbinnen afspraken worden gemaakt over gezamenlijke projecten. Met de oudheidkundige dienst in Tunesië (het Institut National du Patrimoine) is een tweede Memorandum of Understanding nagenoeg rond, waarin samenwerking op het gebied van digitalisering (Humbert-collectie), museologie (herinrichting Musée du Kerkouan) en tentoonstellingssamenwerking (Romeins Afrika) wordt uitgewerkt.

In een onderzoeksnota is de planning voor de periode 2016/2020 geformuleerd. De wetenschappelijke projecten zijn verdeeld in drie hoofdthema's waarbij de output van elf projecten is gedefinieerd. Het zijn onderwerpen die dicht tegen de museale hoofddoelstellingen aanliggen en zichtbaar worden gemaakt in tentoonstellingen, activiteiten en publicaties.

I: Geschiedenis RMO & Receptie oudheid	Output	Resultaat
1. Dorestad ontdekt	Analyse negentiende-eeuwse RMO-collectie en bestudering vondsten uit Dorestad in buitenlandse musea leiden tot publicaties	Artikel in jubileumboek Project verrijking database gestart
2. The Canino connections	Publicatie resultaten Griekse vazenrestauratie (PALMA), Gerestaureerde vazen zijn opgenomen in opstelling	Gerealiseerd
3. Humbert, Borgia, Rottiers	Aanvulling database Borgia en nieuwe Humbert biografie (PALMA). Symposium Tentoonstelling in Musée du Bardo	Tentoonstelling met publicatie over Humbert gerealiseerd (2017) Symposium over Rottiers gerealiseerd Proceedings Rottiers in voorbereiding
4. Het Nieuwerijks grafveld van Sakkara	Jaarlijkse opgraving Twee publicaties over opgegraven delen van het grafveld (PALMA)	Opgraving en manuscript van één deel gerealiseerd
5. Gesneden stenen	Symposium, expositie en publicatie (PALMA)	Gerealiseerd (2016/2017)

II: Collecties & Agency	Output	Resultaat
6. Bandkeramiek en beyond	Analyse Sittard: Boek en twee artikelen	Gerealiseerd
7. Noordzee- en Wetland-archeologie	Technische analyse vondsten Publicatie opgravingsresultaten Tentoonstelling Noordzee-archeologie	Tentoonstelling in 2021 Publicaties gerealiseerd
8. Laat Middeleeuwse materiële cultuur	Publicaties en tentoonstelling Laat Middeleeuwse tuinen	Tentoonstelling in 2019
9. Mummiekisten	Voortzetting samenwerking Vaticaanse musea Symposium	Onderzoek en symposium gerealiseerd.
10. Memorial culture in Saqqara	Herinterpretatie grafveld	Toekenning Vidi-subsidie
11. Recycling a valley	Opgraving Publicatie PALMA-deel Geïntegreerd in tentoonstelling over Jordanië	Uitvoeren opgraving in Jordanië PALMA deel in voorbereiding Expositie niet voor 2022

III: Materiaaltechnisch onderzoek	Output	Resultaat
2. The Canino connections	Afronding restauratie Griekse vazen en integreren in database	Gerealiseerd
6. Bandkeramiek en beyond	Zie boven	Zie boven
7. Noordzee- en Wetland-archeologie	Zie boven	Zie boven
9. Mummiekisten	Publicatie van restauraties	Gerealiseerd

Samenwerkingen

Het museum kan beoordeeld worden op de wetenschappelijke invloed die het wil uitoefenen. Het wetenschappelijke onderzoek richt zich immers op het vergroten van de kennis over de verzameling en het overdragen van die kennis via publicaties, lezingen en tentoonstellingen. Het opzetten en onderhouden van

samenwerkingsverbanden met universiteiten in binnen- en buitenland is een middel om het wetenschappelijke werk in te bedden. Ofschoon eerdergenoemde onderzoeksnota 2016/2020 nog actueel is, zijn er, met het oog op de periode na 2020, al nieuwe academische samenwerkingen aangegaan.

	Doel	2015	2016	2017	2018
Minimaal 8 wetenschappelijke samenwerkingsverbanden		9	11	11	20
Samenwerking op gebied publieksoverdracht/onderwijs		Niet gemeten	idem	Idem	11

Samenwerking wetenschap

Instelling	Onderwerp	Vorm en output
Archol BV/Universiteit Leiden	Aanvraag digitaliseringsproject Sittard DANS-KDP	Rapport, data in DANS en klein artikel.
Centre for Critical Heritage Studies (Universiteit Göteborg en University College Londen)	Adviezen en conferentie	Europese aanvraag (ERC) over migratie in de Bronstijd in Noordwest Europa wordt in 2020 ingediend.
Consortium met British Museum, Neues Museum Berlijn, Louvre en Museo Egizio Turijn	EU-project ten behoeve van een masterplan voor het Tahrir Museum in Caïro	Ontwerpen van een strategisch plan voor wetenschappelijke publicaties en herinrichting Saqqara galleries.
Deutschen Archäologischen Institut	ERC-aanvraag neolithisatie	Input aanvraag.
Koninklijk Nederlands Instituut Rome	RMO stipendium	Jaarlijkse onderzoekbeurs ingesteld.
LIAS (Universiteit Leiden)	Vidi onderzoek The Walking Dead	Conservator Weiss heeft deelaanstelling voor vijf jaar, voor postdoctoraal onderzoek en opgravingen in Sakkara, gefinancierd vanuit NWO.
Louvre, Parijs	Mummiekistenonderzoek	PALMA uitgave gerealiseerd.
Museo Egizio Turijn	Opgraving Sakkara	Financiering en mededirectievoering opgraving, vastgelegd in MOU.
National Museums of Scotland	AHRC Research Network: the transition from Late Roman to Early Medieval Europe	RMO participeert in onderzoek met Stiftung Schleswig-Holsteinische Landesmuseen, British Museum, National Museum of Ireland en National Museum of Denmark.
NWO	Onderzoeksbeurzen	Tentoonstelling Oud Europa. Publicatie voorzien voor 2019.
RCE	Noordzee-beleidsdocument	Bijdrage North Sea Prehistory research and management framework.
RCE & Faculteit der Archeologie	(Fysisch) onderzoek naar depotvondst Ommerschans	Rapporten en wetenschappelijke artikelen.
Universiteit Caïro	EU grant digital humanities (in aanvraag)	Samenwerking met Mariam Ayad. Aanvraag in voorbereiding

Universiteit Cranfield	Onderzoek Jordanië	Uitvoering en financiering van XRF-analyse.
Universiteit Leiden, Faculteit der Archeologie	NWO-Veni onderzoek Networked Landscapes van Quentin Bourgeois,	Deelname aan gravend onderzoek bij grafheuvelrij van Epe-Niersen en deed perscommunicatie.
Universiteit Leiden, Faculteit der Archeologie	Noordzee-onderzoek	Artikel in Antiquity.
Universiteit Leiden/Centre for Global Heritage and Development/TU Delft, Faculty of Civil Engineering and Geosciences	NWO-onderzoek binnen het programma van het Creative Industry KIEM project	Scanning for Syria. RMO was partner. Resultaat: wetenschappelijk congres en tentoonstelling.
Universiteit Liverpool	Onderzoek Jordanië	Gesprekken gevoerd over samenwerking op het gebied van wetenschappelijk onderzoek.
Universiteit Tübingen	Onderzoek Jordanië	Gesprekken gevoerd over samenwerking op het gebied van archaeozoologie.
Universiteit Zürich (Institute of Evolutionary Medicine Faculty of Medicine)	Canopic jar project	Onderzoek naar DNA materiaal in Egyptische canopenvazen.
Vaticaan Museum	Mummiekistenonderzoek	Conferentie en onderzoekssamenwerking.
Yarmouk University, Irbid	Onderzoek Jordanië	Financiering en organisatie van het archeologisch onderzoek. PALMA-publicatie over de opgraving in voorbereiding.

publieksoverdracht/onderwijs

Instelling	Onderwerp	Vorm en output
Centre for Global Heritage and Development (universiteiten Leiden, Delft en Rotterdam)	Adviezen en onderwijs	Pieter ter Keurs coördineert het cluster Heritage and Identification.
Institut National du Patrimoine, Tunis	Jean Emile Humbert, tentoonstelling, digitalisering	Uitwisseling geweest. Materiaalonderzoek in RMO door Tunesiërs. Eerste voorbereidingen gestart voor expositie over Romeins Noord-Afrika (2023).
Instituut voor papyrologie Leiden	Publieksactiviteiten	Jaarlijkse lezing
Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten	Acht lezingen	Vier lezingen gerealiseerd. Pilot restauratie vijftig NINO-kieltabletten.
Universiteit Gent	De archeologische collecties van Kolonel B.E.A. Rottiers (1771-1858)	Symposium 2018, publicatie in voorbereiding. Adviserende rol m.b.t. restauratie kurkmodel Pantheon
Universiteit Leiden / Universiteit Cambridge	Material Agency Forum	Lezingen
Universiteit Leiden, Faculteit der Archeologie	Publieksactiviteiten en kennisoverdracht	Lezingen, colleges, inventarisatie prehistorische collecties door studenten.
Universiteit Leiden, Leiden Global	Samenwerking zeven academische instellingen	Faciliteren van zalen voor onderwijs.
Universiteit Leiden, vakgroep Arabische taal en cultuur	Publieksoverdracht	Lezingen, markt, concert.
Universiteit Leiden, vakgroep GLTC en OCMW	Publieksactiviteiten en kennisoverdracht	Lezingen en colleges.

Uitgelicht

Oudste mens en oudste kunst uit de Noordzee

Een fragment van een menselijke schedel en een versierd bot van een bizon blijken uiterst zeldzame vondsten uit het einde van de laatste IJstijd. Ze zijn 13.000 jaar oud en zijn daarmee de vroegste moderne mens van Nederland en de oudste kunst afkomstig uit de Noordzee. Deze conclusie kon na onderzoek van beide vondsten, opgediept van de bodem van de Noordzee, worden getrokken. De Noordzee was in de IJstijd een laagvlakte in plaats van een zee. De ontdekking leverde aanwijzingen op over de kolonisatie en bewoning van dit uitgestrekte verdrongen landschap en de culturele uitdagingen van de laatste jagers van de IJstijd.

zigzag-versiering, in vijf vlakken. Dit is het vroegst gedateerde voorbeeld van versiering dat uit onze streken bekend is. De functie is niet te achterhalen. Mogelijk was het een handvat van een werktuig, of een ritueel voorwerp. Er zijn drie vondsten met vergelijkbare versiering bekend, gevonden op grote afstand van elkaar, in Wales, Frankrijk en Polen.

Het onderzoek van beide vondsten is verricht door het RMO, de Faculteit der Archeologie, de Werkgroep Steentijd Noordzee en Stichting Stone. De C-14 dateringen zijn verricht door de Universiteit Groningen. Het onderzoek is gepubliceerd in het wetenschappelijke tijdschrift Antiquity.

Oudste stuk schedel

De 'oudste mens van Nederland' is een fragment van een linker wandbeen van een schedel van zo'n 13.000 jaar oud. In 2013 is het door een vissersboot opgediept voor de Nederlandse kust, ten zuiden van de Eurogeul. Uit fysisch-anthropologisch onderzoek bleek dat het gaat om een volwassen persoon, die in zijn of haar jeugd waarschijnlijk last had van bloedarmoede. Dat mensen in de IJstijd veelal jagers waren, werd bevestigd door onderzoek naar de chemische samenstelling van het bot. Dit toont logischerwijs aan dat vlees een belangrijk onderdeel van het dieet vormde. Het stuk schedel werd in 2013 door North Sea Fossils geschonken aan het RMO.

Bizonbot met zigzag-versiering

Het versierde bizonbot blijkt ouder dan het schedelfragment: 13.500 jaar. In 2005 werd het opgevist ten zuiden van de Brulne Bank. Via een privéverzameling kwam het in bruikleen. Het is een fragment van een middenvoetsbeen met een opvallende geometrische

Beurs KNIR

Vanaf 2016 stellen het KNIR (Koninklijk Nederlands Instituut Rome) en het RMO jaarlijks een stipendium ter beschikking aan een onderzoeker in het bezit van een MA in een relevant vakgebied (archeologie, (kunst) geschiedenis, klassieke talen of museumstudies). Het onderzoek van de laureaat is gerelateerd aan de collectie en/of de museumgeschiedenis. Het gaat om een opgraving, archiefonderzoek, materiaal onderzoek of vergelijkend onderzoek met een originele vraagstelling. De prijs bestaat uit een onderzoeksbeurs van €3.000 ter dekking van kosten van levensonderhoud in Rome, drie maanden gratis verblijf op het KNIR en een reiskostenvergoeding. Het RMO-stipendium van 2018 werd gewonnen door Patricia Kret, afgestudeerd aan de Faculteit der Archeologie en (toevallig) publieksdienstmedewerker. Zij gaat research doen naar Romeinse en Etruskische grafmonumenten, ter voorbereiding op de tentoonstelling Afscheid (werktitel) die het RMO in voorjaar 2021 wil organiseren.

Beurs Nederlands Instituut Turkije

Het RMO heeft een stipendium, onder dezelfde condities als in Rome, maar met een iets kortere verblijfsduur, ingesteld bij het NIT (Istanbul). Het RMO maakte dit bekend bij de viering van het zestigjarig bestaan van het NIT, gevierd met een congres in de Tempelzaal,

Centre for Global Heritage and Development

Het Centre for Global Heritage and Development (CGHD) is een initiatief van de universiteiten Leiden, Delft en Rotterdam en past in het streven tot meer samenwerking te komen. Het CGHD is een netwerkorganisatie die onderzoek naar erfgoed stimuleert en de kennis over erfgoed wil verspreiden. Het Centre maakt gebruik van de bestaande expertise bij universiteiten en musea. Het RMO is bij het Centre betrokken omdat Pieter ter Keurs, in zijn hoedanigheid als bijzonder hoogleraar, het cluster Heritage and Identification coördineert, waar achttien onderzoekers deel van uitmaken.

Verbinding met de museale-, archeologische- en/of universitaire wereld

Het RMO entameert nevenfuncties van zijn medewerkers, in en buiten het museale domein. Met het vervullen van nevenfuncties verbinden de medewerkers zich aan de (inter)nationale museale-, archeologische- en/of academische wereld. Voor een overzicht van de nevenfuncties zie bijlage VI.

Kennisoverdracht door lezingen

Lezingen ondersteunen de missie (het centrale podium van de Oudheid zijn). Daarnaast dienen de lezingen twee andere doelstellingen: publieksoverdracht van wetenschappelijke inzichten en samenwerking met universitaire instellingen. Het RMO biedt ruim baan aan wetenschappelijke partners, zodat het museumgebouw als wetenschappelijk centrum fungeert.

	Doel	2015	2016	2017	2018
Losse lezingen medewerkers in RMO	20	32	32	49	87
Nederlandse gastsprekers in RMO	20	28	30	66	150
Buitenlandse gastsprekers in RMO		incl	Incl	incl	81
Lezingen medewerkers buiten het RMO	30	48	44	73	60
Totaal	70	108	106	188	378

Lezingen i.s.m. het NINO

Datum	Spreker	Van	Titel
24/05	Mathieu Ossendrijver	Humboldt Universiteit Berlijn	Chaldeeërs aan de Nijl: Babylonische sterrenkunde in Grieks-Romeins Egypte
09/11	Douglas Baird	Universiteit van Liverpool	Zeventiende Veenhof-lezing: Skulls and houses. Boncuklu, the development of the Neolithic in central Anatolia and the antecedents of Catalhöyük
13/11	Peter Akkermans, Olivier Nieuwenhuys, Koen Berghuijs, Jo-Hannah Plug	Universiteit Leiden	Boekpresentatie: Relentlessly plain. Early pottery in Western Asia
20/11	Ilona Regulski	British Museum	Shashotep/Shutb: wonen op de resten van een oude stad

De NINO-lezingen worden gemiddeld bezocht door veertig aanwezigen, met uitzondering van de jaarlijkse Veenhoflezing die negentig geïnteresseerden trok. Deze lezing is één van de jaarlijkse lezingen die het RMO met academische partners organiseert.

Oog op de Oudheid (10/04 -01/05)

In deze vierdelige reeks, een initiatief van Jona Lendering en het RMO, namen wetenschappers de laatste ontwikkelingen in de oudheidkunde door. De avonden werden gepresenteerd door classica Tazuko van Berkel, kende een pauze met Romeinse wijn van historisch kookatelier Eetverleden, en eindigden met een discussie onder leiding van wetenschapsjournalist Marcel Hulspas. Het programma was als volgt:

Oog op mobiliteit (10/04)

Archeologe Eveline Altena vertelde over DNA-onderzoek in de Klassieke archeologie, gerelateerd aan de oorsprong van verschillende bevolkingsgroepen. Promovenda Esther Plomp liet zien hoe met behulp van isotopenonderzoek de oorsprong van de klassieke mens wordt ontrafeld.

Oog op de Stoa (17/04)

De classici Bert van den Berg en Frans de Haas bespraken het Grieks-Romeinse filosofische stelsel dat bekendstaat als de Stoa: in de Oudheid populair en vandaag de dag in toenemende mate weer.

Oog op ethiek(24/04)

Wat te doen met gestolen voorwerpen uit clandestiene opgravingen? Hoe stop je illegale handel? Egyptoloog Olaf Kaper behandelde de plunderingen in en vervalsingen uit Egypte en conservator Lucas Petit vertelde over de situatie in Syrië en Irak.

Oog op je collega (01/05)

De oudheidkunde is verdeeld in specialismen, die elkaar soms overlappen. Juist dan wordt het interessant. Classicus Piet Gerbrandy legde uit hoe je het beste kan omgaan met de teksten van Tacitus. Archeoloog Arjen Bosman toonde hoe we scherper inzicht krijgen in Tacitus' werkwijze door te kijken in het bodemarchief.

Papyrologielezing (19/04)

Deze lezing werd gegeven door Jitse Dijkstra (Universiteit van Ottawa) en droeg de titel 'Van Heidendom naar Christendom? Het religieuze veranderingsproces in laatantieke Egypte'. In deze lezing liet Dijkstra zien hoe men in het leven van alledag, in een dynamische periode, omging met het nieuwe Christendom.

Vriendenmiddag KNIR (21/04)

Het Koninklijk Nederlands Instituut in Rome organiseerde een Vriendendag, die bestond uit korte presentaties door bursalen en een lezing van Sjeff Kemper (Universiteit van Groningen), getiteld 'Tussen Londen en Dronrijp: Lourens Alma Tadema en de Romeinse inscripties'.

LUCIS-lezing: De vernietiging van Alexandrië (22/04)

Jelle Bruning (Universiteit Leiden) hield een lezing over religieuze identiteit en diversiteit in vroeg-islamitisch Egypte. Deze middag werd georganiseerd door het Leids Universitair Centrum voor de studie van Islam en Samenleving en werd mogelijk gemaakt door Aramco.

Louwe Kooijmanslezing: Worlds of clay and worlds of timber (09/05)

De Hongaarse archeologe Eszter Bánffy (directeur Duits Archeologisch Instituut) hield de zevende Louwe Kooijmanslezing met als titel 'Worlds of clay and worlds of timber: The roots of the Early Neolithic in Central Europe'. Ze vertelde over de economische en cognitieve ontwikkelingen die de vroege boerensamenlevingen gestalte gaven. In samenwerking met de Faculteit der Archeologie.

Handel in Egyptische oudheden (10/06)

Kim Ryholt (Universiteit van Kopenhagen en directeur van de Papyrus Carlsberg Collectie), gaf een lezing over de vroegere handel in Egyptische oudheden. Ryholt schreef samen met Fredrik Hagen het recent verschenen boek 'The Antiquities Trade in Egypt 1880-1930'. In samenwerking met Ex Oriënte Lux.

Nascholingsmiddag Herodotos (14/09)

Hein van Dolen (classicus, byzantinoloog, vertaler en publicist) verzorgde een lezing voor docenten Grieks en Latijn met de titel 'Machtige koninginnen, mondige priesteressen, publieke vrouwen en bezorgde dochters: Vrouwen bij Herodotos'. Daarnaast werden Herodotos' gerelateerde workshops en rondleidingen gegeven. In samenwerking met Labrys Reizen.

Life under Akhenaten (05/11)

Anna Stevens (Universiteit van Cambridge), gaf een lezing over de recente opgravingen in Amarna en haar resultaten van een studie naar leven en dood in Amarna.

Oorsprong van de Indo-Europeanen (07/11)

David W. Anthony (hoogleraar aan het Hartwick College in Oneonta, New York) hield voor 200 aanwezigen een lezing over de oorsprong van de Indo-Europeanen. In deze lezing werden de laatste archeologische en taalkundige inzichten besproken, waarbij werd ingegaan op ongepubliceerd materiaal op het gebied van oud-DNA (aDNA).

Material Agency Forum lezingen

Datum	Spreker	Van	Titel
09/11	Lilah Grace Canevaro	Universiteit van Edinburgh	Material agency mediated? Studying objects in Greek literature
23/11	Graeme Were	Universiteit van Bristol	How materials work. Material agency and crafting practices in a Melanesian society

Egeria-lezing: Typisch Ariaans? (22/11)

Mariëtte Verhoeven (Radboud Universiteit Nijmegen) hield de vierde Egeria-lezing met als titel 'Typisch Ariaans? Het bouw- en decoratieprogramma van koning Theodorik (493-526) in Ravenna'. De Egeria-lezing is een jaarlijkse lezing over religie en cultuur in de Late Oudheid, het vroege christendom en het antieke jodendom. In samenwerking met het Instituut voor Oude Geschiedenis en de vakgroep Griekse en Latijnse taal en cultuur (Universiteit Leiden).

Byvancklezing (04/12)

De twaalfde Byvancklezing werd gegeven door Eric M. Moormann (Radboud Universiteit Nijmegen). Met de titel 'The impact of Winckelmann on Europe' memoreerde Moorman de betekenis van Johann Joachim Winckelmann, die 250 jaar geleden overleed, voor de archeologie. De lezing werd georganiseerd door het tijdschrift BABESCH.

Congressen en symposia

Iedere conservator had, in het jubileumjaar, de opdracht een bijeenkomst op zijn of haar vakgebied te organiseren. Tezamen met andere initiatieven, vaak met partners georganiseerd, leidde dit tot twintig wetenschappelijke congressen, symposia en round tables, soms meerdaags, waarbij opgeteld 145 lezingen werden gegeven. De meeste staan hieronder aangegeven. Een aantal staan elders in dit jaarverslag vermeld.

Creating and recreating Nineveh (22/01)

Tijdens de looptijd van de tentoonstelling werd het wetenschappelijk congres 'Creating and Recreating Nineveh' georganiseerd. Tijdens de ochtendsessie werden de processen besproken die tot het succes van de stad leidden. Wat maakte deze stad tot een symbool van schoonheid en macht? In de namiddag lag de focus op historische en moderne reconstructies van Nineveh, inclusief computeranimaties. Helpen deze reconstructies ons bij het begrijpen van oude samenlevingen of verdoezelen ze de historische realiteit?

Spreker	Van	Titel
Lucas Petit	RMO	Symbol of beauty or place of devastation?
Melanie Gross	Universiteit Leiden	Creating a royal court
Carolien van der Brugge	VU Amsterdam	The Lachish room in Nineveh: A message of economic success
Aris Politopoulos	Universiteit Leiden	Why Nineveh? Creating the last capital of Assyria
David Kertai	Hebrew University Jerusalem	Creating palaces
Jeanette Fincke	NINO/CNRS	Creating a library
Uzume Wijnsma	Universiteit Leiden	Creating stories
Lucas Petit	RMO	Recreating Nineveh by artists
Davide Nadali	Universiteit van Sapienza	Recreating Nineveh by archaeologists
Donald Sanders	Learning Sites, USA	Recreating Nineveh by VR and animations
Ghufran Ahmed	VU Amsterdam	The reconstruction of Nineveh in real: an account from Mosul
Faisal Jeber	Universiteit van Mosul	Live images from Nineveh
Donald Sanders	Learning Sites, USA	Assyrian virtual reality

28ste Steentijddag (03/02)

Een aspect van kennisoverdracht vormt de organisatie van de jaarlijkse Steentijddag, waarbij wetenschaps- en publieksgerichte onderwerpen over de steentijdarcheologie worden behandeld. Door het laagdrempelige karakter is dit een jaarlijkse ontmoeting van beroepsarcheologen en amateurs. Met 198 bezoekers is de Steentijddag, na de Reuvsdagen, het grootste archeologische congres in Nederland. Er werden elf presentaties en lezingen gegeven:

Old man and the sea (14/03)

De studievereniging L.A.S. Terra organiseerde n.a.v. 200 jaar RMO en 200 jaar archeologie in Leiden een symposium over de rol van de zee. Van voedselbron voor Homo Sapiens tot obstakel tussen continenten.

Spreker	Van	Titel
Sean Desjardins	Universiteit Groningen	Neo-Inuit responses to premodern climate change
Maria Rosaria Cinquegrana	Universiteit Groningen	Protohistoric coastal sites of the central Tyrrhenian Italy
Luc Amkreutz	RMO	Research potential of finds and sites in the prehistoric North Sea landscape
Marie Kolbenstetter	Universiteit Leiden	Examining the sociality of Chumash canoe making

Archaeology for Peace (23/06)

Deze middag werd gemodereerd door hoogleraar Theo Krispijn. De sprekers deelden hun ervaringen over het werken met cultureel erfgoed in de Levant en Syrië. Aanvullend werd 's avonds een concert georganiseerd met The New European Ensemble, die Oriental Time uitvoerden, een compositie over de site in Palmyra (Syrië). Dit werd gecombineerd met werk van videokunstenaar Geert Mul.

Sprekers	Van	Titel
Gerrit van der Kooij & Monique van den Dries	Universiteit Leiden	Dealing with endangered cultural heritage: the case of Tell Balata, Palestine
Giorgio Buccellati & Marilyn Kelly-Buccellati	Universiteit van Californië	The site of Urkesh during the war
Giorgio Buccellati & Marilyn Kelly-Buccellati	Universiteit van Californië	Archaeology for a young Future: How an archaeological site can come to stand as a symbol of pride.

Workshop Europa Verzameld (13/09 – 14/09)

Deze workshop, getiteld 'Collecting Europe. The search for European prehistoric, Roman and medieval antiquities in the context of national museums and institutions in the 19th and early 20th century' had tot doel onderzoekers bijeen te brengen, die eveneens Europese archeologische collecties en hun verzamelgeschiedenis onderzoeken. Veel collecties zijn samengesteld met vondsten afkomstig uit dezelfde verzamelingen en vindplaatsen. Onderzoekers, conservatoren en handelaren speelden daarbij een centrale rol. Door Europa-breed onderzoek te vergelijken

wordt inzicht verkregen in het netwerk waarmee de verzamelingen in verschillende musea tot stand zijn gekomen en kunnen overeenkomsten en verschillen beter worden geduid. De bijeenkomst werd door de deelnemers gezien als een kick-off van een hernieuwd Europees netwerk, waarbinnen dit fenomeen van aangekochte, geschonken en geruilde Europese objecten verder kan worden onderzocht. De sprekers zijn bereid een artikel te schrijven in een bundel die in 2019/2020 verschijnt.

Spreker	Van	Titel
Marion Bertram	Staatliche Museen zu Berlin, Museum für Vor- und Frühgeschichte	The archaeology of Ancient Europe in the Berlin museum of pre- and early History
Luc Amkreutz	RMO	Ancient Europe in the National Museum of Antiquities
Neil Wilkin	The British Museum	John Thurnam's collection of European antiquities and the British Museum's collecting practices during the Victorian era
Alison Sheridan	National Museums of Scotland	Collecting European antiquities as part of the Scottish antiquarian tradition
Lionel Pernet	Musée cantonal d'archéologie et d'histoire	Collecting European prehistoric antiquities for the Musée cantonal in Lausanne (Switzerland)
Gianna Reginelli Servais	Office du Patrimoine et de l'Archéologie, Laténium	The spread of artefacts from the archaeological site at La Tène (Neuchâtel, Switzerland)
Eugene Warmenbol	Vrije Universiteit Brussel	The exchange value of Early Bronze Age Spanish artefacts in the Royal Museums of Art and History in Brussels
Annette Frey	Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Leibniz	The RGZM and research of the Merovingian period in the second half of the 19th century
Annemarieke Willemsen	RMO	(Re-)collecting the Frankish cemetery of Niederbreisig, Germany
Leo Verhart	RMO	Collecting antiquities by J.H. Holwerda and A.E. van Giffen
Martijn Eickhoff	NIOD	Antiquities from Ukraine in the RMO; between ancient Europe and National Socialism
Regine Maraszek	Landesmuseum für vorgeschichte Halle/Saale	Hans Hahne (1875-1935) and the national vision of prehistory in central Germany.
Christine Lorre	Musée d'Archéologie nationale, Saint-Germain-en-Laye	Can archaeological collection of comparison be relevant in the XXIst century?
Rosanne van Bodegom	RMO	In the curator's shoes: online participation
Pieter ter Keurs	RMO	Ancient Europe: theory and practice

Future Archaeologies: The Legacy of Reuvens (10/10)

Om twee eeuwen RMO en 200 jaar archeologie aan de Leidse Universiteit te vieren organiseerde de Faculteit Archeologie een conferentie, waarbij de keynote 'A future for Archaeology: looking back and the challenge of looking forward'.

Van Papenbroeck tussen Leiden en Amsterdam (17/10)

Deze middag werd georganiseerd in samenwerking met de Universitaire Bibliotheken Leiden. Gerard van Papenbroeck (1673-1743) was een Amsterdamse koopman met een historische belangstelling. Zoals andere voorbeelden van de mercator sapiens bracht hij een verzameling bijeen. Deze bestond uit handschriften, schilderijen, beelden. Daarnaast bezat hij een omvangrijke bibliotheek. Papenbroecks liefde ging uit naar zijn manuscripten, waaronder zich 700 brieven van P.C. Hooft bevonden. 140 sculpturen behoorden antieke beelden en inscripties of fragmenten daarvan. Zijn schilderijencollectie omvatte ongeveer 140 portretten van staatslieden, filologen en theologen. In 1742, een jaar voor zijn overlijden, heeft zijn verzameling aan verschillende instellingen toegevoegd. De Universiteit van Leiden kreeg de beelden. Deze Manuscripta Papenburgica vormen de kern van het bezit van de Universiteit van Leiden werd ook vereerd met de handschriften, en de brieven van Hooft in Amsterdam. De portretten werden eveneens verdeeld.

Sprekers	Verbonden aan	Titel
Ruurd Halbertsma	RMO	Omnia mundana mori. Gerard van Papenbroeck en de klassieke oudheid
Mart van Duijn	UB Leiden	De papieren van Papenbroeck in de UB Leiden
Marika van Roon	UB Amsterdam	Gerardus van Papenbroeck, Amsterdams koopman en verzamelaar.

Rottiers Revisited (18/10 – 19/10)

In dit initiatief met de Universiteit Gent stond de handel en wandel centraal van Bernard Eugène Antoine Rottiers, een ondernemende man. Hij werd geboren in 1771 in Antwerpen en diende in het Oostenrijkse en het Nederlandse leger. Nadat Nederland was ingenomen door de Fransen en hij gevangen had gezeten in Parijs, nam hij dienst in het Russische leger in Zuid-Rusland. Daar nam hij deel aan campagnes tegen de Perzen en de Turken. In 1818 trok hij zich terug uit het leger en reisde via Turkije, Griekenland, Italië, Frankrijk en Engeland terug naar Nederland. In Rusland was Rottiers begonnen met het verzamelen van oudheden en in Turkije en Griekenland had hij de gelegenheid zijn collectie flink uit te breiden.

Terug in Nederland verkocht kolonel Rottiers zijn verzameling tussen 1818 en 1826 in delen aan het RMO. Hij verrichtte daarna enkele expedities in het oostelijk deel

dan oudheden aanleveren aan het museum. In 1857 stierf hij op 86-jarige leeftijd in Brussel.

Kenners, waaronder Jean-Luc Martinez, directeur van het Louvre, bogen zich over leven en werken van deze verzamelaar. Zijn archeologische collecties werden belicht met nadruk op de verwervingsgeschiedenis (waar groef hij in Griekenland?), op de archeologische context van zijn vondsten (wat gebeurde er op het eiland Melos voor en na Rottiers' activiteiten?) en op de ethische aspecten van zijn activiteiten (hield Rottiers zich aan de wetgeving van de jonge Griekse staat?). De lezingen worden in 2019 gepubliceerd in een congresbundel.

Sprekers	Verbonden aan	Titel
Patrick Monsieur	Universiteit Gent	Antiquities and personal networks in the Southern Netherlands
Lara Weiss	RMO	An important Cypriote?
Eugène Warmenbol	Vrije Universiteit Brussel	The doomed ships of Jean-Baptiste de Lescluze (1780-1858)
Ruurd Halbertsma	RMO	The three archaeological Rottiers collections from Greece (1819-1826)
Jean-Luc Martinez	President directeur Louvre	The island of Melos and the Aphrodite of Milo in the Louvre
Eric M. Moormann	Radboud Universiteit Nijmegen	Some mosaics from Melos, a reappraisal of Rottiers' finds of 1825
Marcel Danau	NATO Defense College	A soldier at the end of the 18th and the beginning of the 19th century
Wim Coudenys	Katholieke Universiteit Leuven	B.E.A. Rottiers in/and Russia
Joost Vander Auwera	KMKG Brussel	Colonel Rottiers as a connoisseur and dealer of old masters
Pieter ter Keurs	RMO	Adventurers, scholars and the state: collecting in the Nineteenth Century

Sy
Ge

Het H
histor

Spreker	Van	Titel
Kitty Laméris	Kunst en Antiekhandel Frides Laméris	Het 'a rete' staafje onder de loep
Peter Bitter	Gemeentelijk archeoloog van Alkmaar	Drinkglazen en hun gebruikers in de Gouden Eeuw van Alkmaar
Patricia Cocorris	Zelfstandig restaurator	De wonderbaarlijke geschiedenis van het Bloembollenglas
Hans-Georg Stephan	Universiteit Halle -Wittenberg	Das mehrkantige Stangenglas, eine Grundform der Trinkgefäße der Renaissance in Europa

The making of a cultural geography (07/11 – 09/11)

Vanuit haar NWO-project organiseerde conservator Lara Weiss een congres, waarbij postdoctorale onderzoekers met elkaar in gesprek gingen over het ontstaan van culturele geografie in het Middellandse Zeegebied, Zuid- en West-Azië en het Europa van de bronstijd tot de Middeleeuwen.

Spreker	Afkomstig van	Titel
Julia Budka	Ludwig Maximilians Universiteit München	Re-awakening Osiris at Umm el-Qaab (Abydos). New evidence for votive offerings and other religious practices
Miriam Müller	Universiteit Leiden	Appropriation of territory through migrant ritual practices in Egypt's eastern Delta
Anne Herzberg	Vrije Universiteit Berlijn	Analyzing data and personal networks from the Memphite necropolis
Lara Weiss	RMO	Immortality as the reception of fate
Richard Bussmann	Universiteit van Keulen	Votive practices in the local shrines of ancient Egypt
Alexis den Doncker	Universiteit van Luik	In Hathor's womb. Shifting agency of iconographic environments
Anna Sun	Kenyon College (Gambier, OH)	Attending the grave on a clear spring day: The linked ecology of religious life in contemporary urban China
Ahmad al-Jallad	Universiteit van Ohio	Funerary inscriptions, cairns, and landscape in the Jordanian Harrah
Quentin Bourgeois	Universiteit Leiden	Exploring movement in the context of long barrow alignments
Johannes Auenmüller	Westfaalse Wilhelms-Universiteit Münster	New Kingdom rock inscriptions in Upper Nubia
Ute Rummel	Humboldt Universiteit Berlijn	The ancient Egyptian engagement with the physical environment
Nico Staring	Universiteit Leiden	A landscape biography approach to the study of the Saqqara New Kingdom necropolis
Elizabeth Cecil	Universiteit van Florida	Sūrya worship in the borderlands of Early South and Southeast Asia
Ramadan Hussein	Eberhard Karls Universiteit Tübingen	The Case of the Saite religious texts
Huw Twiston Davies	Universiteit Leiden	Transmission at Saqqara: The Harpist's songs
Burkhard Backes	Eberhard Karls Universiteit Tübingen	Some thoughts about the "cow and calf" scenes on the sarcophagi of Aashyt and Kawit
Lucia Diaz-Iglezias	National Research Council (Madrid)	Human and material aspects in the process of transmission and copying the book of the bead in the tomb of Djehuty
Mattias Brand	Universiteit Leiden	Religious identification and funerary patterns in late antique Egypt
Peter Bisschop	Universiteit Leiden	Tracking processes of transmission and recreation in Sanskrit religious literature

Zestig jaar NIT Istanbul (28/11)

In 1958 opende dit instituut, toen het Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut geheten, zijn deuren in Istanbul. Onder de noemer '60 jaar ontmoetingen en ontdekkingen' vierde het NIT het twaalfde lustrum met een openbaar middag- en avondprogramma.

Wie	Van	Titel
Alwin Kloekhorst, Willemijn Waal en Hanneke van der Heijden	Universiteit Leiden	4000 jaar schrift in Anatolië
Enno Maessen en Karin Schuitema	Universiteit van Amsterdam/ Zelfstandig	Een wandeling door Beyoğlu en Tophane
Hüseyin Şen	Universiteit Utrecht	De hemel in de hand: een kennismaking met de astrolabe
Fokke Gerritsen en René Cappers	NIT en Rijksuniversiteit Groningen	Anatolisch erfgoed in de keuken: graan en melk
M. Erdem Kabadayı	Koç University Istanbul	Geo-spatial histories of Ottoman mobility and urbanization

The material reception of Antiquity (13/12 – 14/12)

Deze conferentie werd georganiseerd door het RMO, het Material Agency Forum en de Byvanck leerstoel voor de geschiedenis van klassieke kunst en archeologie. De eerste dag was openbaar. De tweede dag was een besloten bijeenkomst voor de leden van het Material Agency Forum en hun adviseurs.

Spreker	Van	Titel
Peter Miller	Bard Graduate Centre New York	The new history of antiquarianism and what it offers
Cecilia Griener-Hurley	Ecole du Louvre	Pale imitations and corrected copies
Pascal Griener	Universiteit van Neuchâtel	Michelangelo and the antique cupid purchased for the V&A
Isabelle Kalinowski	Ecole Normale Supérieure, Parijs	Gottfried Semper and antique drapery
Astrid van Oyen	Universiteit van Cornell	The transient reception of wattle and daub
Laura Van Broekhoven	Pitt Rivers Museum, Oxford	Legacies and futures at the Pitt Rivers Museum
Jos Platenkamp	Universiteit van Münster	On the interface between gifts and commodities

De centrale vraag waar het Material Agency Forum (MAF) zich voor gesteld ziet, is welk effect voorwerpen hebben op mensen en hoe de interactie tussen voorwerpen en mensen verloopt. De drie oprichters van het MAF, te weten Caroline van Eck (Universiteit Cambridge), Pieter ter Keurs (RMO) en Miguel John Versluys (Universiteit Leiden) komen uit drie disciplines die zich met voorwerpen bezig houden: kunstgeschiedenis, antropologie en archeologie. Het Forum organiseerde een conferentie, enkele lezingen en een besloten bijeenkomst, waarbij werd stilgestaan hoe voorwerpen instrumenteel zijn in het overdragen van kennis en emoties over de Oudheid naar de huidige tijd. Onderzoek naar achtentiende- en negentiende-eeuwse situaties van overdracht en impact van voorwerpen is daarbij van belang.

Material Agency Forum en adviseurs (14/12)

Spreker	Van	Titel
Mike Rowlands	University College Londen	Material reception in Chinese museums
Caroline van Eyck	Universiteit van Cambridge	Materiality is the name of a problem: the material turn from an art-historical perspective
Miguel John Versluys	Universiteit Leiden	Artefacts and their humans: materializing the history of Antiquity
Pieter ter Keurs	RMO	Life and Death of a Washbasin: Reflections on Agency

Goden van Sakkara (19/11)

Dit symposium werd georganiseerd ter ere van de pensionering van conservator Maarten Raven, die zich meer dan veertig jaar heeft ingezet voor de Egyptische collectie en de opgravingen in Sakkara. Raven sloot zijn carrière af met de samenstelling van de tentoonstelling Goden van Egypte.

Spreker	Van	Titel
Paul Nicholson	Universiteit van Cardiff	Going to the Dogs: the Catacombs of Anubis, North Saqqara
Alain Zivie	CNRS Parijs	Some divinities in the tombs of the Bubastelon
Tamás Bács	Eötvös Loránd Universiteit Boedapest	Sokar in Gizeh
Nozomo Kawai	Universiteit van Kanazawa	News on the Ikon goddess at Northwest Saqqara

Uitgelicht

Pensionering Maarten Raven

Maarten Raven kreeg bij het symposium Goden van Sakkara een liber amicorum aangeboden, waar een keur aan Internationale egyptologen en medewerkers bijdragen voor leverden. Onderstaand de ingekorte bijdrage van directeur Wim Weljand.

studievriend en collega Rene van Walsem, die vanuit de Universiteit Leiden jarenlang aan de opgraving meewerkte. Die naamsvermelding vervulde mij met trots, toen ik in 2008 voor het eerst de opgraving bezocht.

Een tweede huis

Maarten Raven heeft vanaf midden jaren zeventig tot aan 2018 opgeteld zo'n vier jaar in Egypte doorgebracht, bij de opgravingsconcessie op de Nieuwelijkse begraafplaats in de schaduw van de piramide van Djoser. Hij heeft daar letterlijk en figuurlijk zijn voetstappen nagelaten. Aan de voet van het woestijnplateau is een lokaal museum gebouwd. Bij de entree hangt een maquette met hierop de namen van de belangrijkste opgravende egyptologen in de afgelopen anderhalve eeuw. Een internationaal gezelschap met daartussen de namen van Raven en zijn

Maarten ontving mij in het opgravingshuis Bet Emery, genoemd naar de fameuze egyptoloog Bryan Emery. Het was Maartens tweede huis. Hij kwam hier voor het eerst in 1975 als student en assistent van conservator Hans Schneider. Net zo negentiende-eeuws en koloniaal als het pand oogde, zo romantisch en oriëntaals waren die eerste opgravingsjaren. Op basis van een plattegrond uit 1843 van Richard Lepsius, die de positie van het graf van Maya ten opzichte van de trappiramide had aangegeven, werd de spade in de grond gestoken. Het verhaal is genoegzaam bekend: het Leidse team vond samen met The Egypt Exploration Society en later met andere partners het graf van Horemheb en in de jaren daarop Maya, Tia, Meryneith, Ptahemwia en anderen.

Niet alleen Bet Emery, maar Egypte was zijn tweede huls geworden. In en rond de piramide van Gizeh was Raven kind aan huls en knikten suppoosten en bewakers als de 'doctor' of de 'professor' langskwam. Raven had een natuurlijke autoriteit. Wat daarbij hielp, als een bewaker lastig deed bij de entree van een graf, was het zwaaien met zijn ICOM-kaart. Maarten riep dan herhaaldelijk "Unesco, Unesco!" en alle deuren zwaalden open.

Terugblikken en vooruit kijken

"Nu ben ik 54 en moet ik over mijn opvolging nadenken" liet Raven in 2008 in de Volkskrant optekenen. Hij zou nog een decennium aanblijven, al was hij niet meer jaarlijks aanwezig. Dat werd veroorzaakt door de onrust, na 2011, in Egypte zelf, met plunderingen van depots en een gedeeltelijke vernieling van de site als gevolg. De opgraving is inmiddels in goede handen bij collega Lara Weiss en het Museo Egizio in Turijn, onder aanvoering van Christian Greco, voormalig conservator in Leiden. Maarten kan met een gerust hart met pensioen. Lara is, net als indertijd Christian, een collega die van hem alle vrijheid heeft gekregen.

Toen Maarten werd voorgesteld een afscheidssymposium naar aanleiding van zijn slottentoonstelling Goden van Egypte te organiseren, was zijn eerste reactie of het niet beter over Sakkara kon gaan. Daar liggen veertig jaar herinneringen. Een week later kwam hij op die woorden terug met de mededeling: "Laten we het combineren en iets over de Goden van Sakkara op touw zetten. Terugblikken en vooruitkijken in één. Dat is de kortste beschrijving van een imposante loopbaan."

Maarten Raven was wereldkampioen efficiënt werken. In een tentoonstellingsvoorstel op 1 A4 stonden tien

redenen waarom het museum in 2011 Egyptische Magie zou moeten programmeren. In de uitwerking van dat voorstel stonden allinea's, fiarden teksten en zinnen die één-op-één terugkeerden in de tekstborden van de tentoonstelling. In zijn korte speeches hoorde je letterlijk het eerste voorstel terug. In langere lezingen hoorde je de exacte zinsopbouw uit het uitgebreide voorstel. Hergebruik van gedachten en woorden, die soms al een decennium eerder bedacht waren. Het oorspronkelijke A4'tje over Egyptische Magie had als datum november 1992. Volhardend en volhoudend is Maarten ook.

Dichterbij kun je niet komen

Het was een eer en genoegen twaalf jaar met hem samen op te trekken. Er gingen weken voorbij dat we elkaar zelden zagen, al hielden we kantoor naast elkaar. Voor mij zijn alle contacten die we hadden, ook in de privésfeer, inspirerend en amicaal geweest. Toen ik in 2006 in het RMO kwam werken, was een stukje van de bloemenkrans van Ramses II het eerste dat Maarten mij in het depot liet zien. Het verhaal is vaak verteld: de Duitse archeoloog die aanwezig was bij de ontdekking van de koningsmummies lijkte fragmenten van de kransen in en zond dat naar musea, die eind negentiende eeuw archeo-botanisch onderzoek uitvoerden. Het RMO deed dat en die reputatie en werkzaamheden waren internationaal bekend. De bloemenkrans van Ramses II: dichterbij de Egyptologie kun je niet komen.

Die aanblik deed me realiseren dat de verhalen ook met ogenschijnlijk weinig esthetische stukken, naast de topstukken, eindelijk zijn. Daar heeft Maarten Raven veertig jaar zijn beroep van kunnen maken. Dat is uniek. Het museum dankt hem zeer hartelijk voor de verhalen die hij heeft verteld, in boeken, in tentoonstellingen, in lezingen, in de wetenschap en in de media. Maarten liet zijn toehoorders dichterbij de Egyptologie komen.

Overige 41 lezingen door medewerkers in het RMO

Datum	Spreker	Voor	Titel
19/01	Ruud Halbertsma	UL Pre University Class	Archeologie in het museum: uit de praktijk
28/01	Ruud Halbertsma	Zondagmiddaglesing	Klassieke kunst in kurk en gips
31/01	Maarten Raven	Kinderkiankbordgroep	Goden van Egypte
08/02	Maarten Raven	Hogeschool Artez	Goden van Egypte
10/02	Lucas Petit	National Geographic	Nineveh: hoofdstad van een wereldrijk
16/02	Annemerleke Willemsen	Pre-university class (UL)	Early Middle Ages
22/02	Lucas Petit	Cursus HOVO	Nineveh: hoofdstad van een wereldrijk
22/02	Lucas Petit	Cursus HOVO	Nineveh: archeologische vondsten
04/03	Anna de Wit	Instaplesing (ook 11/03 en 18/03)	Nineveh: hoofdstad van een wereldrijk
06/03	Luc Amkreutz	Collega's Nationalmuseum Kopenhagen	The role of the museum in Dutch prehistory
26/03	Pieter ter Keurs	Studenten van ICLON	History of collections
18/04	Ben van den Bercken	Boekpresentatie	De Gemma Constantiniana
25/04	Lucas Petit	Opening 200 Jaar tentoonstelling	Stinkend kalksteen en Fenicische hoogstandjes
25/04	Luc Amkreutz	Opening 200 Jaar tentoonstelling	Het zwaard: Na 90 Jaar toch gekocht
25/04	Petra Hogenboom	Opening 200 Jaar tentoonstelling	Hey Big Spender: het verhaal van Giovanni Anastasi
26/04	Luc Amkreutz	Genootschap Geschiedenis en Archeologie	Inleiding op tentoonstelling Al 200 Jaar van nu
13/06	Ruud Halbertsma	Leidse regio kring	200 Jaar Rijksmuseum van Oudheden
17/06	Luc Amkreutz	Opening tentoonstelling Oud Europa	Een belangrijke collectie opnieuw onderzocht
29/08	Wim Weljand	Museumkaarthouders (2x, ook 30/08 2x)	Waarom doen we wat we doen?
08/10	Lucas Petit	Museumstudies Universiteit Leiden	De collectie Nabije Oosten
11/10	Maarten Raven	Opening expositie	Goden van Egypte
11/10	Petra Hogenboom	Opening Goden van Egypte	De Egyptische goden van zon en maan
27/10	Wim Weljand	Jaarclub Minerva 1958	Waarom doen we wat we doen?
30/10	Tanja van der Zon	Wackers Academie	Goden van Egypte
04/11	Maarten Raven	Instaplesing (ook 12/11 en 26/11)	Goden van Egypte
10/11	Luc Amkreutz	Determinatiedag	Menselijke resten
15/11	Maarten Raven	Egyptische ambassade	Gods of Egypt
25/11	Ruud Halbertsma	Zondagmiddaglesing	Nederland in de Romeinse Tijd
28/11	Ruud Halbertsma	Museumstudies UvA	Towards a new gallery
30/11	Maarten Raven	Academische Reizen	Goden van Egypte
01/12	Tanja van der Zon	BankGiro Loterij VIP-avond (3x)	Goden van Egypte
03/12	Tanja van der Zon	Instaplesing (ook 10/12 en 17/12)	Goden van Egypte

Overige 60 lezingen buiten het RMO door medewerkers

Datum	Spreker	Waar	Titel
10/01	Lara Weiss	Ex Oriente Lux Groningen	Kunst en kitsch
23/01	Pieter ter Keurs	De Balie Amsterdam	Restitutie van museale voorwerpen
25/01	Lara Weiss/Nico Staring	Tweede Orientalistendag Leiden	The Walking Dead at Saqqara
07/02	Anna de Wit	Vrije Kunst '83	Nineveh: hoofdstad van een wereldrijk
12/02	Maarten Raven	Master restauratie UVA	Faience
15/02	Lucas Petit	Groningen: Kunst in Zicht	Nineveh: hoofdstad van een wereldrijk
21/02	Timo Epping	Coornhert Gymnasium Gouda	Maakt erfgoed gelukkig?
27/02	Maarten Raven	Master Heritage studies UVA	Geschiedenis van de Egyptische collectie
07/03	Lara Weiss	College Frank Pieke UL	Mixed Methods: Case Study Vidi project
08/03	Pieter ter Keurs	Tefaf Maastricht	The emotional value of cultural objects
09/03	Timo Epping	VGN Congres Arnhem	Objecten in perspectief
11/03	Ben van den Bercken	Allard Pierson Museum	Wie mummificeert een vis?
18/03	Annemarieke Willemsen	Universiteit van Fordham, NY	The meanings of metal decoration on late-medieval belts and purses
20/03	Ruurd Halbertsma	Fries Museum	Caspar Reuvens als pionier
20/03	Anna de Wit	Vrouwen van Badhoevedorp	Nineveh: hoofdstad van een wereldrijk
22/03	Ruurd Halbertsma	Historische Kring Leiden	Enkele hoofdstukken uit een 200-jarige geschiedenis
27/03	Ruurd Halbertsma	Dispuut Sophia Aeterna Leiden	Klassieken in context: verzamelgeschiedenis van het RMO
05/04	Lucas Petit/Zeidan Kafafi	München: 11th ICAANE	Tell Damiyah. Artistic expression from the Late Iron Age until the Ottoman Period
09/04	Lucas Petit	Ex oriente Lux, Leiden	Van stinkend kalksteen tot Fenicische hoogstandjes
10/04	Lucas Petit	Ex oriente lux, Apeldoorn	Van stinkend kalksteen tot Fenicische hoogstandjes
10/04	Wim Weijland	Montreal	Opening Queens of the Nile
16/04	Pieter ter Keurs	Studium Generale Leiden	Geschiedenis van het RMO
19/04	Luc Amkreutz	Oss, symposium	Verbonden aan het vorstengraf: ijzertijd-agency
20/04	Luc Amkreutz	PhD career event Leiden	Working in a Museum
17/05	Wim Weijland	Beelden in Leiden	Nieuwe kunst, oude voorbeelden
23/05	Wim Weijland	LUMC Leiden	Het RMO versus moderne kunst
15/06	Wim Weijland	Uitreiking jaarboek Nederlandse archeologie, Austerlitz	Publieksarcheologie en taalgebruik
20/06	Ruurd Halbertsma	Oegstgeest Rotarians Rijnland	200 jaar Rijksmuseum van Oudheden
21/06	Lara Weiss	Louvre	Coffin Fragments from Saqqara

21/06	Annemarieke Willemsen	Deventer Musea	5000 jaar speelgoed
01/07	Ruurd Halbertsma	Couperus Museum	Louis Couperus en de klassieke beeldhouwkunst
03/07	Annemarieke Willemsen	Leeds, congres	Children's toys in medieval Italy
15/07	Ruurd Halbertsma	Leiden Cultuur Festival	De Odyssee van Homerus
19/07	Lara Weiss	British Museum Colloquium	200 years of Saqqara in Leiden
09/08	Lucas Petit	Beetsterzwaag	Archeologie ten tijde van Tinco Lycklama.
28/08	Petra Hogenboom	Ludwig-Maximilians-Universiteit, München	The newly (re)discovered P. BM EA 10798
04/09	Petra Hogenboom	Egypt Centre Swansea	Approaching manuscripts from different angles
06/09	Ruurd Halbertsma	Universiteit Leiden	De Laudibus Archaeologiae: Caspar J.C. Reuvens
13/09	Ben van den Bercken	Staatliche Kunstsammlungen Dresden	Presenting the Leiden engraved gems
18/09	Lucas Petit	Badhoevedorp	Jordanië
20/09	Petra Hogenboom	Universiteit Leiden	P. BM EA 10798: een papyrologische puzzel uit de Late Periode (op nog vier data)
26/09	Ruurd Halbertsma	Universiteit Leiden	Man is the measure of all things: Greek material culture in context
01/10	Ruurd Halbertsma	Universiteit Leiden	Het RMO en de mediterrane wereld
04/10	Luc Amkreutz	Londen, British Museum	Close encounters
06/10	Maarten Raven	Philharmonie Haarlem	Goden van Egypte
10/10	Pieter ter Keurs	Faculteit der Archeologie	Lessons from the past, looking at the future
10/10	Ruurd Halbertsma	Faculteit der Archeologie	The shadow of Reuvens
11/10	Lara Weiss	UL seminar	Private Religion
15/10	Lara Weiss	UL seminar	How to make an exhibition
18/10	Petra Hogenboom	Papyrologisch Instituut Leiden	The distribution of datings and the occurrence of festival days in P. Vaucelles
01/11	Ruurd Halbertsma	Vereniging Oud Leiden	Een brandpunt van geleerdheid: De pioniersjaren
12/11	Ruurd Halbertsma	Den Haag, Lunchclub	Voor oudheden naar Leiden: 200 jaar RMO
15/11	Ruurd Halbertsma	Den Haag, Houtrustkerk	Louis Couperus en de klassieke beeldhouwkunst
29/11	Ruurd Halbertsma	Hermitage Amsterdam	De vaascollectie van Sir William Hamilton in Napels
01/12	Lucas Petit/Zeidan Kafafi	Mainz: congres	The Iron Age shrine at Tell Damiyah (Jordan)
02/12	Ben van den Bercken	Bibliotheek Utrecht	Mummies voor dummies
03/12	Petra Hogenboom	Universiteit Leiden	De reizende tentoonstelling: Mummies in Brugge
03/12	Petra Hogenboom	Universiteit Leiden	Female professions in demotic and abnormal hieratic documentary texts
12/12	Maarten Raven	St. Kunst in Zicht Groningen	Goden van Egypte
20/12	Petra Hogenboom	Cardion Hengelo	De rol van het hart in het Oude Egypte

Museumwerk

Vervaagde teksten brengen het Oude Egypte tot leven

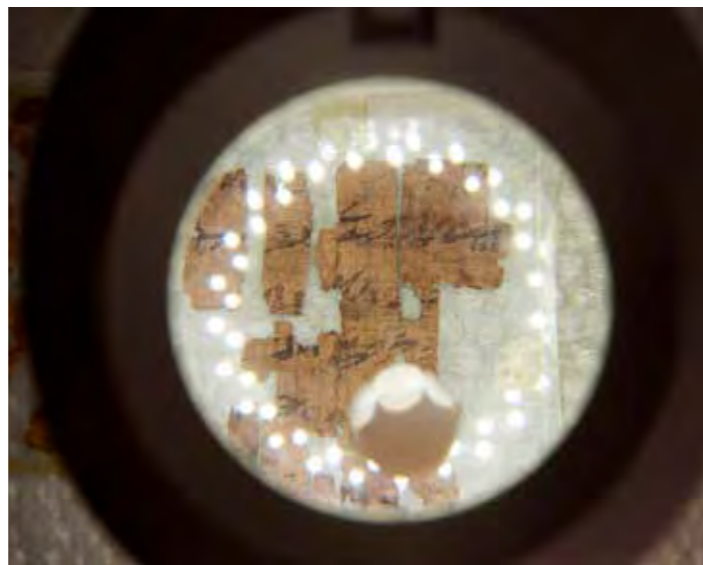
Vele vormen steno

Petra Hogenboom, assistent-conservator Egypte:

"Egyptenaren schreven hun teksten in hiërogliefen, maar in het dagelijks leven gebruikten ze een snelschrift variant, een soort steno. Er bestonden meerdere vormen: in het noorden ontstond het Demotische schrift en in het zuiden het abnormaal hiëratische schrift. Uiteindelijk nam het Demotische handschrift het over. Na jarenlange studie ben ik één van de weinige mensen die de schriften uit deze periode kan lezen. Het luistert nauw. Elk streepje of puntje kan iets anders betekenen. Het RMO heeft veel teksten uit deze periode en ik onderzoek dat."

Tekst of vuil?

Petra: "In Egypte schreef men op papyrus: repen van de papyrusplant die kruislings over elkaar werden gelegd. Door de kleefstof van de plant plakten, na het drogen in de zon, de repen aan elkaar. De teksten zijn vaak vervaagd en niet goed te lezen. Is een streepje een onderdeel van de tekst? Of is het vuil? Of schaduw? Met behulp van het softwareprogramma DStretch kunnen we bepaalde tonen van het handschrift uitlichten. De teksten zijn dan wél goed te lezen. Dat biedt nieuwe informatie over deze periode."

Koppeling met voorwerpen

Petra: "De teksten die we kunnen lezen, gaan over alledaagse zaken. Bijvoorbeeld de verdeling van een erfenis. Of lijsten van voorwerpen die men aankocht. De teksten bestudeer ik samen met collega's van andere musea, en we hopen ze in de toekomst te koppelen aan archeologische vondsten. Dan komen we meer te weten over deze voorwerpen en de mensen die erbij betrokken waren. Neem de beschilderde mummiekisten in het museum, die afkomstig uit deze periode zijn. Wie weet kom ik ze wel ergens tegen op een lijst."

Petra Hogenboom is, naast assistent-conservator, promovenda aan de Universiteit Leiden. Ze doet onderzoek naar cursieve hiëratische en demotische handschriften.

Opgravingen

Egypte

De opgravingen worden sinds 2017 geleid door Christian Greco (directeur Museo Egizio Turijn) en RMO conservator Lara Weiss. In deze relatief jonge samenwerking zetten de twee musea de lange traditie van de Leidse opgravingen in Sakkara voort en verbreden het onderzoek. De opgravingen zijn niet meer enkel op het Nieuwe Rijk gericht. Het concessiegebied was 4000 jaar in gebruik, vanaf de Vroeg-dynastische tot en met de Byzantijnse periode. Daarom werd in het gebied ten noorden van het graf van Maya nadruk gelegd op het opgraven en bestuderen van alle historische fasen van de site. De opgravers bestudeerden een Laat-Antieke bewoningslaag met een mogelijke afvalput, vonden twee Ramessidische grafkapellen en de ingang tot een monumentaal graf, dat in 2019 verder onderzocht wordt.

Scheidend conservator Maarten Raven, een week aanwezig op de opgraving, wil zijn werk in het zuiden van de site de komende jaren afronden en dit publiceren. Het opgravingsteam heeft samengewerkt met de Survey Group van de Politecnico di Milano onder de supervisie van hoogleraar Corinna Rossi. Dit team leverde een fotogrammetrisch overzicht van het gehele graafproces in 3D. De stichting Friends of Saqqara gaf financiële steun aan het onderzoek naar de bovenbouw van de graven van Maya en Tia en de productie van de 3D-modellen. Het veldwerk werd medegefinancierd door NWO. Een Vidi-subsidie stelde Lara Weiss in staat twee fulltime postdoctorale onderzoekers aan het LIAS (Leiden Institute of Area Studies) aan te stellen. Nico Staring en Huw Twiston Davies bestuderen in dit project, getiteld 'The Walking Dead at

Saqqara: The Making of a Cultural Geography', in detail de architectuur, decoratie en locatie van monumenten van de Leidse-Turijnse concessie en de gebieden daaromheen.

Jordanië

In het najaar hebben het RMO en de Jordaanse Yarmouk Universiteit het onderzoek op Tell Damiyah vervolgd. Het team bestond uit archeologen uit Engeland, Nederland en Jordanië en studenten van de universiteiten Liverpool, Cranfield, Amsterdam en Irbid. Naast het opgravingswerk was er aandacht voor het optimaliseren en voltooien van de opgravingsdocumentatie (digitaliseren, 3D-opnames en database-invoer) en het verdiepen van objectkennis (o.a. door XRF-analyse, OSL-dateringen en 3D-analyse). De ontdekking in 2014 van een heiligdom uit de late IJzertijd, rond 700 v.Chr., was indertijd nieuws en de vindplaats is een referentie geworden voor het onderzoek naar religies in de Zuidelijke Levant. Een plotseling uitslaande brand had het gebouw in de Oudheid verwoest en de inventaris onder een puinlaag begraven.

In 2018 is in en rond het heiligdom gegraven. Het blijkt dat het gebouw deel uitmaakte van een groter complex. Een stuk van een opslagruimte is blootgelegd waarbij voorwerpen aan het licht kwamen, zoals geïmporteerd aardewerk, stenen gewichtjes en een terracotta paardje. De loop van de muren doet vermoeden dat het grootste deel van het complex nog onder de grond ligt.

Extra aandacht ging uit naar de oudere bewoningslagen. Een vindplaats bezit vaak eeuwenlang een cultische betekenis en de verwachting was dat in de negende en achtste eeuw v.Chr. op Tell Damiyah een heiligdom had gestaan. Er zijn inderdaad resten van een rechthoekig gebouw onder het heiligdom aangetroffen. Ten zuiden en oosten lag een binnenplaats waar drie brood-ovens stonden. Opmerkelijker dan deze ovens, was de vondst van een enorm opslagvat in het gebouw zelf, versierd met dier-, plant- en geometrische figuren. Een vergelijkbare vondst in een heiligdom in Israël geeft het vermoeden dat ook in dit gebouw op Tell Damiyah cultische activiteiten werden uitgevoerd.

Nederland

Vanaf 2016 neemt het museum weer deel aan Nederlands veldonderzoek. Dit met het oog op de museale herpositionering in het archeologisch landschap en vanuit het idee dat een collectie bestudeerd moet worden in relatie tot nieuw onderzoek. Een van deze onderzoeken vindt plaats binnen het NWO-Veni-onderzoek 'Networked Landscapes' van Quentin Bourgeois. Dit project richt zich op één van de grootste prehistorische grafheuvelmonumenten van Europa, de zes kilometer lange grafheuvelrij van Epe-Niersen. De focus ligt op de landschapsorganisatie en de fysieke netwerken van laat-neolithische gemeenschappen in het derde millennium v.Chr., met bijzondere aandacht voor de grafheuvelrijen in Noordwest-Europa. Het onderzoek heeft tot doel dit imposante rituele landschap onder de

aandacht te brengen. In 2016 en 2017 werd deelgenomen aan prospectief (borend) onderzoek door conservator Amkreutz. De boringen vormden een aanvullende inventarisatie op het geofysische onderzoek. Dit onderzoek rondom de grafheuvels leverde veelbelovende aanwijzingen voor graven en andere structuren. In 2018 vond een opgravend onderzoek plaats. Dit heeft de vermoedens uit het non-destructieve onderzoek bevestigd en overtrof de verwachtingen. Zo werd een neolithische greppelstructuur ontdekt, alsmede een imposante palenrij en de aftekening van een grafheuvel met een graf die voorheen onbekend waren. Het onderzoek bevestigde de enorme potentie van het landschap rondom de grafmonumenten om licht te werpen op de landschapsinrichting en rituele gebruiken in het neolithicum en de metaaltijden.

Het onderzoek kreeg veel publiciteit, waaronder een artikel in het NRC en in National Geographic Historia. Met collega Bourgeois is overlegd over een vervolg, waarbij de neolithische fase voorafgaand aan de Enkelgrafcultuur en de landschapsinrichting onderzocht zal worden. Amkreutz is voorts betrokken bij een meerjarig grafheuvel-project van de Faculteit der Archeologie, in samenwerking met het Limburgs Museum en de betreffende gemeenten, waarbij een urnenveld bij Baarlo onderzocht wordt. De beroemde situla van Baarlo uit de Vroege IJzertijd (te zien in het Limburgs Museum, in bruikleen van het RMO), is afkomstig uit dit urnenveld. In Limburg is de conservator verder betrokken bij de inrichting van het archeologisch cultuurlandschap in de gemeente Eijsden-Margraten.

Museumwerk

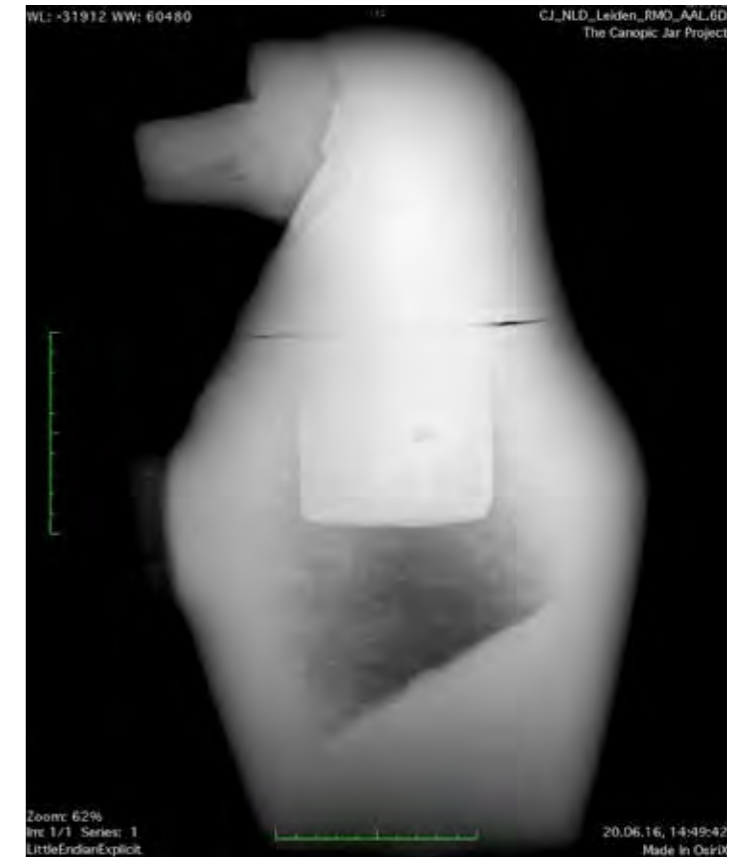
Canopen vertellen over levenslopen

Organen in kruiken

Lara Weiss, conservator Egypte: "Voor de Egyptenaren was het belangrijk hun lichaam te laten mummificeren voor het hiernamaals. Hun organen werden bewaard in vier verschillende canopen: de jakhals voor de maag, de bavian voor de longen, de havik voor de darmen en het mannenhoofd voor de lever. Het hart bleef achter in het lichaam. Volgens de Egyptenaren bleven hierin de gedachten achter en deze werden gewogen door de rechtbank van de waarheid. De hersenen werden met een haak via de neus verwijderd en gingen niet mee de canopen in."

Krantenknipsels en koekkrumels

Lara: "Het RMO heeft 120 canopen. Sommige zijn leeg, maar de meeste zijn gevuld. Met behulp van monsters en röntgenfoto's kunnen we achterhalen wat er in de canopen zit. Zoals lichaamsresten, oliën waarmee ze mummificeerden en stof. Soms komen we krantenknipsels tegen. Dan is er ooit gerommeld met de inhoud. Dat is interessant. Door de krant te bestuderen komen we meer te weten over de geschiedenis van de betreffende canope. Het verhaal gaat dat ooit koekkrumels zijn aangetroffen. Een eigenaar gebruikte de canope blijkbaar als koektrommel."

Leren van ziektes

Lara: "In ons huidige onderzoek bestuderen we de canopen in een breder kader: archeologen werken samen met medici en biotechnici. De monsters worden in een lab onderzocht. Hierdoor komen we meer te weten over de ziektes uit die tijd. De resultaten van ons onderzoek maken we openbaar, zodat collega-wetenschappers hun canopen-collecties hiermee kunnen vergelijken. Daarnaast proberen we een bijdrage te leveren aan de reconstructie van het leven van de Egyptenaren. In de negentiende eeuw werden vondsten uit graven over de wereld verspreid. We proberen dit weer bij elkaar te brengen. Niet fysiek, maar digitaal."

Lara Weiss werkt in het Canopic Jar Project samen met Frank Rühli uit Zürich en collega's uit Italië, Frankrijk en Denemarken aan een wetenschappelijke uitgave van de RMO-canopen in de PALMA -reeks.

Uitgelicht

Vatican Coffin Project

Dit project analyseert materiële aspecten van mummiekisten en neemt hun symbolische en culturele waarden onder de loep. Het project is een samenwerking tussen musea en hun onderzoekslaboratoria, gefinancierd door de Vaticaanse musea. De overige partners zijn het Musée du Louvre (Parijs), het Museo Egizio (Turijn), het Centre de Recherche et de Restauration des Musées de France (Parijs), La Fondazione Centro per la Conservazione e il Restauro del Beni Culturali 'La Venaria Reale' (Turijn) en houtanalyse-specialist Xylodata (Parijs). Vanuit het RMO werken Lara Weiss en restaurator Helbertijn Krudop mee.

De innovatie van het Vatican Coffin Project is de Interdisciplinaire benadering. Door kennis en technologieën te delen, bestuderen conservatoren,

natuurwetenschappers en restauratoren van de deelnemende instellingen hun mummiekisten. Zo worden de vervaardigings- en schildertechnieken geanalyseerd en wordt een studie gemaakt van de iconografie en stijl van de kisten, de namen, familiërelaties en titels van de kistgegenaren, de religieuze betekenis en de huidige en historische conditie. Elk jaar vinden twee bijeenkomsten plaats, om resultaten uit te wisselen en afspraken over het verdere verloop van het project te maken. In mei spraken Krudop en Weiss in het Louvre over hun restauratieonderzoek en over de fragmenten die in het voorjaar bij de opgraving in Sakkara werden gevonden. In december organiseerden zij een tweedaagse Leidse conferentie.

Sprekers The Vatican Coffin Project (11/12 – 12/12)

Naam	Van	Titel
Paola Buscaglia	Centro Conservazione e Restauro La Venaria Reale	Report on Getty Conservation Institute scholar programme: Removal of acrylic from originally vanished surfaces
Tiziana Cavaleri	Centro Conservazione e Restauro La Venaria Reale	UV fluorescence of the woods and possible advantages in the study of the coffins
Paola Buscaglia	Centro Conservazione e Restauro La Venaria Reale	Report on coffin of Ikhy, Integrating the study of its technique of execution
Ulderico Santamaria	Vaticaanse Musea	Report about the meeting in the Vatican on the 30th October 2018
Giovanna Prestipino	Vaticaanse Musea	Update from the procedures
Stefania Mainieri	Universiteit Napels	The faces of the Priests of Amun. First results of the application of photogrammetry to coffin lids
Jaume Fabregat	Vaticaanse Musea	Study of the texts related to iconographies on the Bab el-Gasus coffins
Hélène Guichard/ Victoria Asensi	Louvre/Xylodata	A Third Intermediate Period tomb with fragments of yellow coffins
Patricia Rigault-Denon	Louvre	Some texts from the Louvre coffins
Anne Haslund Hansen	National Museum of Denmark	400 years of collecting. Coffins in the National Museum of Denmark
René van Walsem	Universiteit Leiden	Miscellaneous thoughts on some links in the chaîne opératoire of stola coffin decoration

Kennisoverdracht: Publicatiebeleid

Bij publicaties wordt onderscheid gemaakt tussen populairwetenschappelijke en zuiver wetenschappelijke publicaties. In de missie is wetenschap expliciet opgenomen als kennisbasis voor het vertellen van verhalen over de relevantie van de Oudheid in heden en verleden. Daarom staat onderzoek in dienst van de overige museale taken. In het verlengde hiervan is een uitgeefbeleid vastgesteld, waarbij de volgende keuzes zijn gemaakt:

- Bij voorjaars- en zomertentoonstellingen geeft het RMO populairwetenschappelijke publieksboeken uit.
- Bij wintertentoonstellingen is Sidestone Press uitgever van publiekscatalogi, met Internationale auteurs.
- Bij wetenschappelijke publicaties is Sidestone Press uitgever van printing on demand titels en digitale distributie.

	Doel	2015	2016	2017	2018
Wetenschappelijke publicaties	15 per Jaar	13	13	21	47
Populairwetenschappelijke publicaties	20 per Jaar	19	38	23	13
Boeken	6 in 2017/2020	6	4	10	7

De publicaties van de medewerkers zijn opgenomen in Bijlage V. Het aantal is exclusief columns en korte bijdragen in het magazine van de vriendenvereniging en archeologische publicatijschriften. De artikelen voor het jubileumboek zijn meegerekend als wetenschappelijke publicaties.

PALMA

Het RMO heeft sinds 2005 een wetenschappelijke publicatiereeks: PALMA, Papers on Archaeology of the Leiden Museum of Antiquities, uitgegeven door Sidestone Press. In de reeks worden, naast studies van conservatoren en externe onderzoekers, bundels van symposia gepubliceerd. Met Sidestone wordt met printing on demand en digitale distributie gewerkt. Ofschoon de conservatoren eveneens publiceren in tijdschriften, is de reeks van groot belang.

In 2018 verschenen delen over Egyptische onderwerpen. De Duitse Susanne Beck boog zich over twee

papyrusteksten uit het RMO (PALMA 18: Exorcism, illness and Demons in an Ancient Near Eastern Context: The Egyptian magical Papyrus Leiden I 343 + 345). Haar boek biedt nieuw inzicht in magie en geneeskunde in het Oude Egypte. Maarten Raven voltooide in zijn pensioenjaar het manuscript voor de publicatie van 'The Tombs of Ptahemwla and Sethnakht at Saqqara' en schreef aan het boek 'Five New Kingdom tombs at Saqqara'. Hij redigeerde een studie van M. Zecchi over de Leidse naos van Amasis met als ondertitel 'A monument for the reawakening of Osiris'. Tot slot werd PALMA 19 gepubliceerd, met als titel 'Jan Herman Insinger: the most famous Dutchman in Egypt'.

Insinger (1854/1918) was een Nederlandse koopman en oudheidkundige verzamelaar. Vanwege tuberculose vertrok Insinger in 1879 naar Egypte, werd koopman van de firma Herman Insinger & Co. te Luxor. Aanvankelijk woonde hij in Cairo op zijn boot Meermin, waarmee hij op de Nijl voer. In Luxor liet hij een huis bouwen met de naam Palmenburg, een variatie op Pijnenburg, het huis en landgoed waar hij was opgegroeid. Hij onderhield goede contacten met de oudheidkundige dienst van Egypte via welke hij bodenvondsten aanschafte. Daarvan schonk hij een deel aan het RMO. Een van deze bezittingen was een demotische papyrus, nu bekend als de Papyrus Insinger. Tot de schenkingen hoorden vele foto's van landschappen, mummies en monumenten.

Populair wetenschappelijke boeken

- P. ter Keurs/W. Wirtz (red.), Rijksmuseum van Oudheden Leiden, een geschiedenis van 200 Jaar, Leiden/Waanders Zwolle.
- A. de Wit (red.), Gehelmen van het Oude Egypte, publicatie bij de RMO-tentoonstelling in Brugge.
- M.Raven/L. Weiss, Egypte in het Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.
- M.Raven/B. van den Bercken, Goden van Egypte, van A tot Seth, Sidestone Press Leiden.
- M.Raven e.a., Goden van Egypte, op zoek naar de wetten van de kosmos, Sidestone Press Leiden.

Uitgelicht

Jubileumboek: Een geschiedenis van 200 jaar

Het jubileumboek is de neerslag van een zoektocht naar de ontwikkeling van twee eeuwen RMO. Het boek biedt niet het complete verhaal. Enkele aspecten van de RMO-geschiedenis zijn door de artikelen wel duidelijker verwoord dan in eerdere publicaties over het museum. In het boek worden accenten gelegd die de afgelopen twee eeuwen van belang zijn geweest voor het voortbestaan van het RMO. Ook wordt stilgestaan bij maatschappelijke omstandigheden die van invloed waren op de museumgeschiedenis. Dat laatste was niet altijd vanzelfsprekend, want musea, ook het RMO, hadden soms de eigenschap in zichzelf gekeerd te zijn.

Als één ding duidelijk wordt uit het boek dan is het dat individuen de motor waren achter belangrijke ontwikkelingen. Caspar Reuvens wordt vaak genoemd, maar ook het meer dan een halve eeuw durende directeurschap van Conrad Leemans is niet weg te denken. Conservator Leonard Janssen heeft in het midden van de negentiende eeuw belangwekkend werk gedaan, Jan Hendrik Holwerda gaf de Nederlandse archeologie in en buiten het museum vorm en Maarten Raven heeft veertig jaar lang opgravingen verricht in Egypte. De lijst namen is lang.

Versillende hoofdstukken stellen het beeld van het museale verleden bij. De voorgeschiedenis van het museum en de achtergrond van Reuvens als kind van het negentiende-eeuwse humanisme krijgen meer aandacht dan voorheen. De collectie van d'Anastasi en de verzamelgeschiedenissen van de collecties Cimba en Lescluze komen in beeld. De Middeleeuwen en het werk van conservator Janssen komen uitgebreid aan de orde. De harde strijd tussen Jan Hendrik Holwerda en de archeoloog Albert van Giffen, een conflict dat decennialang bepalend is geweest voor de Nederlandse archeologie. Het functioneren tijdens de Tweede Wereldoorlog, met een conservator op de hand van de bezetter en een directeur die worstelde met morele dilemma's. Nieuw is het inzicht dat het RMO zich al langer bezighoudt met educatie dan werd gedacht. Het museum probeerde al rond 1860 meer arbeiders naar zich toe te trekken, een streven dat het museum deelde met enkele Europese musea. De opgravingsgeschiedenis komt op meerdere plaatsen ter sprake en hierbij is inzichtelijk gemaakt dat het museum kan bogen op een belangwekkende traditie, zowel in als buiten Nederland.

3. Algemeen beheer

- 3.1 Personeelsbeheer en ondernemingsraad
- 3.2 Veiligheidszorg, beveiliging en automatisering
- 3.3 Gebouwenbeheer
- 3.4 Financiën
- 3.5 Bijdragen van derden
- 3.6 Code Culturele Diversiteit
- 3.7 Raad van Toezicht

3.1 Personeel

Aantallen

In fte	2015	2016	2017	2018
Regulier	42,9	44,4	42,7	42,6
Oproep	6,0	7,2	8,3	10,0
Totaal	48,6	51,6	51,0	52,6

Bij de samenstelling van het personeelsbestand is een evenwichtige opbouw qua geslacht en leeftijd het streven, met daarnaast een groei in diversiteit. Per ultimo 2018 omvatte het personeelsbestand gemiddeld 42,6 fte (tegen 42,7 fte in 2017), exclusief de inzet van 10 fte aan oproepkrachten in de Publieksdienst en bij de Beveiliging (tegen 8,3 fte in 2017). Ruim veertien procent van de medewerkers heeft een (niet)westerse migratieachtergrond. Voor het organogram per 31/12/2018 wordt verwezen naar Bijlage VII.

Uitgelicht Vrijwilligers

Shirin Rezaee

"Ik kom uit Iran, en spreek behalve Nederlands en Engels ook Perzisch. Dat komt van pas bij mijn werkzaamheden: ik doe onderzoek voor een tentoonstelling over Middeleeuwse tuinen, die in 2019 opent, en vertaal daarbij verschillende bronnen. Ik zoek uit wat in Middeleeuwse en Perzische handschriften staat geschreven en welke verhalen in schilderijen worden verteld. Omdat ik kunstgeschiedenis studeer aan de Universiteit Leiden, doe ik dit één dag per week. Daardoor kost het niet veel tijd, maar net genoeg, zodat ik er wat van opsteek. Het is een

goede aanvulling op mijn studie. Ik doe praktijkervaring op en leer wat er komt kijken bij het opzetten van een tentoonstelling. En ik kan iets doen voor mijn eigen land en kennis toevoegen, hier in Nederland. Ik kwam hierop toen ik in de bibliotheek studeerde en op de website van het RMO terecht kwam. Ik zag dat er een tentoonstelling was over Persepolis, een site in Iran die op de werelderfgoedlijst staat, en waar ik stage heb gelopen. Deze tentoonstelling liep ten einde, dus dat lukte niet meer, maar bij de volgende expositie was ik gelukkig van harte welkom."

Anneke Teune en Hannie Blom

Tien jaar geleden richtte het RMO de MuseumJeugdUniversiteit op, een reeks colleges voor kinderen van acht tot twaalf jaar. Vrijwilliger Hannie Blom was vanaf het begin betrokken. Anneke Teune volgde niet veel later. Een MJU-college zonder hun aanwezigheid is niet meer voor te stellen.

Anneke heeft ervaring met het onderwijs en weet goed de rust in de zaal te krijgen. Zij zorgt voor de introductie van de gastspreker aan het begin van het college en schrijft met een fraai handschrift de diploma's uit, die de kinderen aan het einde van een collegereeks ontvangen. Hannie kijkt altijd nauwkeurig de betalingen na. Volgens elgen zeggen zou het andersom kunnen, maar met deze taakverdeling werkt het fijn.

Anneke: "Ik was klaar met werken en zocht iets nieuws. Daarom ben ik bij het RMO als vrijwilliger voor jeugdactiviteiten over Vikings begonnen. Toen hoorde ik van de MJU en ben ik erin gerold. Mijn hart ligt bij educatie. Ik begeleid ook kindactiviteiten tijdens de vakanties en geef kinderrondleidingen bij de Hortus."

Hannie: "Ik kom uit een commerciële branche. Daar had ik genoeg van, dus ben ik ermee gestopt. Toen ontmoette ik in de sportschool Marlies, die bij het RMO werkte, en ik merkte op: "wat een leuke baan, daar zou ik graag willen werken. Al zou ik er maar afstoffen." Een maand later vroeg ze mij vrijwilligerswerk te komen doen bij het toenmalige Informatiecentrum, de Archeotheek. En toen ben ik nooit meer weggegaan. Naast mijn werkzaamheden voor de MJU ben ik ook gastvrouw in het museum."

Beiden: "We vinden het belangrijk dat kinderen naar het museum komen om een verhaal over de oudheid te horen. Een kind kan pas belangstelling voor kunst en cultuur ontwikkelen als het ermee in aanraking komt. Daarvoor moeten ze wel hun ouders of de school mee hebben. Het is leuk om te zien dat ouders soms van ver naar de MJU komen. Soms werkt het andersom. Laatst kwam een kind aan haar ouders laten zien wat ze bij de MJU geleerd had. We hebben nu zo'n honderd colleges meegemaakt en nog nooit hetzelfde thema of onderwerp gehoord. Er is meestal veel interactie tussen de spreker en de kinderen en er heerst een gezellige sfeer. Als het college is afgelopen, vertrekken de kinderen richting de Tempelzaal, waar op dat moment de lichtshow start. De Tempelzaal bruilt dan van de energie."

Mutaties

	Per 31/12	2014	2015	2016	2017	2018
Vertrokken	11	15	13	6	15	
Nieuw	13	13	8	17	15	
Fulltime	20	18	15	18	17	
Parttime	52	52	50	58	59	
Totaal	72	70	65	76	76	
Vast	51	55	56	57	53	
Tijdelijk	21	15	9	19	23	
Mannen	37	32	30	34	31	
Vrouwen	35	38	35	42	46	
Stagiairs	14	14	22	23	22	
Vrijwilligers	67	52	35	44	56	
< 20 jaar	0	0	0	1	1	
20/29 jaar	20	16	13	25	27	
30/39 jaar	21	22	21	21	20	
40/49 jaar	14	13	12	10	10	
50/59 jaar	12	12	10	12	12	
> 59 jaar	5	7	9	7	6	
Schaal 1 t/m 5	29	25	24	33	34	
Schaal 6 t/m 10	32	34	30	33	33	
Schaal 11 en hoger	11	11	11	10	9	

Verloop ziekteverzuim

	2015	2016	2017	2018
Verzuim totaal	2,8%	1,4%	3,4%	5,1%
Kortlopend	0,4%	0,5%	0,7%	0,5%
Langlopend	2,4%	0,9%	2,7%	4,6%

Het verzuimpercentage, exclusief zwangerschaps- en bevallingsverlof, is hoger dan het streefcijfer van maximaal vier procent. De verzuimklasse langverzuim telde per ultimo 2018 drie medewerkers.

Generatieregeling

Om doorstroom in de organisatie te stimuleren, biedt het RMO medewerkers van 63 jaar en ouder een generatieregeling aan. Met deze regeling krijgen zij de gelegenheid minder uren per week te werken met gedeeltelijke inlevering van salaris en met behoud van pensioenopbouw. Twee medewerkers maakten gebruik van deze regeling.

Vrijwilligers

Naast de staf zijn 56 vrijwilligers actief voor het museum (2017: 44). Zij zorgen dat de wetenschappelijke bibliotheek geopend is, voeren nieuwe titels in en digitaliseren, ook vanuit huis, het archief. Daarnaast zijn vrijwilligers betrokken bij het begeleiden van de kinderactiviteiten en het onderhouden van de museumtuin. Tijdens Goden van

Egypte zijn vrijwilligers ingezet als gastheer/gastvrouw. Hun taken bestonden uit uitleg over de exposities, uitgifte van de audiotours en het wegwijs maken van bezoekers. Dankzij deze vrijwilligers worden de bezoekers van informatie voorzien en de medewerkers van de publieksdienst ontlast.

Jubilea

Op 13 februari was Maarten Raven, conservator collectie Egypte, veertig jaar in dienst en op 1 december maakte hij gebruik van een vervroegde pensioenregeling. Op 6 december was Wim Weljland, directeur, twaalf en half jaar in dienst.

Vacatures

Het RMO wil interne sollicitaties bevorderen. Om dit te realiseren, wordt de oude functie van de kandidaat in eerste instantie tijdelijk opgevuld. Op deze wijze kan het RMO de interne sollicitant zes maanden lang terugkeergarantie bieden. Enkele vacatures konden worden ingevuld met interne kandidaten:

Vacature	Ingevuld door	Sollicitant
Medewerker communicatie	Carlijn Oldenkotte	Intern
Medewerker beveiliging	Nick Onderwater	Voorheen stagiair
Assistentrestaurator	Alejandra Mamonde	Voorheen RMO-medewerker
Conservator collectie Romeins Nederland	Jasper de Bruin	Gedetacheerd vanuit de Universiteit Leiden
Conservator Egypte	Daniel Soliman	Extern

Stagiaires

Het RMO breidt met behulp van studenten de collectiedocumentatie uit. Stagiaires werken daarnaast aan eigen projecten of ondersteunen de activiteiten.

Ondernemingsraad

Er werden vier formele overleggen gevoerd tussen de ondernemingsraad en de directeur. Tijdens de vergaderingen was de personeelsfunctionaris aanwezig. De directeur en de OR geven de voorkeur aan een open en constructieve communicatie. Dat leidde wederom tot een goede verstandhouding. Door de OR is een werkgroep ingesteld die onderzoek doet naar de werkdruk en werktevredenheid. Hun rapport en advies is begin 2019 ontvangen.

Uitgelicht: Twee conservatoren

De afdeling collecties & onderzoek kent met Ingang van 2019 twee nieuwe namen. Jasper de Bruin werd aangesteld als conservator van de collectie Nederland in de Romeinse tijd. Egyptoloog Daniel Soliman trad in dienst als opvolger van de pensioengerechtigde Maarten Raven.

De Bruin als Soliman zullen met hun kennis en netwerk een bijdrage leveren aan het onderzoek naar de collecties en de presentatie daarvan. De Bruin zal zich richten op het digitaal ontsluiten van de collectie Romeins-Nederland. Deze deelcollectie, de grootste in zijn soort, kan een belangrijke rol spelen bij het beter zichtbaar maken van de Limes. Soliman zal, naast het zich eigen maken van de wereldberoemde Egypte-verzameling en zelfstandige onderzoeksprojecten, betrokken worden bij de jaarlijkse opgraving in Sakkara.

Jasper de Bruin

Jasper de Bruin (1976) studeerde archeologie van de Romeinse tijd aan de Universiteit van Amsterdam en promoveerde aan de Universiteit Leiden op een studie naar de Cananefaten. Hij werkte vanaf 2006 als universitair docent en onderzoeker, met als focus de Romeinse tijd

In Noordwest-Europa, de lokale bevolking, de Limes en uitwisselingsnetwerken. Vanuit de universiteit leidde hij o.a. de opgravingen van de vroegmiddeleeuwse nederzetting in Oegstgeest. In het kader van het NWO-Odyseeprogramma publiceerde De Bruin de havenplaats in Goedereede. Daarnaast leverde hij, als specialist op het gebied van aardewerk en metaalvondsten uit de Romeinse tijd, bijdragen aan archeologische rapportages.

Daniel Soliman

Daniel Soliman (1985) studeerde Egyptologie in Leiden. In 2016 promoveerde hij vanuit een NWO-project op het systeem van merktekens van de werklieden die de graven in de Vallei der Koningen (bij het huidige Luxor) maakten. Na zijn promotie kreeg hij een aanstelling aan de Faculteit Egyptologie van de Universiteit van Kopenhagen. Soliman werkte sinds begin 2018 als hoofdcurator in het British Museum aan het project Circulating Artefacts, waarvoor hij de authenticiteit onderzocht van faraonische voorwerpen op de kunstmarkt en in privé-collecties. Als expert op het gebied van het Nieuwe Rijk (1539-1077 v.Chr.) heeft Soliman talrijke (inter)nationale publicaties op zijn naam staan.

3.2 Veiligheidszorg en automatisering

Automatisering

De accountant Mazars heeft het RMO verzocht een IT template in te vullen, die tijdens de controle op de jaarrekening 2018 besproken wordt, voordat eventuele aanbevelingen worden verstrekt. Mazars heeft geconstateerd dat de Service Level Agreement (SLA) met dienstverlener ITIS dateert uit 2015 en adviseert deze overeenkomst jaarlijks te beoordelen en eventueel te herzien, met het oog op de bepalingen van de Algemene Verordening Gegevensbescherming (AVG).

Het DECT-telefoonsysteem is gemoderniseerd, omdat het niet meer honderd procent functioneerde en dit relevant en noodzakelijk voor beveiliging is. Voorts liep de backup-capaciteit regelmatig tegen de maximumcapaciteit, met name veroorzaakt door de hoeveelheid beeldmateriaal in het RMO.

Beveiliging

De beveiliging op het gebied van brandgevaar, inbraak en de veiligheid van personeel en bezoekers is in orde. Dat betreft de situatie in de museumgebouwen en in de kantoren. Met inzet van de resterende middelen uit het Bestemmingsfonds Raamsteeg, gevormd door een eenmalige subsidie van het Ministerie van OCW, zijn in de depots aan de Raamsteeg verbeteringen op het gebied van de brandveiligheid voltooid.

Veiligheidszorg

Het hoofd bedrijfsvoering en financiën is verantwoordelijk voor de algemene gang van zaken met betrekking tot veiligheid en informatiebeveiliging. Het hoofd beveiliging, die onder het hoofd financiën en bedrijfsvoering valt, zorgt voor naleving van maatregelen en procedures. Daarmee zijn de veiligheidsmaatregelen en procedures, die zijn opgenomen in Bijlage VIII, intern geborgd.

Bedrijfsnoodplan

Het bedrijfsnoodplan, dat geldt als veiligheidsplan, is aangepast. De ontruimingsprocedure van topstukken op de afdeling Nederland in de Romeinse tijd is gewijzigd n.a.v. de nieuwe opstelling.

AVG

Het RMO heeft, in het kader van de wet AVG, een functionaris persoonsgegevens aangesteld die ook verantwoordelijk is voor het naleven van de procedure in het geval van een datalek. Bewaarde persoonsgegevens zijn beter in kaart gebracht en systemen zijn opgeschoond. Ook is een privacyverklaring op de website geplaatst en zijn verwerkersovereenkomsten afgesloten.

3.3 Gebouwenbeheer

Onderhoud en instandhouding

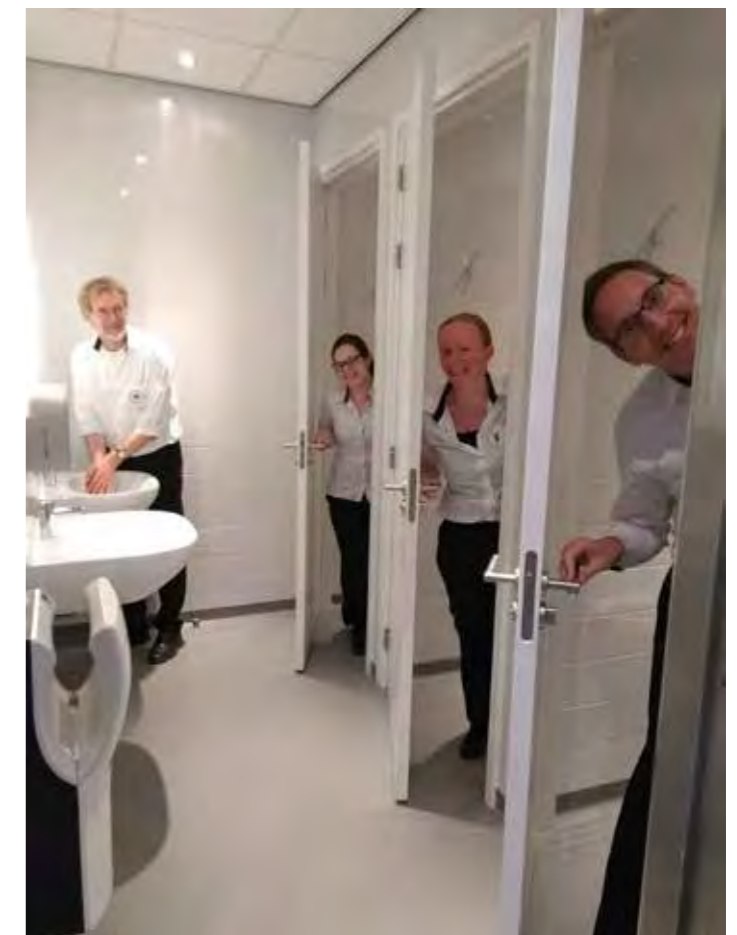
Met ingang van 2017 is het nieuwe huisvestingsstelsel ingaan. Dit is een proef tot en met 2021, waarbij een contract met het Rijksvastgoedbedrijf (RVB) afgesloten. Met de stelselwijziging wordt beoogd de rijksmusea meer mogelijkheden te geven om als ondernemer te functioneren. Zeggenschap over de gebouwen wordt hierbij beschouwd als belangrijke factor, doordat het de musea in staat stelt keuzes te maken over aard, omvang en kwaliteitsniveau van het onderhoud.

In dit kader is het beheer en onderhoud van de gehuurde panden van het RVB vanaf 2017 door het RMO overgenomen. Het RVB heeft gewerkt aan een meerjarig onderhouds- en investeringsplan (MOIP), waarvan de kern in januari 2019 is opgeleverd. Onderhoudswerkzaamheden vonden plaats op basis van een noodzakelijkheidsinschatting. Het RMO beoordeelt de relatie met het RVB op operationeel gebied als goed en wenst verbeteringen op het gebied van procesmanagement en informatieverstrekking.

Stroomverbruik

	Elektriciteit in KWH
2015	959.029
2016	846.146
2017	765.278
2018	899.072

De energierekening daalde de afgelopen jaren aanzienlijk. Dat was te danken aan meerdere verbeteringen op het gebied van duurzaamheid, zowel op het gebied van (koel) installaties als bij aanbrengen van ledverlichting, zoals bij de afdeling Nederland in de Romeinse tijd. In 2018 is in het kantoorgebouw airconditioning aangelegd. Aangezien de oplevering pas in de winter plaatsvond heeft dit geen invloed op het energieverbruik gehad. Wat sterk van invloed is geweest op de stijging van het elektraverbruik is de lange, hete zomer, waardoor de koelinstallaties, die driekwart van de energiekosten bepalen, aanzienlijk meer stroom hebben verbruikt.

Toegankelijkheid voor minder validen

Het museum is goed toegankelijk voor rolstoelgebruikers en is beoordeeld door het Platform Gehandicapten Leiden. Voor het museumgebouw, op het Rapenburg, is een invalidenparkeerplaats. Bezoekers mogen rolstoelen lenen. Mindervaliden en slechtzienden kunnen een hulp- of geleidehond meenemen.

3.4 Financiën

Balans

	2017	2018
ACTIVA		
Materiële vaste activa	€127.983	€808.914
Vorraden	€116.893	€157.394
Vorderingen	€1.272.123	€863.121
Liquide middelen	€5.230.776	€6.030.825
TOTALE ACTIVA	€6.747.774	€7.860.254
PASSIVA		
Algemene reserve	€878.546	€881.043
Bestemmingsfonds OCW 2017 – 2021	€5.361	€82.793
Onderhoud Raamsteeg	€92.113	€0
Bestemmingsfonds Egyptische opstelling	€20.000	€20.000
Bestemmingsfonds vaste presentatie	€635.000	€560.572
BankGiro Loterijfonds	€196.490	€451.855
Totaal eigen vermogen	€1.827.510	€1.996.239
Totaal aankoopfondsen (inclusief fondsen op naam)	€1.382.255	€1.711.564
Vorzieningen groot onderhoud gebouwen	€1.288.887	€1.833.447
Overige voorzieningen	€117.868	€93.117
Langlopende schulden	€327.600	€627.135
Kortlopende schulden	€1.803.654	€1.598.752
Totaal vreemd vermogen	€4.920.264	€5.864.015
TOTALE PASSIVA	€6.747.774	€7.860.254

Financiële administratie

De financiële administratie wordt gevoerd in Exact Online. De werkstroom voor inkoopfacturen is ondergebracht in NewViews, een online programma dat gelinkt is met ExactOnline. De werkprocessen hebben als doel inzichtelijkheid, accuratesse en efficiency ten behoeve van alle activiteiten. Na twee maanden proefdraaien is besloten de salarisadministratie in 2019 uit te besteden aan de firma AS Works.

Beleggingen en derivaten

Het RMO belegt niet. Het museum zet eventuele overtollige middelen op iets beter renderende rekeningen en houdt de vrijheid van directe opneembaarheid.

Strategie bij tegenvallende inkomsten

Het RMO hanteert een kostenbewuste strategie, heeft strikte begrotingsprincipes en heeft een lean and mean organisatie die is gebaseerd op de resultaten van realistische inkomsten en uitgaven. De directeur wordt door de raad van toezicht verplicht corrigerend op te treden bij een tegenvallende negatieve prognose met als doel minimaal een niet-negatief bedrijfseconomisch exploitatieresultaat. Kostenbesparing is dan het eerste instrument. In de jaarbegroting zijn geen onzekere inkomsten opgenomen. Hiermee worden op voorhand risico's vermeden. Het RMO werkt met minimum projectbegrotingen zonder financiële risico's en met aanvaardbare kwaliteit van het eindproduct en met maximumbegrotingen, die gerealiseerd worden wanneer sponsorgelden of incidentele inkomsten zijn toegezegd. Deze strategie is onderdeel van het risicomangement zoals beschreven in Bijlage VIII.

Aanbestedingsbeleid

Het museum heeft in 2016 een vierjarenanalyse opgesteld van de bestedingen op crediteureniveau. Deze is geactualiseerd en de risico's zijn vastgesteld, waarbij het museum de Gids Proportionaliteit hanteert. Er is een aanbestedingsbeleid op gebied van tentoonstellingen en de vaste opstellingen. De schoonmaak- en automatiseringswerkzaamheden zijn Europees aanbesteed via Tendered. Beveiligingsinvesteringen zijn uitgesloten bij aanbesteding. Accountant Mazars benadrukte in de managementletter de relevantie van deze wetgeving op het gebied van aanbesteding en adviseert dit beleid verder te formaliseren en de aanbestedingsprocedures meer te integreren met het reguliere inkoopproces.

Continuïteit van de organisatie

Het museum is financieel gezond. Dit is het gevolg van een jarenlang voorzichtig uitgavenbeleid, gepaard met een conservatieve begrotingsstrategie. De begroting is gebaseerd op de OCW-subsidies, bezoekersaantallen bij een matig bezochte wintertentoonstelling en zonder externe bijdragen die nog niet voor het boekjaar toegezegd zijn. Door de succesvolle wintertentoonstellingen van de afgelopen jaren en regelmatige onvoorziene externe bijdragen, wordt de begroting sinds meerdere jaren overtroffen. Vanuit dit oogpunt is het enige gevaar voor de continuïteit een drastische verlaging van de bekostiging vanuit de erfgoedwet en/of subsidie uit de BIS. Voor overige aspecten die te maken hebben met continuïteit wordt verwezen naar het risicomangement in Bijlage VIII.

Weerstandsvermogen

Dit is voorsnog het bedrag dat nodig is om gedurende een bepaalde tijd een voorzienbare discontinuïteit op te vangen. Belangrijk hierbij is de gedachte dat de continuïteit slechts tijdelijk in het geding is. Een permanente vermindering van overheidssubsidies kan in die definitie niet uit weerstandsvermogen worden betaald en leidt tot reorganisatie. Het RMO heeft de leidraad hiervoor gelegd bij een half jaar kassa-inkomsten. In 2014 is berekend en beredeneerd dat het weerstandsvermogen €700.000 dient te bedragen. Onder auspiciën van de Museumvereniging wordt sinds medio 2018 een discussie met OCW gevoerd over een algemene richtlijn voor de hoogte van het weerstandsvermogen. Alle varianten die in deze discussie besproken worden, leiden tot een substantieel hoger weerstandsvermogen. Het RMO wacht de uitkomst van de discussie af. Bij de verzelfstandiging van het RMO zijn statutair geen afspraken gemaakt over een stichtingskapitaal

Financiële positie

De jaarrekening is te vinden op de website. Onderstaand de kerngegevens:

- De vaste activa zijn fors gestegen tot €808.914 (2017: €127.983). Begin van het jaar is €375.000 geïnvesteerd in de vernieuwing van 48 vitrines. Daarnaast is de nieuwe vaste opstelling Romeins Nederland, in tegenstelling tot andere vernieuwingen van de afgelopen acht jaar, na overleg met de accountant, grotendeels geactiveerd.
- De liquide middelen hebben met zes miljoen euro een aandeel van 76,1% in het balanstotaal en dat is daarmee iets lager dan in 2017.
- De liquiditeit komt uit op 4,4 (norm 1,3, 2017: 3,7) en de solvabiliteit (eigen vermogen t.o.v. totale passiva) op 25,4 % (norm tussen 20 en 25%, 2017: 27,1%).

Eigen vermogen

Het eigen vermogen bedraagt per ultimo 2018 €1.996.239 en is gegroeid ten opzichte van 2017 (€1.827.510). De verhoging van het eigen vermogen wordt hoofdzakelijk veroorzaakt door een stijging van nog te besteden middelen van de BankGiro Loterij.

Baten en lasten

De totale baten van €10.008.486 liggen ruim een half miljoen lager dan in 2017. Niettegenstaande het recordaantal bezoekers waren de entreegelden en winkelomzet circa €150.000 lager dan in 2017. Dit wordt mede veroorzaakt door bijna 9.000 gratis schoolbezoeken in het kader van het 200-jarig bestaan. Daar staat tegenover dat buitenlandse tentoonstellingen €196.037 opbrachten tegen €110.000 in 2017. De optelsom van schenkingen van particulieren, bedrijven, fondsen en de BGL waren in 2018 lager dan in 2017. Dit was geen verrassing, aangezien de ruime bijdrages in 2017 voor de aankoop van het Zwaard van Ommerschans en de facelift van de Tempelzaal eenmalig waren.

De lasten zijn met een totaal van €9.509.571 lager dan in 2017 (€9.860.830). Buiten de kosten voor Nederland in de Romeinse Tijd waren er geen opvallende uitgaven.

Inkomsten

Minimumeis OCW	Doel	2015	2016	2017	2018
19,5%	35%	34,8%	36,5%	63,7%	47,9%

Ten opzichte van 2017 was er minder externe financiering voor aankopen. In het aankoopfonds en de fondsen op naam is €1.711.564 beschikbaar.

Het RMO blijft focussen op het stabiliseren en zo mogelijk verhogen van de publieksinkomsten en particuliere bijdragen en schenkingen. Deze focus sluit ten nauwste aan bij de maatschappelijke taken en biedt bovendien structurele groeikansen ten opzichte van sponsoring.

Zaalverhuur, winkel en museumcafé

	2015*	2016	2017	2018
Omzet zaalverhuur	€33.148	€17.500	€29.897	€20.173
Omzet winkel	€268.954	€277.371	€410.655	€397.737
Bruto marge winkel	33%	50%	35%	36%
Omzet museumcafé	€257.000	€314.439	€416.990	€573.573
Netto winst café voor RMO	€26.000	€27.805	€74.442	€57.096

*2015: met zeven maanden sluiting.

De jaaronzet van de winkel is exclusief de verkoop van Museumkaarten.

Zaalverhuur

Als doel is een jaarlijkse omzet van €30.000 vastgesteld, met een groei van €10.000 in vier jaar tijd. Met de zalen biedt het RMO aantrekkelijk geprijsde vergader- en dinerfaciliteiten. De zaalinkomsten waren wat lager, maar dat zegt weinig over de zaalbezetting. Het RMO heeft veertig bevriende organisaties laten meedelen in de viering van het 200-jarig bestaan. Onder het motto 'Vier het mee' kregen zij de entreezaal gratis aangeboden. Mede als gevolg hiervan is het aantal lezingen sterk gegroeid.

De zalen werden voor besloten bijeenkomsten verhuurd aan het Centre for Science and Technology Studies (CWTS), Faculteit der Archeologie, GLTC (Griekse en Latijnse Taal en Cultuur), Honours College, Leiden University Centre for the Study of Islam and Society, Leids Universitair Fonds, OCMW (Oude Culturen Mediterrane Wereld), Summer School (alle Universiteit Leiden) en aan de Amerikaanse en Egyptische Ambassade, GEA kring Rijnland, Jaarclub Minerva 1958, Interbancaire Security Gilde, Japanese Armour Society, Leidse Regio Kring, Leids Kamerkoor, Museumvereniging (jaarvergadering), Omnia Travel, Open Monumentendag Leiden, Prodeba BV, ProQR Therapeutics, Rabobank, Sociëteit Amicitiae, Stichting Drukwerk in de marge, Vereniging Rembrandt Van Rijn Cirkel en Hendrickje Cirkel.

Museumwinkel

Boeken vormen het kernassortiment van de winkel, waarbij wordt ingespeeld op actualiteit, nieuw aanbod en de museale activiteitenagenda. De winkel heeft meegedaan aan de Boekenweek, Week van de Klassieken, Maand van

de Geschiedenis en de Kinderboekenweek door passende publicaties in het assortiment op te nemen. Er zijn zestien (kinder)boekpresentaties georganiseerd. Aan verkoop van boeken leverde dit tijdens de presentaties €8.373 op. Naast passende boeken en merchandise bij de tentoonstellingen is de uitbreiding van RMO-merchandise voortgezet in samenwerking met (inter)nationale leveranciers. Er waren 30.832 transacties.

Horeca

Vanaf 2008 beheert het bedrijf Vermaat het museumcafé en neemt het de catering en banqueting (niet exclusief) op zich. Met Vermaat is in 2010 een tienjarig contract afgesloten. Het contract is gebaseerd op een wederzijdse samenwerking met een gelijke winst- en verliesdeling. Het resultaat bedroeg €57.096 voor het museum. De omzet bedroeg €573.573 waarvan het RMO de helft in de jaarrekening opneemt.

Vermaat en het museum hebben het café ingrijpend en toekomstbestendig verbouwd. Enerzijds om de bezoekersaantallen in de winterperiode op te vangen. Anderzijds om te voldoen aan de wet- en regelgeving, die voorschrijft dat de speel- en bereidingskeuken in twee aparte compartimenten geplaatst moeten worden. De kosten zijn gedragen door het RMO en worden afgeschreven via de gezamenlijke winst en verliesrekening, waarbij het museum een financieringsopslag van vier procent boven Euribor hanteert.

3.5 Bijdragen van derden

Private fondsen

Er zijn, naast de fondsen op naam, diverse private fondsen: een fonds voor opgravingen, voor bibliotheekaanwinsten, aankoop, restauratie en educatie. Ofschoon het uiteraard individuele donaties zijn, voelt het als een collectief mecenaat, in die zin dat de schenkers met elkaar delen dat het RMO zijn collecties kan blijven versterken, kan restaureren, opgravingen kan blijven verrichten, de bibliotheek verrijkt en onderzoek kan blijven uitvoeren.

Fonds Gildemeester

Het oudste fonds is het legaat Gildemeester. Dit fonds is door het Ministerie van Financiën in 2015 overgedragen aan het RMO. Het gaat om een bedrag van €174.952 dat is toegevoegd aan het aankoopfonds. Dit bedrag is niet vrij opneembaar omdat, volgens het testament van de heer Gildemeester uit 1928, alleen het rendement op het vermogen aangewend mag worden voor aankopen. Er is een bedrag van €32.196 aan eerder opgebouwde rente beschikbaar.

Fonds Elisabeth Huss

In 2016 doneerde Elisabeth Huss een bedrag van €204.000 voor aankoop van objecten en onderzoek naar de collectie. Door een mondelinge garantie van mevrouw Huss kon risicoloos, samen met een bijdrage van de vriendenvereniging, het jubileumboek over twee eeuwen museumgeschiedenis worden gerealiseerd. Op de garantie is geen aanspraak gemaakt. Dit boek, dat is verschenen bij de jubileumtentoonstelling 'Al 200 jaar van nu', is aan haar opgedragen.

Fonds Van der Schans

In 2016 ontving het museum, uit de erfenis van Marinus Willem van der Schans, een bedrag van €100.000 voor aankoop en restauratie van voorwerpen. Vanuit dit fonds werd geen onttrekking gedaan.

Fonds (eega van) Asklepios

Van een anoniem RoMeO lid werd in 2017 een schenking ontvangen van €50.000 ten behoeve van de aankoop van Egyptische of Etruskische voorwerpen. De schenker doneerde het museum een tweede bedrag van €150.000, voor de aankoop van Griekse en Egyptische objecten. Dit tweede fonds is opgedragen aan de voormalige echtgenote van de schenker.

Fonds Drs. W. Barreveld

Met een bedrag van €10.000 wenst mevrouw Barreveld opgravingen te stimuleren, met een voorkeur voor steunverlening voor studentendeelname aan opgravingen. Voor het RMO is het belangrijk dat er voor deze kerntaken een financiële impuls is.

Fonds de heer en mevrouw Postma

Dit fonds dat, middels een jaarlijkse schenking van €5.000, gedurende vijf jaar gevuld wordt, is voor activiteiten op het gebied van prehistorische Noordzee-archeologie en kan voor onderzoek, aanwinsten, educatie en tentoonstellingen gebruikt worden. Er is €700 onttrokken ten behoeve van een kleine aankoop.

Aankoopfonds RMO

Sinds 2006 groeit het algemene aankoopfonds. Het RMO heeft in het afgelopen decennium een forse reserve opgebouwd, bedoeld voor iconische aankopen. Dergelijke objecten komen echter nauwelijks op de markt, moeten van onbetwiste herkomst zijn, zijn net zo prijzig als zeventiende-eeuwse Hollandse meesters en hebben met schilderijen uit de Gouden Eeuw gemeen dat de concurrentie voor aankoop internationaal van karakter is. Het RMO moet dus geduldig zijn.

Overzicht aankoopfondsen

Vanaf 2017 worden de private fondsen niet als onderdeel van het eigen vermogen getoond, maar bij de aankoopfondsen. De schenkingen die hieraan ten grondslag liggen, hebben allen bepaalde voorwaarden. Dientengevolge kan het RMO niet vrij over de particuliere schenkingen beschikken. Het onderbrengen bij het aankoopfonds ligt daarom meer voor de hand.

	31/12/2017	Toevoeging	Onttrekking	31/12/2018
Private schenkers:				
Fonds Elisabeth Huss	€204.000		-	€204.000
Fonds Van der Schans	€100.000		-	€100.000
Fonds Eega van Asklepios	€150.000		-	€150.000
Fonds Asklepios	€50.000		-	€50.000
Fonds drs. W. Barreveld	€10.000		-	€10.000
Fonds dhr. en mevr. Postma	€5.000	€5.000	€700	€9.300
Aankoopfonds uit private schenkingen	€6.455	€6.416	-	€12.871
Fonds jubileum RMO	€1.975	-	€1.975	€0
Opgravingsfonds uit private schenkingen	€600	€841	-	€1.441
Restauratiefonds uit private schenkingen	€250	€517	-	€767
Bibliotheekfonds uit private schenkingen	€50		-	€50
Educatiefonds uit private schenkingen	€0	€175		€175
Algemene bijdragen particulieren	€22.758		-	€22.758
Bijdrage BankGiro Loterij	€25.195		-	€25.195
Algemeen aankoopfonds	€598.859	€319.000		€917.859
Subtotaal	€1.175.142		-	€1.504.416
Fonds Gildemeester, rentebaten	€32.161	€35	-	€32.196
Fonds Gildemeester, hoofdsom	€174.952		-	€174.952
Totaal aankoopfondsen	€1.382.255		-	€1.711.564
Totaal BankGiro Loterijfonds	€196.490	€255.395	-	€451.885

De BankGiro Loterij

Het RMO ontvangt een jaarlijkse bijdrage van €200.000. Van de bijdragen worden aankopen gedaan, restauratieprojecten gerealiseerd en vaste opstellingen vernieuwd. De basis van het museale werk wordt hierdoor geschraagd. Zonder de BankGiro Loterij was de vernieuwing in de afgelopen acht jaar van alle opstellingen onmogelijk geweest. In september kreeg het museum, na een uitgebreide evaluatie, te horen dat het partnerschap voor de periode 2019/2023 verlengd wordt met een jaarlijkse steun van €200.000. Het museum is ongelooflijk blij met het vertrouwen en de steun van de loterij.

Het RMO is verheugd dat het aantal geoormerkte loten in de afgelopen vier jaar sterk is gegroeid. De BankGiro Loterij en het museum hebben zich hier samen hard voor gemaakt, door werving in het museum en de inzet van een televisiespot. Het museum neemt de BankGiro Loterij in de publiciteit zoveel mogelijk mee. Posters en persberichten worden vooraf afgestemd. Het RMO heeft de BGL voorzien

van relevante informatie en profiteert van aandacht in de mediakanalen van de BGL, zoals Koffietijd, Verzamelkoorts en De Gids. De teams van de BGL en het RMO hebben elkaar gevonden op het gebied van activiteiten, die door een soepele samenwerking een succes voor de deelnemers zijn geweest. Het aantal deelnemers is gestegen. De activiteiten waren gekoppeld aan de tentoonstellingen.

Het RMO is trots dat het in een tijdbestek van vier jaar drie blockbuster tentoonstellingen in de markt heeft gezet. De tentoonstellingen Petra, Carthago en Nineveh hebben, mede door de garantie vanuit het Blockbusterfonds, ieder meer dan 130.000 bezoekers ontvangen, oplopend tot 170.000 (Petra). De tentoonstellingen hebben veel betekend voor de landelijke uitstraling van het museum.

Het gebruik van de VIP-kaart neemt jaarlijks toe. Het RMO is verheugd dat de vergoeding op een hoger niveau ligt dan de uitkering van de Museumkaart.

Bijdrage uit partnerschap en geormerkt werven

De reguliere opbrengst van 2018 (€200.000) is bestemd voor de herinrichting van de vaste opstelling Nederland in de Romeinse Tijd. Een klein deel van de bijdrage uit het geormerkt werven (€13.188) is hier ook voor bestemd, evenals een bedrag van €36.743, dat op de balans stond.

De overige inkomsten uit het geormerkt werven (€268.583) zijn per 31 december voor een groot deel toegevoegd aan het BankGiro Loterijfonds (€255.395) en voor een klein deel aan de egalisatie-reserve ten behoeve van de vaste opstelling Nederland in de Romeinse Tijd (€13.188). Deze middelen worden in de nabije toekomst niet voor de reguliere exploitatie gebruikt.

Extra project: Een nieuwe jas voor de tempel

Het museum ontving in 2017 een schenking van €522.000 van de BankGiro Loterij om de Tempelzaal te verbeteren en te transformeren. Met deze schenking kon het museum een multifunctioneel podium realiseren. Het project voorzorg in een vervanging van de licht- en geluidsvoorzieningen in de entreehal, alsmede de mogelijkheid voor verduistering. Op en voor de tempel is een vier minuten durende projectie gemaakt over de museumgeschiedenis en de biografie van de tempel. Nieuwe verlichting, verduistering en audio-installatie hebben gezorgd voor een professionalisering die van belang is bij de vele ontvangsten. Ook de vernieuwing van de kassa- en de winkelvoorziening werd mogelijk gemaakt door de BankGiro Loterij,

Het RMO is de BankGiro Loterij dankbaar voor de schenking. Het is een geste die mogelijk is gemaakt door de enige organisatie die dit soort projecten kan en wil ondersteunen. De investeringen bedroegen tot en met 2018 €702.000. Naast de €522.000 van de BGL heeft het museum derhalve €180.000 bijgedragen. Dit is exclusief de investeringen van het museum in de verbouwing van het café, een uitbreiding van de toiletten en meer kluisjes en garderoberekken. Het museum dreigt uit de voegen te barsten. Meer dan 1000 bezoekers per dag zorgt voor logistieke problemen. Dat is bij wintertentoonstellingen meer norm dan uitzondering aan het worden.

Vriendenvereniging RoMeO

Jaar	2015	2016	2017	2018
Leden	1.245	1.263	1.313	1.409

Vriendenvereniging RoMeO stelt zich ten doel mensen die geïnteresseerd zijn in archeologie en het museum nader tot elkaar te brengen. De vereniging gaf tweemaal het RMO-magazine uit, verzorgde acht digitale nieuwsbrieven en tweemaal een vriendenbrief per post. De vereniging honoreerde een verzoek om bij te dragen aan de realisatie van het jubileumboek over 200 jaar museumgeschiedenis. Alle leden hebben dit boek cadeau gekregen. Door deze gegarandeerde hoge oplage kon de verkoopprijs per boek (€45) laag gehouden worden. Door het boek aan te bieden aan nieuwe leden (indien zij voor twee jaar tekenen), is een aanzienlijke ledengroep gerecruiteerd. De vereniging, met een zelfstandig bestuur onder voorzitterschap van Fik Meljer, heeft €111.135 gereserveerd voor ondersteuning van het museum.

3.6 Code Culturele Diversiteit

Naar aanleiding van de Code Culturele Diversiteit is een visie op het gebied van diversiteit in personeel vastgesteld. Dit leidt, samen met een visie in het publieksbereik, de museumprogrammering en de samenwerking met partners, tot een compleet diversiteitsbeleid en de uitvoering daarvan. Dit beleid is (eenmalig) in dit jaarverslag opgenomen als bijlage IX.

3.7 Raad van toezicht

De toezichthouders hebben de taak integraal toezicht te houden op het beleid van de directeur-bestuurder, op de algemene gang van zaken en op de continuïteit daarvan. Daarbij zijn de relevante wetgeving, de statuten, de Code Culturele Diversiteit en de Governance Code Cultuur leidend (zie bijlage I). Het toezicht omvat de realisatie van de strategische doelstellingen, de opzet en de werking van de planning en controlecyclus, het risicomanagement en de naleving van wet- en regelgeving, waaronder de subsidievoorwaarden. De raad onderscheidt drie rollen, te weten de toezichtrol, de werkgeversrol en de adviesrol.

De raad kent geen commissiestructuur. De leden hanteren een onderlinge taakverdeling. De voorzitter en een van de leden geven invulling aan de remuneratiefunctie, de penningmeester aan de auditfunctie. In de raad is de kennis en ervaring vertegenwoordigd die nodig zijn voor goed toezicht. Het inhoudelijke beleid en de concretisering ervan maken deel uit van die informatie die de directeur verstrekt, naast financiële halfjaarprognoses en managementrapportages. De raad van toezicht heeft viermaal vergaderd. Er is geen frequente afwezigheid geconstateerd. Op de agenda stonden naast de reguliere punten enkele aandachtspunten:

- Voorzitterschap: De heer Hoekema is na het einde van zijn statutaire tweede termijn (01/04) intern opgevolgd door de heer Van den Eijnden. De raad bestond in 2018 uit vijf personen.
- Er is in de vierde vergadering een concept profielschets voor de raad als geheel besproken. Dit is gebeurd omdat binnen een periode van twee jaar vier van de vijf leden aan het einde van hun statutaire termijnen geraken. De profielschets wordt medio 2019 definitief vastgesteld, op het moment dat de raad zichzelf heeft geëvalueerd. Er zal dan een reglement voor een remuneratiecommissie worden vastgesteld.
- Er is een reglement voor een auditcommissie vastgesteld.
- Het salaris van de directeur is met terugwerkende kracht tot 1 januari 2018 vastgesteld op tachtig procent van de WNT2-norm. De vergoedingen voor leden van de raad zijn eveneens aangepast, omdat zij percentageel de ontwikkeling van de WNT2-norm volgen.
- De regievoering van huisvestingszaken, zoals onderhoud en investeringen, is in twee vergaderingen besproken.
- Wegens het einde van de termijnen (maximaal acht jaar) van bijzonder hoogleraar Halbertsma en de pensionering van bijzonder hoogleraar Raven is een beleidsnotitie vastgesteld inzake de toekomstige benoemingen van bijzonder hoogleraren namens de raad van toezicht.

- Mazars is als accountant benoemd voor een eerste periode van vier jaar.
- Het beleid inzake Culturele Diversiteit is onder voorbehoud vastgesteld, met de kanttekening dat de ondernemingsraad in maart 2019 met dit beleid instemt.
- De Governance Code Cultuur 2019 is besproken. Besloten is deze reeds toe te passen op 2018.
- Twee leden van de raad hebben een kennismakingsgesprek met de nieuwe ondernemingsraad gevoerd.
- Het risicomanagement is goedgekeurd. Deze tekst is voor het eerst opgenomen in de jaarrekening 2017.

Samenstelling raad van toezicht per 31/12/2018

	Dr. Mr. Maarten W.B. Asscher	Drs. Sander P. van den Eijnden	Mr. Erna Kortlang	Prof. Dr. Ineke Sluiter	Marc van den Tweel
Functie in raad	Lid	Voorzitter	Penningmeester/ contactpersoon OR	Lid	Lid
Functie in samenleving	Zelfstandig	Voorzitter college van bestuur Hogeschool Leiden	Notaris Teekens Karstens advocaten en notarissen	Hoogleraar Griekse taal & cultuur Universiteit Leiden	Algemeen directeur Natuurmonumenten
Datum aantreden	09/03/2012	13/06/2013	09/03/2012	28/03/2013	02/12/2016
Einde eerste termijn	09/03/2016	13/06/2017	09/03/2016	28/03/2017	2020
Einde tweede termijn	09/03/2020	13/06/2021	09/03/2020	28/03/2021	2024
Competentie 1	Cultuur en geschiedenis	Bestuur publieke organisaties	Notariële kennis	Griekse en Latijnse taal en cultuur, educatie	Communicatie, marketing en fondsenwerving
Competentie 2	Ondernemerschap en beleid	Hoger onderwijs/ Educatie	Netwerk Leidse ondernemers	Verbinding met Universiteit Leiden	Bestuur, toezicht en organisatie-ontwikkeling
Relevante nevenfunctie 1	Voorzitter Jury Martinus Nijhoff Vertaalprijs	Voorzitter dagelijks bestuur & ledenvergadering, Netherlands House for Education and Research (Neth-er).	Voorzitter raad van commissarissen Stads podia Leiden	Vcepresident van de KNAW	Bestuurslid, Nationale Monumenten-organisatie
Relevante nevenfunctie 2	Lid Academie De Gouden Ganzenveer		Cultuurfonds Leiden	Lid adviescommissie beurzen Prins Bernhard Cultuurfonds	Lid Raad van Toezicht, Kasteel De Haar
Relevante nevenfunctie 3	Bestuurslid Stichting Leerstoel Nederlands Klassiek Verbond			Lid van de paleiscommissie Paleis op de Dam	Bestuurslid, Platform Goede Doelen Loterijen

Bijlage I: De Governance Code Cultuur

De raad van toezicht en de directeur-bestuurder passen de Governance Code Cultuur sinds 2013 toe en maken dit kenbaar in het jaarverslag, de jaarrekening en op de website. Voor dit jaarverslag is gebruikt gemaakt van de herziene code die vanaf 2019 geldt. De toepassing van de principes van deze code sluit aan bij de doelstelling, aard en omvang van het museum. Soms wordt afgeweken van een praktijkaanbeveling. Aard en omvang van de organisatie of aanwezige kennis en ervaring leveren hiervoor de motieven. De raad van toezicht agendeert de code jaarlijks en bekijkt of verbeteringen wenselijk zijn.

1. De organisatie realiseert haar maatschappelijke doelstelling door culturele waarde te creëren, over te dragen en/of te bewaren.

- Het RMO heeft een directeur-bestuurder die met het hoofd collecties en onderzoek en het hoofd financiën en bedrijfsvoering het managementteam vormt. Er is een overlegstructuur met medewerkers. Er is een raad van toezicht. Alle geledingen zijn bekend met de missie en doelstellingen van het museum en dragen hieraan bij.
- Het museum kent door de geringe gelaagdheid een bedrijfsmatige en efficiënte structuur.
- Duurzaamheid in materiaalgebruik, energiebesparing, gebruik van fair chain en milieuvriendelijke producten en hergebruik van materialen is het streven.
- Artistieke integriteit speelt in het museum in zoverre een rol, dat het conform de code gekoppeld wordt aan vakinhoudelijke integriteit op het gebied van collectiebeheer of het presenteren van cultuur. Het RMO heeft als uitgangspunt dat alle uitingen en producties dienen te passen bij de kernwaarden 'authentiek, initiatiefrijk en betrouwbaar'.
- Het RMO hanteert een kostenbewuste strategie, heeft strikte begrotingsprincipes en heeft een lean and mean organisatie die is gebaseerd op de resultaten van voorziene inkomsten en uitgaven. Er worden geen ongewisse inkomsten in projectbegrotingen opgenomen. Dit gebeurt in een open cultuur, waarbij medewerkers budgetverantwoordelijkheid dragen. Afwijkingen van gegeven budgetten worden tussen management en budgethouders besproken.
- Bij medefinanciering door private en publieke fondsen hanteert het RMO de stelregel, in afwijking van de code, dat bij een exploitatieoverschot de middelen niet gereserveerd worden voor het eigen vermogen. Dit in strijd is met het handboek OCW. Het RMO van mening dat eventuele projectoverschotten, tenzij daar in individuele gevallen andersluidende afspraken over worden gemaakt, dienen terug te vloeien naar de betreffende fondsen, opdat zij hun maatschappelijke doelstelling kunnen realiseren.
- De maatschappelijke omgeving van het museum is divers, zowel in stakeholders (lokaal, nationaal, internationaal) als in bezoek (zeventig procent van buiten Zuid Holland, dertig procent jeugdigen).
- Op het gebied van culturele diversiteit is er een grote diversiteit in partners en programmering en zijn er verbeterplannen op het gebied van personeel (thans veertien procent met een (niet) westerse migratieachtergrond en bezoekers).

2. De organisatie past de principes van de Governance Code Cultuur toe en licht toe hoe zij dat heeft gedaan. De organisatie volgt de aanbevelingen op en wijkt daar alleen gemotiveerd van af.

- Het RMO is een zelfstandige stichting. Het museum heeft sinds de verzelfstandiging in 1995 een raad van toezicht-model en handhaaft dit besturingsmodel bewust. Op de ANBI-pagina op de site wordt het bestuursmodel toegelicht.
- Het museum heeft circa vijfenzeventig medewerkers in dienst, verdeeld over 50 fte.
- De directeur-bestuurder heeft het initiatief voor het verankeren van de Code genomen en onderhavige tekst voorgesteld aan de raad van toezicht.
- De raad heeft ingestemd met deze tekst en evalueert het functioneren van de code jaarlijks.
- Het jaarverslag en de jaarrekening worden op de website geplaatst, inclusief de reflectie van de bestuurder en raad van toezicht op deze code.
- Het belonings- en vergoedingsbeleid en de hoogte daarvan, voor zowel de bestuurder als de toezichthouders, alsmede hun nevenfuncties zijn in de jaarrekening opgenomen.
- De wijze waarmee wordt omgegaan met (de schijn van) belangenverstrengeling en tegenstrijdig belang wordt toegelicht in aanbeveling drie.

3. Bestuurders en toezichthouders zijn onafhankelijk en handelen integer. Zij zijn alert op belangenverstrengeling, vermijden ongewenste belangenverstrengeling en gaan op een transparante en zorgvuldige wijze om met tegenstrijdige belangen.

- Het RMO verstrekt aan leden van de raad en aan de directeur-bestuurder geen persoonlijke leningen en zakelijke en/of artistieke garanties.
- Het bestuursverslag in de jaarrekening vermeldt maximaal drie relevante nevenfuncties van de leden van de raad van toezicht. De overige nevenactiviteiten zijn zichtbaar via de publieke LinkedIn-profielen van de raadsleden.
- Alle nevenfuncties van de bestuurder zijn in het jaarverslag opgenomen.
- Voor het aangaan van nevenfuncties door de directeur wordt toestemming aan de raad gevraagd. De directeur heeft in 2018 toestemming gekregen voor het onbezoldigde lidmaatschap van de raad van toezicht van de Stichting Bontius. De raad heeft in 2015 besloten dat de directeur in ieder geval twee met name genoemde betaalde nevenfuncties mag vervullen. In 2018 betrof dit het lidmaatschap van het bestuur van het VSB-Vermogensfonds. Het lidmaatschap van de raad van toezicht van het VSB-Donatiefonds is onbezoldigd. Dit geldt eveneens voor de andere nevenfuncties van de directeur.
- Voor het aangaan van nieuwe nevenfuncties door leden van de raad bij andere organisaties wordt geen toestemming aan de raad gevraagd. De raad acht deze aanbeveling in het geval van het RMO niet opportuun.
- Ieder lid heeft een onafhankelijke en kritische bijdrage aan de besluitvorming. De raad heeft zich vergewist van de onafhankelijkheid van zijn leden. De nevenfuncties van de directeur-bestuurder en de raad van toezicht

zijn nagegaan en dit leidt tot een lijst van mogelijk verbonden partijen, waarbij geen ongewenste of tegenstrijdige belangenverstrengeling in 2018 zijn geconstateerd. Dit leidt tot de navolgende lijst:

- Directeur-bestuurder: Stichting VSB Vermogensfonds, Stichting MuseumJeugdUniversiteit, Stichting VSB donatiefonds, Vereniging Rembrandt.
- Leden raad van toezicht: TeekensKarstens advocaten en notarissen, Nacht van Kunst & Kennis, Leiden Marketing, Universiteit Leiden, KNAW, Prins Bernhard Cultuurfonds, Hogeschool Leiden, Platform Goede Doelen Loterijen.
- Inzake een subsidie voor een tentoonstelling in 2020 vanuit het NWO Zwaartekrachtprogramma 'Anchoring Innovations', waarbij toezichthouder mevr. I. Sluiter als penvoerder betrokken is, is geconstateerd dat deze tentoonstelling al bij de aanvraag voor ondersteuning door NWO in het plan was geschreven door prof. E. Moormann van de Radboud Universiteit Nijmegen. Er speelt dus geen persoonlijk belang en geen belangenverstrengeling.
- In de raad heeft geen voormalig bestuurder van het RMO zitting. In de statuten is vastgelegd dat zulks twee jaar na het vertrek van de bestuurder mogelijk is. Dit is een afwijking van de aanbevelingen in de code. De raad volgt in de praktijk de aanbeveling voor een vierjaarstermijn op.

4. Bestuurders en toezichthouders zijn zich bewust van hun eigen rol en de onderlinge verdeling van taken, verantwoordelijkheden en bevoegdheden en handelen daarnaar.

- De directeur-bestuurder is verantwoordelijk voor de organisatie en is in- en extern duidelijk over de taken, bevoegdheden en werkwijze.
- De directeur heeft vier keer per jaar overleg met de ondernemingsraad. Dit is gebeurd.
- Er is een door de raad van toezicht vastgesteld directiereglement.
- De directeur overlegt wekelijks met de leden van het managementteam. Belangrijke beslissingen worden in de MT-notulen vastgelegd.
- De majeure strategische MT-besluiten en beleidsbeslissingen worden voor accordering aan de raad voorgelegd, met de nadruk op het onderkennen en beheersen van risico's.
- In de statuten is benoemd welke besluiten aan de raad van toezicht worden voorgelegd.
- Alle aspecten van het risicomangement zijn opgenomen in de jaarrekening en het jaarverslag.
- De bezoldiging van de directeur-bestuurder is conform de richtlijnen van de Wet Normering Topinkomens. Hij heeft een contract voor onbepaalde tijd. Dit staat op de RMO-website vermeld. Zijn bezoldiging wordt vermeld in de jaarrekening.
- De raad beslist over benoeming, beoordeling, bezoldiging, schorsing en ontslag van de directeur-bestuurder.
- Jaarlijks bespreekt de raad het functioneren van de directeur-bestuurder. Dit wordt buiten zijn aanwezigheid voorbereid. Dit is gebeurd.
- De directeur-bestuurder heeft naast de vergaderingen regelmatig contact met de individuele leden van de raad, die hem op actieve, anticiperende en reflecterende wijze adviezen verstrekken. Dit is gebeurd, in relatie tot het voorbereiden van de jaarrekening en begroting.

- Toezichthouders treden bij openingen van tentoonstellingen op als ambassadeur. Slechts in uitzonderlijke gevallen en bij afwezigheid van de directeur-bestuurder representeren zij de organisatie bij externe gelegenheden.
- Er is een raad van toezichtreglement vastgesteld waarin de onderlinge portefeuilleverdeling, de werkwijze van de raad, de omgang met de directeur-bestuurder en de handelwijze bij eventuele tegenstrijdige belangen zijn opgenomen.
- In 2018 is de penningmeester (de heer S. van den Eijnden) benoemd tot voorzitter en is het lid mevrouw E. Kortlang benoemd tot penningmeester. Zij is tevens contactpersoon voor de ondernemingsraad.

5. Het bestuur is verantwoordelijk voor de algemene en dagelijkse leiding, het functioneren en de resultaten van de organisatie.

- Het bestuur handelt bij de vervulling van zijn taken van het hoofddoel als stichting (het behouden, beheren en ontsluiten van een rijkscollectie) én vanuit de doelen die gesteld zijn om de maatschappelijke inbedding vorm te geven (centraal podium van de oudheid, leeromgeving voor iedereen, verleden en heden binden).
- De directeur-bestuurder is verantwoordelijk voor de verhouding met subsidieverstrekters, sponsors, particuliere schenkers en publieke en private fondsen.
- De directeur-bestuurder heeft jaarlijks een monitorgesprek met het ministerie van OCW, de belangrijkste subsidieverstrekker.
- Er is in het RMO één bestuurder. Wel zijn in het managementteam taken en verantwoordelijkheden verdeeld. Het hoofd financiën en bedrijfsvoering is volledig tekenbevoegd.

6. Het bestuur gaat zorgvuldig en verantwoord om met de mensen en de middelen van de organisatie.

- Nieuwe wet- en regelgeving (ANBI, cao, wet AVG, ARBO, Wet Poortwachter e.d.) wordt door het bestuur nageleefd en toegepast.
- De directeur-bestuurder legt een operationeel jaarplan ter goedkeuring aan de raad van toezicht voor en meldt minstens éénmaal per jaar de vorderingen en afwijkingen.
- De directeur-bestuurder legt een jaarbegroting ter goedkeuring aan de raad voor en geeft tweemaal per jaar een financiële prognose.
- Het risicobeleid is onderdeel van de jaarrekening en het jaarverslag.
- De directeur en het hoofd financiën en bedrijfsvoering zijn verantwoordelijk voor de financiële verslagen en de interne procedures. De raad ziet erop toe dat dit volgens de afgesproken normen gebeurt.
- Het bestuur heeft beleid op het gebied van culturele diversiteit geïmplementeerd.
- Het bestuur volgt de Fair Practice Code nog niet. Wel is een aanvraag voor het CBF keurmerk ingediend.
- Het managementteam heeft een integriteitsplan vastgesteld met daarin afspraken over de ethische code van de ICOM, nevenwerkzaamheden, het melden van financiële belangen, een procedure ongewenst gedrag, declaratieregeling, klokkenluidersregeling, communicatie met pers, omgang met geschenken en

giften en omgang met internet en sociale media. Dit document is in de raad van toezicht vastgesteld.

- Er is een interne en een externe vertrouwenspersoon.
- Het bestuur volgt voor de honorering van de medewerkers het beloningsbeleid uit de cao en het functiehuis van de AWWN en de Museumvereniging. Bij twijfel en discussie over de inschaling van een functiebeschrijving wordt de functie opnieuw gewogen.

7. De raad van toezicht voert zijn toezichthoudende, adviserende en werkgeversrol op een professionele en onafhankelijke wijze uit.

- De raad kent een vast aantal onderwerpen dat tot het toezicht behoort, zoals realisatie van doelstellingen en resultaatafspraken met OCW, strategie, risicobeheer, bedrijfsvoering, huisvesting en financieel beleid. Onderwerpen op het gebied van personeelsbeleid, medezeggenschap, diversiteit, duurzaamheid, integriteitsbeleid komen indien actueel aan de orde.
- De raad ziet toe op de relatie met publieke en private partijen. De dialoog met hen is primair een taak van de bestuurder. De Raad van Toezicht kan hierbij betrokken worden.
- Ieder lid van de raad heeft voldoende tijd voor de vervulling van zijn functie. Er is geen frequente afwezigheid geconstateerd.
- De raad van toezicht heeft Mazars tot nieuwe accountant benoemd. De directeur heeft de beloning voor de accountant vastgesteld.
- Met de accountant zijn de jaarrekening 2018 en andere financiële aspecten besproken.
- Op de managementrapportage van Mazars heeft de directeur-bestuurder commentaar geleverd. Deze rapportage is in een vergadering van de raad besproken. Daarnaast is de accountant ingeschakeld voor adviezen over vennootschapsbelasting een vereiste controle met het oog op verkregen projectsubsidie.
- De externe accountant brengt eenmaal per jaar aan minimaal één vertegenwoordiger van de raad verslag uit van zijn bevindingen, voorafgaand aan het vaststellen van de jaarrekening. De raad van toezicht heeft hem op 29 maart 2019 gevraagd over de getrouwheid van de jaarrekening 2018.
- De directiesecretaresse draagt zorg voor ondersteuning voor de raad.
- De voorzitter bereidt met de directeur-bestuurder de agenda voor, leidt de vergaderingen, zorgt voor de juiste informatievoorziening, voor zorgvuldige besluitvorming en ziet toe op het functioneren van de raad.
- De voorzitter bereidt voor 2019 een zelfevaluatie van de raad voor met het oog op het functioneren, het nieuwe profiel en de gewenste diversiteit in de toekomstige samenstelling.
- Er is een auditreglement vastgesteld.
- Een verslag van de raad maakt deel uit van het jaarverslag en deze jaarrekening. De raad vergaderde vier keer en liet zich leiden door het culturele,

economische en maatschappelijke belang van het museum.

8. De raad van toezicht is verantwoordelijk voor zijn samenstelling en waarborgt daarbij deskundigheid, diversiteit en onafhankelijkheid.

- De raad bestaat uit vijf leden, statutair mogen dit er zeven zijn.
- De statutaire zittingstermijn voor de leden is tweemaal een periode van vier jaar.
- Het gefaseerde openbaar rooster van aftreden is in het jaarverslag, in de jaarrekening en op de website opgenomen.
- Het RMO heeft de vacature voor een voorzitter in 2018 niet openbaar gemaakt, omdat de heer S. van den Eijnden, toezichthouder sinds 2013, tot voorzitter is benoemd.
- Er is een profielschets voor de raad als geheel besproken, die recht doet aan de toezichthoudende, adviserende en werkgeversrol van de raad en nader ingaat op de gevraagde deskundigheid, diversiteit en onafhankelijkheid. Dit is gebeurd omdat, binnen een periode van twee jaar, vier leden aan het einde van hun statutaire termijnen geraken.
- De profielschets wordt medio 2019 definitief vastgesteld, op het moment dat de raad zichzelf heeft geëvalueerd. Er zal dan een reglement voor een remuneratiecommissie worden vastgesteld, alsmede een transparante procedure voor de werving van nieuwe leden. Bovendien wordt bekeken of het mogelijk is om het benoemen van nieuwe leden beter te spreiden, door bijvoorbeeld één lid, als zesde lid, reeds in 2019 te benoemen en daarmee te anticiperen op een beter gefaseerd rooster van aftreden.
- Het beleid inzake de vergoeding voor de toezichthouders is opgenomen in de jaarrekening.
- De vergoeding is binnen de bepalingen in de WNT2. De raad heeft in 2015 besloten tot een jaarlijkse vergoeding van €3.600 voor het lidmaatschap en €5.600 voor het voorzitterschap. In 2018 zijn deze bedragen dit geïndexeerd op twintig procent van het WNT-maximum voor een toezichthoudend lid (20% van €18.900) en twintig procent van het WNT-maximum voor de voorzitter (20% van €28.350).
- Over een introductieprogramma voor nieuwe leden zullen bij toekomstige benoemingen nadere afspraken worden gemaakt.
- De toezichthouders zijn in staat het algemeen, artistiek en zakelijk beleid van het RMO op hoofdlijnen te beoordelen.
- Ieder lid beschikt tenminste over twee competenties en draagt daardoor met eigen specifieke deskundigheid bij aan de kennis en expertise waarover de raad moet beschikken.

Bijlage II: Inkomende bruiklenen

Reg.nr.	Instelling	Plaats	Tentoonstelling	Aantal
2018/01	Koninklijk Huisarchief	Den Haag	AI 200 jaar van nu	3
2018/02	Groeningemuseum	Brugge	AI 200 jaar van nu	2
2018/03	Gemeentemuseum	Den Haag	AI 200 jaar van nu	3
2018/04	Naturalis Biodiversity Centre	Leiden	AI 200 jaar van nu	1
2018/05	Stadsmuseum Harderwijk	Harderwijk	AI 200 jaar van nu	1
2018/06	Museum Volkenkunde	Leiden	AI 200 jaar van nu	28
2018/07	Rijksmuseum	Amsterdam	AI 200 jaar van nu	5
2018/08	Centre Céramique	Maastricht	AI 200 jaar van nu	1
2018/09	Erfgoed Leiden en omstreken	Leiden	AI 200 jaar van nu	12
2018/10	Universitaire Bibliotheken Leiden	Leiden	AI 200 jaar van nu	5
2018/11	Musée du Louvre	Parijs	Goden van Egypte	24
2018/12	British Museum	Londen	Goden van Egypte	10
2018/13	Museo Egizio	Turijn	Goden van Egypte	36
2018/14	August Kestner Museum	Hannover	Goden van Egypte	8
2018/15	Roemer und Pelizaeusmuseum	Hildesheim	Goden van Egypte	2
2018/16	Allard Pierson Museum	Amsterdam	Goden van Egypte	5
2018/17	Kunsthistorisches Museum	Wenen	Goden van Egypte	1
2018/18	Dhr. J.M. Humbert	Parijs	Goden van Egypte	40
2018/19	Dhr. M. Raven	Leiden	Goden van Egypte	20
2018/20	Dhr. H. van den Berg	Hilversum	Goden van Egypte	2
2018/21	Museum Het Valkhof	Nijmegen	Opstelling Nederland	1
2018/22	Provinciaal depot Overijssel	Zwolle	Archeologie uit je achtertuin	6
2018/23	Provinciaal depot Utrecht	Utrecht	Archeologie uit je achtertuin	10
2018/24	Dhr. B. Konijnendijk	Leiden	Archeologie uit je achtertuin	1
2018/25	Provinciaal depot Zuid-Holland	Alphen aan de Rijn	VO Nederland in Romeinse tijd	1
2018/26	Fries Museum	Leeuwarden	VO Nederland in Romeinse tijd	5
2018/27	De Nederlandsche Bank	Amsterdam	VO Nederland in Romeinse tijd	91
2018/28	Provinciaal depot Overijssel	Deventer	Archeologie uit je achtertuin	1
2018/29	Verschillende kunstenaars	Divers	Beelden in Leiden	12
Totaal:				337

Bijlage III: Kortlopende uitstaande bruiklenen

Reg.nr.	Instelling	Plaats	Tentoonstelling	Aantal
2018/01	The J. Paul Getty Museum	Los Angeles	Beyond the Nile	2
2018/02	Kröller-Müller Museum	Otterlo	Als kunst je lief is	1
2018/03	Musée national d'Histoire naturelle	Parijs	Néanderthal: l'Autre et nous	1
2018/04	Musée Royal de Mariemont	Mariemont	In the time of Galen	22
2018/05	Musée Pointe-à-Callière	Montreal	Queens of the Nile	55
2018/06	LVR Römer Museum	Xanten	Warenwege - Warenflüsse	4
2018/07	Het Pakhuis	Ermelo	Graven voor Goodies	19
2018/09	Het Muiderslot	Muiden	Gewapend met schoonheid	18
2018/10	LWL Museum für Archäologie	Herne	Errors and forgeries in archaeology	6
2018/11	Rijksmuseum Twenthe	Enschede	Paula Modersohn-Becker	1
2018/12	Site Oude Sint-Jan N.V.	Brugge	Egyptian mummies	251
2018/13	Archeologische werkgroep Leen de Keijzer	Houten	Schatten van Vechten-Fectio	8
2018/14	Archäologisches Museum der Universität Münster	Münster	Eirene/Pax: Friede in der Antike	1
2018/15	Louis Couperus Museum	Den Haag	Louis Couperus en de beeldhouwkunst	6
2018/18	Nederlands Edelsteen Laboratorium	Leiden	Onderzoek	219
2018/19	Vereniging Oud Oegstgeest	Oegstgeest	Open Monumentendag	1
2018/20	Museum Jan Cunen	Oss	Uitgebaggerd	30
2018/25	Belasting- en Douanemuseum	Rotterdam	Bizarre belastingen	3
2018/26	National Geographic Society	Washington	Queens of the Nile	52
2018/27	Archeon	Alphen a/d Rijn	Ontstaan van Holland	7
Totaal:				707

Bijlage IV: Langdurige uitstaande bruiklenen

	Instelling	Plaats	Aantal
	Allard Pierson Museum	Amsterdam	78
	Archeologie Museum Stein	Stein	38
	Archeologisch Museum Haarlem	Haarlem	1
	Archeon	Alphen aan de Rijn	32
	Bijbels Museum	Amsterdam	67
	De Casteelse Poort	Wageningen	6
	Delfluent Services B.V.	Delft	3
	Drents Museum	Assen	6
	Eicha Museum	Bergeijk	74
	Erasmiaans Gymnasium	Rotterdam	10
	Flipje en Tiel Museum	Tiel	16
	Gemeente Amersfoort	Amersfoort	4
	Gemeente Katwijk	Katwijk	23
	Gemeente Sittard-Geleen	Grevenbicht	1
	Historisch Museum Den Briel	Brielle	6
	Katwijk's Museum	Katwijk	56
	Koninklijke Houtvesterij Het Loo	Apeldoorn	14
	Limburgs Museum	Venlo	258
	LVR-Römermuseum	Xanten	4
	Maerlant Lyceum	Den Haag	1
	Musée Royal de Mariemont	Mariemont	2
	Museo Civico Archeologico di Bologna	Bologna	35
	Museon	Den Haag	2
	Museum Ceucium	Cuijk	16
	Museum de Dorpsdokter	Hilvarenbeek	6
	Museum De Koperen Knop	Hardinxveld-Giessendam	11
	Museum Flehite	Amersfoort	4
	Museum Het Pakhuis	Ermelo	10
	Museum het Rembrandthuis	Amsterdam	15
	Museum Het Valkhof	Nijmegen	45
	Museum Kasteel Wijchen	Wijchen	83

	Museum Klok & Peel Asten	Asten	4
	Museum Oud Lunteren	Lunteren	10
	Museum Rijswijk	Rijswijk	15
	Museum Swaensteyn	Voorburg	76
	Museum Ursulinenconvent	Eijsden	20
	Museum Winterswijk	Winterswijk	5
	Nationaal Hunebedden Informatiecentrum	Borger	23
	Nationaal Militair Museum	Soest	1
	Natuurcentrum De Maashorst	Slabroek	1
	Nederlands Openluchtmuseum	Arnhem	63
	Noordelijk Scheepvaartmuseum	Groningen	7
	Oudheidkundig Streekmuseum Alphen	Alphen	5
	Oudheidkundige Vereniging Salehem	Zelhem	6
	Particulier	Wassenaar	1
	Provincie Noord-Holland	Castricum	7
	Provincie Zuid-Holland	Alphen a/d Rijn	12
	Puttens Historisch Genootschap	Putten	23
	Stadsmuseum IJsselstein	IJsselstein	8
	Stadsmuseum Rhenen	Rhenen	22
	Stadsmuseum Steenwijk	Steenwijk	4
	Stedelijk Gymnasium Leiden	Leiden	4
	Stichting De Valkenburgse Toren	Valkenburg	84
	Stichting Goereese Gemeenschap	Goedereede	15
	Stichting het Limburgs Landschap	Arcen	3
	Streekmuseum de Roode Tooren	Doesburg	1
	The Metropolitan Museum of Art	New York	1
	Thermenmuseum Heerlen	Heerlen	16
	Time & Tide Museum	Great Yarmouth	6
	Universiteitsmuseum Groningen	Groningen	2
	Veluws Museum Nairac	Barneveld	18
	Veluws Streekmuseum	Epe	5
	Zeeuws Museum	Middelburg	2
	Zoutmuseum	Delden	5
	Totaal:		1.402

Bijlage V: Publicaties

Luc Amkreutz

- In: Ter Keurs, P./Wirtz, W. (red.), Rijksmuseum van Oudheden. Een geschiedenis van 200 jaar. Zwolle: Waanders Uitgevers:
 - Een egyptoloog in de klei. Willem Pleyte volgde de weg omhoog met Nederlandse oudheden, p.181-189.
 - De geschiedenis van een vergeten verzameling. Ontstaan, wasdom en doel van de collectie Oud-Europa, p. 329-338.
 - Met W. Arentzen: Hunebedden geleidelijk ontsluit. Onderzoek en vroege archeologische fotografie in Drenthe, p.204-209.
 - Met L. Verhart: Graven is er steeds minder bij. Veldwerk maakte plaats voor samenwerking en collectiegebonden onderzoek, p.312-320.
 - Met J. Brattinga: Van jager naar verzamelaar. Amateurs en correspondenten spelen een belangrijke rol in de Nederlandse archeologie, p.483-490.
- Met J. Brattinga: Oud Europa. De zoektocht naar prehistorische, Romeinse en Middeleeuwse oudheden voor de rijkscollectie archeologie, RMO magazine 45, p.12-16.
- Met D. Fontijn: Bringing it all back home. The Ommerschans hoard returns to the Netherlands after almost a century, PAST, the Newsletter of the Prehistoric Society 88, p.1-3.
- In: L. Heerma van Voss (red.) Wereldgeschiedenis van Nederland (Ambo Anthos/ Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis):
 - Met D. Fontijn: -1350: Het verzonken zwaard van Ommerschans, p.39-44.
 - -5000: Jagers en boeren in de wetlands, p.27-32.
 - Met G. Dusseldorp: -70.000: Sporen van Neanderthals, p.21-26.
- Met A. Verpoorte, Andrea Waters-Rist e.a.:
 - What lies beneath: Late Glacial human occupation of the submerged North Sea landscape, Antiquity 92/361, p.22-37.
 - IJstijdjagers op de bodem van de Noordzee. Zeldzame aanwijzingen voor de laat-glaciale menselijke bewoning van het Noordzeelandschap, Cranium 35/1, p.41-45.
 - Zeldzame ijstijdvondsten voor de Noordzeekust, Archeologie Magazine 2, p.12-15.
- Met L. Verhart: De stenen van Stein. Nieuw onderzoek naar een grafkelder uit het neolithicum, Archeologie in Nederland 5, p.1-9.
- Met M. Niekus: Rotterdam. Maasvlakte 2. Archeologische Kroniek van Zuid-Holland 2018, p.47-48.
- IJstijdjagers op de bodem van de Noordzee. Zeldzame aanwijzingen voor de laat-glaciale menselijke bewoning van het Noordzeelandschap, Cranium 35/1, p.41-45.
- Zeldzame ijzertijdvondsten voor de Noordzeekust, Archeologie Magazine 2, p.12-13.

- Met Liesbeth Theunissen, Quentin Bourgeois e.a.: Geofysische technieken op prehistorische grafheuvels, Archeologie in Nederland 2/3, p.54-57.
- Column Archeologie Magazine:
 - nr. 1 Steentijd in Stein, p.17.
 - nr. 3 Een brok Breccie, p.53.
 - nr. 5 Lijntjes, zigzags en hashtags, p.21.
- Oud Europa: een 'slapende' collectie, Archeologie Magazine 3, p.56-59.
- Uit de collectie van Europa Verzameld, Archeologie in Nederland 2/3, p.54-57.
- Niet zomaar een steen uit Stein, RMO-magazine 46, p.22.
- Buttele. In: M. Aarts: Jean Pierre de Warrimont bij zijn afscheid van de archeologie: "Wij zijn slechts een ademhaling in de tijd", Maasgouw 137, p.122-123.
- Twee gewebijlen. In: W. Waldus (red.), De opgraving en lichting van de vijftiende-eeuwse IJsselkogge (Matrijs/ADC Archeoprojecten), p.46.

Ben van den Bercken

- In: B. Steffens (red.), Nubië. Land van de zwarte farao's, Zwolle (catalogus Drents Museum):
 - Gebel Barkal. De troon van de twee landen, p.84-103.
 - Meroë. Metropool in Nubië, p.107-127.
 - Ontcijferd maar onbegrepen. Meroïtisch schrift, p.152-153.
 - Shokan. Nederlandse archeologen in Nubië, p.156-157.
- Bijdrage aan: L. van Esser, L. Weiss (red.), Egypte in het Rijksmuseum van Oudheden.
- Met M. Raven: Goden van Egypte. Van A tot Seth, Sidestone Press Leiden.
- Re, god van de zon. In: M. Raven, Goden van Egypte, p.45-50.
- Met L. Mann: Shokan: herontdekking van een vergeten dorp, RMO Magazine 45, p.24-27.
- Een 'sieraad der Residentie'. Leidse collectie gesneden stenen is van internationale betekenis. In: P. ter Keurs, W. Wirtz (red.), Rijksmuseum van Oudheden. Een geschiedenis van 200 jaar. Zwolle, Waanders Uitgevers, p.525-531.

Leonie van Esser

- Concepts of Time, RMO Magazine 45, p.22-23.

Ruurd Halbertsma

- In: Ter Keurs, P./Wirtz, W. (red.), Rijksmuseum van Oudheden. Een geschiedenis van 200 jaar. Zwolle, Waanders Uitgevers:
 - Verfijnd in verf en cameeën: de oudheden van Peter-Paul Rubens, p.24-29.

- Oudheden met een heidens karakter: de collectie Van Papenbroek, p.30-34.
- Nieuwe ster aan het Leidse firmament: Caspar Reuven, de studie archeologie en het Archaeologisch Cabinet der Hoogeschool, p.61-66.
- Expeditie naar verre oorden: Bernard Rottiers en Jean-Emile Humbert, p.93-113.
- Een landgoed vol tegenslagen: de opgravingen op Arentsburg, p.120-129.
- De vazen van Napoleons broer: Lucien Bonaparte, de Prins van Canino, p.142-147.
- Grand Tour langs de helden der wetenschap: de studiereis van vader en zoon Holwerda naar Italië en Griekenland in 1897-1898, p.294-302.
- Verzamelaar van 'oud- en zeldzaamheden: de collectie Alfred van der Toorn. p.367-371.

- De stèle van Jan Six, RMO Magazine 45, p.34-35.

- Nederland in de Romeinse tijd, Archeologie in Nederland 4, p.40-43.

- Nederland in de Romeinse tijd, RMO Magazine 46, p.12-15.

- Met L. Weiss: Een kunsthistoricus in Oudheden; Karl Schnaase in Leiden, RMO Magazine 46, p.26-29.

- Een verrukkende heidense schoonheid: De antieke beeldhouwkunst als droom en doem, Extaze Literair Tijdschrift 28, p.25-34.

- Elgin Marbles in het Rijksmuseum van Oudheden?, VCN Bulletin, 43, p.7.

Jill van der Sterren

- Een bijzondere collectie glas uit de Oudheid, Gildebrief Magazine vereniging Ambacht & Gereedschap, p.1-13.

Petra Hoogenboom

- Goden van de Maan. In: Goden van Egypte, op zoek naar de wetten van de kosmos, Leiden, p.51-54.

- De oud Egyptische cursieve schriften abnormaal hiëratisch versus demotisch. De complexe relatie tussen twee oud Egyptische schriftsoorten, Archeologie Magazine nr. 4, p.50-53.

- Met S. van Gompel: P. Louvre E 7859: An abnormal hieratic challenge. In: K. Donker van Heel, F. A. J. Hoogendijk & C. J. Martin (red.). Of making many books there is no end: Festschrift in honour of Sven P. Vleeming.

Pieter ter Keurs

- Redactie (met Willem Wirtz) en inleidingen, Rijksmuseum van Oudheden. Een geschiedenis van 200 jaar. Zwolle, Waanders Uitgevers. Hierin:
 - Betoverende beelden uit de Oost. Hindoe-boeddhisme uit Nederlandsch-Indië laat in Leiden zijn sporen na, p.114-119.
 - Onophoudelijk onontbeerlijk onderzoek. Hoe een

museale kerntaak uitgroeide tot een 200 jaar oude traditie, p.512-515.

- Objects from outside. An anthropological model. In: Exogenèses. Objets frontière dans l'art européen. Ed. by Sabine du Crest. Paris: Éditions de Boccard, p.167-180.

Lucas Petit

- In: Ter Keurs, P./Wirtz, W. (red.), Rijksmuseum van Oudheden. Een geschiedenis van 200 jaar. Zwolle, Waanders Uitgevers:
 - Afgietsels, afrollingen en afdrucken: Het begin van de Nabije Oosten-collectie, p.130-136.
 - Het vervoer van een schenking was te duur. Directeur Conrad Leemans moest bedelen bij de minister om afgietsels van Assyrische reliëfs binnen te halen, p.177-180.
 - Bescheiden opkomst van het Nabije Oosten: Leiden stelde zich tevreden met reproducties van reliëfs en zegels, p.262-266.
 - Waardevolle, volhardende antiekhandelaar: Nabije Oosten-verzameling kreeg dankzij Jean Farah een eigen karakter, p.267-376.
 - Privéverzamelingen zonder weerga. Particuliere verzamelaars verrijkten museum met ongekende collecties uit Iran, p.429-434.
 - Een Leidse spade in de Jordaanvallei: RMO graaft met een enkele onderbreking naar bewoning uit de brons- en ijzertijd, p.477-482.

- Met G. Emberling: Editor Museums and the Ancient Middle East. Curatorial practice and audiences, Routledge Research in Museum Studies. Hierin:
 - Met G. Emberling: Curating the Ancient Middle East, p. 3-14.
 - And now for something completely different: The renewal of the ancient Middle Eastern gallery in the Dutch National Museum of Antiquities, p.87-99.
- Met Z. Kafafi: Recycling the valley, Preliminary report: Tall Damiyah excavations 2014, Annual of the Department of Antiquities of Jordan 59, p.317-328.
- Met Z. Kafafi: Recycling the Valley: Preliminary Report of the 2015 excavations at Tall Damiyah, Annual of the Department of Antiquities of Jordan 59, p.329-336.
- Met Z. Kafafi: Tell Damiyah. Archaeology in Jordan. 2016 and 2017 Seasons. Newsletter ACOR, p. 35-36.
- Met A. de Wit: Nineveh: Heart of an ancient empire. Mar Shiprim, Newsletter of the International Association for Assyriology.
- Michele Daviau and M.L. Steiner 2017. A wayside shrine in northern Moab: Excavations in Wadi Ath-Thamad. Bibliotheca Orientalis LXXV, p. 404-407 (boekbespreking).

- Met G. Emberling: Editor Museums and the Ancient Middle East. Curatorial practice and audiences, Routledge Research in Museum Studies. Hierin:
 - Met G. Emberling: Curating the Ancient Middle East, p. 3-14.
 - And now for something completely different: The renewal of the ancient Middle Eastern gallery in the Dutch National Museum of Antiquities, p.87-99.

- Met G. Emberling: Curating the Ancient Middle East, p. 3-14.
- And now for something completely different: The renewal of the ancient Middle Eastern gallery in the Dutch National Museum of Antiquities, p.87-99.

- Met Z. Kafafi: Recycling the valley, Preliminary report: Tall Damiyah excavations 2014, Annual of the Department of Antiquities of Jordan 59, p.317-328.

- Met Z. Kafafi: Recycling the Valley: Preliminary Report of the 2015 excavations at Tall Damiyah, Annual of the Department of Antiquities of Jordan 59, p.329-336.

- Met Z. Kafafi: Tell Damiyah. Archaeology in Jordan. 2016 and 2017 Seasons. Newsletter ACOR, p. 35-36.

- Met A. de Wit: Nineveh: Heart of an ancient empire. Mar Shiprim, Newsletter of the International Association for Assyriology.

- Michele Daviau and M.L. Steiner 2017. A wayside shrine in northern Moab: Excavations in Wadi Ath-Thamad. Bibliotheca Orientalis LXXV, p. 404-407 (boekbespreking).

Maarten Raven

- In: P. ter Keurs/ W. Wirtz (red.), Rijksmuseum van Oudheden. Een geschiedenis van 200 jaar. Zwolle: Waanders Uitgevers:

- Snijden in mensen en mummies: Hoe het Theatrum Anatomicum zich ontwikkelde tot een rariteitenkabinet van oudheden, p.17-23.
- Handelen en onderhandelen: Koopman Jean-Baptiste De Lescluze gaf de Egyptische collectie een flinke impuls, p.67-71.
- Hoe beslissend een aankoop kan zijn: Mysterieuze verzamelaar Giovanni d'Anastasi bezorgde Leiden wereldfaam met zijn Egyptische collectie, p.72-78.
- Gedreven egyptoloog met botanische kwaliteiten: Willem Pleyte moest zijn plek als conservator bevechten, p.169-173.
- Topstuk uit een elitegraf: Leidse offerkapel van Hetepherachty geniet internationale bekendheid onder wetenschappers, p.245-249.
- Een echte vriend in Egypte: Jan Herman Insinger bezorgde het RMO een rijke verzameling voorwerpen, p.254-261.
- Egypte blijft een fascinerende bron: Leiden begon pas in de jaren vijftig met opgravingen in het land van de farao's, p.395-405.
- A brief report on the 2017 season: the south sector, Saqqara Newsletter 15, p.10-18.
- What the butler saw: the life and times of Ptahemwia, royal butler at Memphis. In: M. Bárta/F. Coppens/J. Krejčí, Abusir and Saqqara in the Year 2015, p.583-591.
- The Saqqara necropolis in the Ramesside period: between tradition and innovation. In: S. Kubisch/ U. Rummel (red.), The Ramesside period in Egypt: studies into cultural and historical processes of the 19th and 20th Dynasties, proceedings of the international symposium held in Heidelberg 2015 (SDAIK 41, Berlin), p.239-248.
- Met L. Weiss: Dertig dynastieën: Egypte in vogelvlucht. In: A. de Wit (red.), Geheimen van het Oude Egypte, Brugge/Leiden, p.9-15, ib. Religie, p.28-33, ib. Mummies, p. 35-43.
- The most prominent Dutchman in Egypt: Jan Herman Insinger and the Egyptian collection in Leiden, PALMA 19, Sidestone Press Leiden 2018.
- Met L. Weiss: Egypte in het Rijksmuseum van Oudheden.
- Met B. van den Bercken: Goden van Egypte, van A tot Seth.
- Goden van Egypte, op zoek naar de wetten van de kosmos, Leiden 2018, samenstelling, redactie en p.8-16, p.37-44, p.61-66, p.95-100, p.125-130.
- Goden van Egypte, RMO Magazine 46, p.4-10.
- Twilight of the gods, Minerva 2018, p.8-13.
- Goden van Egypt, mystieke godenwereld in het Oude Egypte uniek belicht, Archeologie Magazine 5, p.50-54.

Lara Weiss

- Edited Volume: The coffins of the priests of Amun, PALMA 17, Sidestone Press Leiden.
- Die neue Ägypten-Ausstellung im Leidener

Antikenmuseum, SOKAR 36, p.84-95.

- Aesthetics & Science: The new permanent Egyptian galleries in the Leiden National Museum of Antiquities, Aegyptiaca. Journal of the History of Reception of Ancient Egypt 2, p.213-234.
- J. Albrecht, Chr. Degelmann, Lara Weiss e.a., Religion in the making: the lived ancient religion approach, Religion: <https://doi.org/10.1080/0048721X.2018.1450305>

Wim Weijland

- Zes columns in Archeologie Magazine.
- Anker in de samenleving. In: P. ter Keurs/W. Wirtz (red.), Rijksmuseum van Oudheden. Een geschiedenis van 200 jaar. Zwolle: Waanders Uitgevers, p.498 – 510.
- Schenken aan het RMO, RMO Magazine 45, p.18-21.

Annemarieke Willemsen

- In: P. ter Keurs/W. Wirtz (red.), Rijksmuseum van Oudheden. Een geschiedenis van 200 jaar. Zwolle: Waanders Uitgevers:
 - Wat zijn oudheden eigenlijk? p.51-55.
 - Dorestad, het Troje van de Lage Landen, p.148-155.
 - 'Rare scherven' uit een enorm grafveld, p.435-442.
 - Laatmiddeleeuwse bling-bling, p.491-497.
- Een nieuwe 'Koptische' schaal uit Ewijk, Archeologie in Nederland 2, p.44-47.
- Al 200 jaar van nu, RMO Magazine 45, p.4-11.
- Al 200 jaar van nu, Archeologie Magazine 2, p.56-59.
- Tweehonderd jaar opgraven met het RMO, Archeologie in Nederland 2, p.56-59.
- A 'Coptic' bowl from Ewijk and its cemetery context. In: M. Kars, R. van Oosten, M.A. Roxburgh & A. Verhoeven (red.), Rural riches and royal rags? Studies on medieval and modern archaeology, presented to Frans Theuws, Leiden, p.56-59.
- Column Archeologie Magazine:
 - nr. 2 De Venus van Leggeloo p. 41,
 - nr. 4 Dordtse trippen p, 27,
 - nr. 6 Christus als tuinman, p.49.
- 834: Vikingaanval op wereldstad Dorestad. In: L. Heerma van Voss (red.) Wereldgeschiedenis van Nederland (Ambo Anthos/Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis), p.90-95.
- Lakenloden uit het Verdronken Land, Archeologie Magazine 6, p.56-59.
- Two knitted mittens from a seventeenth-century Dutch shipwreck. In: Jane Malcolm-Davies (ed.), Early Modern Knitting Special, Archaeological Textiles Review 60, p.25-32.
- Een man op het dak, RMO Magazine 46, p.23.

Bijlage VI: Nevenfuncties per 31/12/2018

Conservator Nederland prehistorie Luc Amkreutz

- Lid werkgroep Steentijd Noordzee/Doggerland research group
- Voorzitter Stichting Archeologie/organisatie van de Steentijd
- Deelnemer Groot Reuvensoverleg
- Onbezoldigd medewerker Faculteit der Archeologie, European prehistory
- Lid beoordelingscommissie Reuvenfonds, Stichting Reuven

Restaurator Renske Dooijes

- Lid examencommissie en docent masteropleiding conservering en restauratie UvA

Conservator Klassieke Oudheid Ruurd Halbertsma

- Correspondent Royal Cast Collection, Kopenhagen
- Referent Ministero dell' Istruzione, dell'Università e della Ricerca, Rome
- Referent European Research Counsel (ERC), Brussel
- Lid studiegroep Lasimos, Universiteiten Pisa en Parijs
- Regent Bethlehemhof, Leiden
- Lid editorial committee tijdschrift Inter-Section

Assistent-conservator Egypte Petra Hoogenboom

- Lid landelijk bestuur Ex Oriente Lux
- Promovenda Universiteit Leiden

Hoofd collecties en onderzoek Pieter ter Keurs

- Bijzonder hoogleraar Antropologie van materiële cultuur, Universiteit Leiden
- Lid dagelijks bestuur LeidenGlobal, Universiteit Leiden
- Lid commissie Gerbrands lezing, namens het Fonds voor Etnologie Leiden
- Lid raad van advies Centre for critical heritage studies, Universiteiten Göteborg en Londen
- Coördinator van het cluster heritage and identity van het Centre for Global Heritage and Development van de universiteiten Leiden, Delft en Rotterdam
- Lid bestuur vriendenvereniging RoMeO

Projectleider Hanneke Kik

- Adviseur Mondriaan Fonds
- Bestuurslid ICOM International committee for exhibitions and exchange

Restaurator Helbertijn Krudop

- Lid examencommissie en docent masteropleiding conservering en restauratie, UvA

- Lid bestuur Stichting Ebenist: platform voor meubel- en houtrestauratie

Directeur Wim Weijland

- Vice voorzitter Vereniging Rembrandt
- Voorzitter commissie financiën Vereniging Rembrandt
- Voorzitter commissie benoemingen Vereniging Rembrandt
- Lid bestuur VSB-Vermogensfonds
- Lid raad van toezicht VSB-donatiefonds
- Voorzitter auditcommissie VSB-donatiefonds
- Lid curatorium Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten
- Lid bestuur Stichting Museumjeugduniversiteit

Conservator Egypte Lara Weiss

- Lid wetenschappelijke adviesraad Stichting Friends of Saqqara
- Voorzitter & secretaris raad van toezicht Stichting Huis van Horus
- Lid van het Scientific committee van het Vatican Coffin Project
- Fielddirector Leiden/Turijn opgraving in het Nieuwe Rijks grafveld van Sakkara
- Deelaanstelling aan de Universiteit Leiden voor een Vidi-project
- Consortium-lid van het EU-project Transformation of the Egyptian Museum
- Jury-lid NINO thesis prize Editorial member Luxor Times Magazine

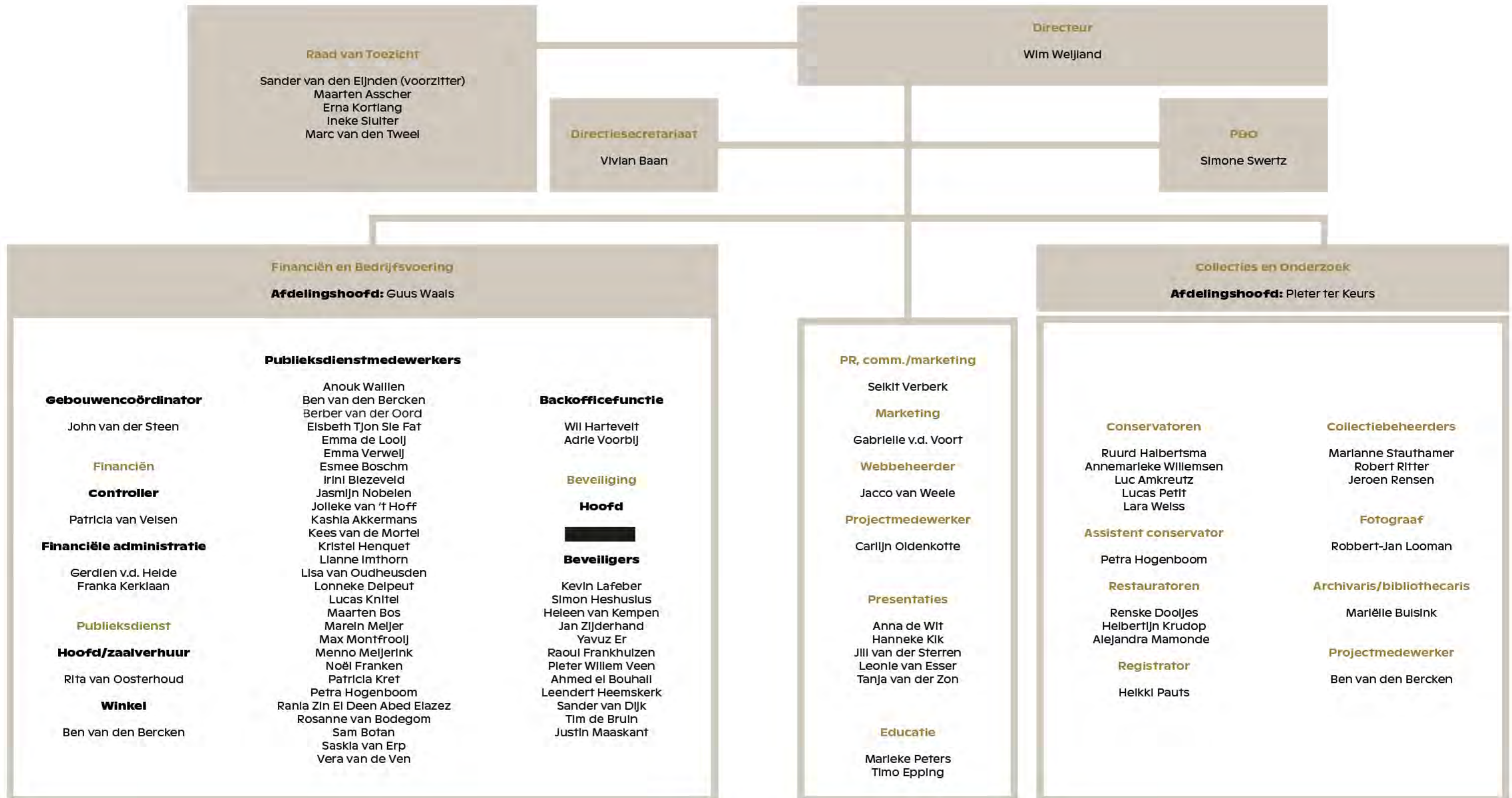
Conservator Nederland Middeleeuwen Annemarieke Willemsen

- Continental representative Finds Research Group, Engeland
- Lid Onderzoeksschool Mediëvistiek
- Lid Programme committee International Medieval Congress, Leeds

Projectleider Anna de Wit

- Lid raad van advies Oudheid, Vrije Universiteit

Bijlage VII: Organogram per 31/12/2018

Bijlage VIII: Risicomanagement

Onderstaand zijn de bestaande beheersmaatregelen voor de meest waarschijnlijke risico's in het RMO in kaart gebracht. De beheersmaatregelen hebben tot doel de impact van een optredend risico te minimaliseren, zodat het restrisico acceptabel is.

Risico: Schade aan collectie / bestaande beheersmaatregelen:

- Er zijn algemene bezoekersvoorwaarden opgesteld met betrekking tot het bekijken, niet aanraken en fotograferen van objecten.
- De voorwerpen en transporten zijn beveiligd op een wijze die rekening houdt met de attractiviteit en kwetsbaarheid van het materiaal.
- Het museum beschikt over een Collectie Hulp Verlening plan (CHV).
- Er is een top 10 van objecten per verzamelgebied vastgesteld, in geval van ontruiming bij calamiteiten.
- Er is cameratoezicht en 24-uurs beveiliging.
- Bij bruiklenen worden facility-rapporten bij de bruiklener opgevraagd.
- Transporten van objecten worden uitgevoerd door erkende kunsttransporteurs.
- Incidenten worden gemeld bij de erfgoedinspectie (database DICE).

Risico: Conditie collectie wordt kwetsbaarder / bestaande beheersmaatregelen:

- Het klimaat in de depots voldoet aan de normen die voor de betreffende materiaalsoorten gelden.
- Eventuele storingen worden automatisch geconstateerd en gemeld.
- Er is jaarlijks budget voor onderhoud en het up-to-date houden van de installaties.
- Er is een bedrijfsnoodplan waarin onder meer de procedure voor de ontruiming van het museum en de depots beschreven staat.

Risico: Verlies/diefstal voorwerp uit collectie / bestaande beheersmaatregelen:

- Voor de meeste medewerkers is een Verklaring Omtrent Gedrag aangevraagd.
- Er wordt altijd een VOG aangevraagd indien medewerkers, stagiaires en vrijwilligers met kinderen of met collectie werken.
- De beveiliging van de voorwerpen op zaal en in het depot voldoet aan de museale standaarden.

Risico: Ongeval personeel / bestaande beheersmaatregelen:

- Er is een Arbo-team, dat toeziet op een veilige werkovergeving voor werknemers.
- Medewerkers werken met persoonlijke beschermingsmiddelen conform de Arbo-eisen.
- Werken met giftige stoffen in de restauratieateliers is aan strenge regels gebonden.
- Er zijn twee preventiemedewerkers die het BHV-team en medewerkers met een EHBO diploma coördineren.
- De gebouwen zijn eigendom van het Rijksvastgoedbedrijf en voldoen aan alle eisen en regelgeving.

Risico: Ongeval bezoeker / bestaande beheersmaatregelen:

- De procedures bij evacuatie en ontruiming zijn vastgelegd in een BHV-plan.
- Voor acute veiligheidssituaties zijn afspraken gemaakt met hulpdiensten.
- Het maximale aantal bezoekers is vastgelegd in de gebruiksmelding aan de gemeente.
- De vormgeving van tentoonstellingen en vaste presentaties wordt getoetst aan interne veiligheidsnormen en aan wettelijke eisen, zoals opgenomen in het Bouwbesluit.
- De cateraar dient zich te houden aan de wetgeving op het gebied van hygiëne.

Risico: IT en/of systemen gehackt en/of ongewild openbaar / bestaande beheersmaatregelen:

- Er is een autorisatietabel met het doel rechten van medewerkers aan te wijzen en te controleren.
- Er is een procedure voor het wijzigen van wachtwoorden.
- Vanwege de geringe omvang van de organisatie is functiescheiding niet altijd mogelijk. De knelpunten liggen bij de winkelmanager, het hoofd publieksdienst en bij de financiële administratie.
- Het museum maakt gebruik van follow-me-printing, waarmee wordt voorkomen dat documenten per abuis bij de printer blijven liggen.
- Procedures en beleid in de organisatie zijn aangepast aan de Wet AVG. Er is een functionaris persoonsgegevens.
- Er wordt gebruik gemaakt van Security Audit automatisering.
- IT wordt uitgevoerd door een externe firma. Hierdoor wordt de kwaliteit en zekerheid geborgd op een niveau dat in eigen beheer niet bereikt wordt.

Risico: Financiële fraude / bestaande beheersmaatregelen:

- De jaarrekening wordt door een onafhankelijke accountant gecontroleerd en goedgekeurd.
- Het vier ogen-principe: Het fiatteren van rekeningen gebeurt door twee medewerkers (budgethouder en lid van het managementteam). Het daadwerkelijk fiatteren aan de bank om rekeningen te betalen wordt door twee MT-leden gedaan. Steekproefsgewijs controleren de MT-leden bij iedere betalingsbatch tien procent van de bankrekeningen met de facturen.
- Volledigheid van bijdragen: Leden van het MT melden in hun wekelijkse vergadering welke subsidies en geld van derden door wie en voor welk project zijn geworven, alsmede een indicatie in welk boekjaar de inkomsten en uitgaven vallen. Dit deel van de MT-notulen gaat naar de financiële administratie als basis voor de boeking.
- Rechtmatigheid van bestedingen: Dit is een standaardpunt op de MT-agenda, waarbij de leden motiveren waarom een bepaalde uitgave of investering gedaan moet worden.
- De knelpunten in functiescheiding worden door het hoofd financiën en bedrijfsvoering in het oog gehouden. Bovendien is dit een blijvend aandachtspunt in de accountantscontrole. Het MT is van mening dat het risico van onvoldoende functiescheiding, hiermee beperkt wordt.

- Naast de directie is er een raad van toezicht, waarin één lid belast is met financiën en hierover periodiek overleg met het management heeft.
- Periodiek wordt bekeken of de aanbestedingsgrenzen niet zijn overschreden. Indien dat wel het geval zou zijn, wordt schriftelijk gedocumenteerd wat de overwegingen zijn.

Risico: Onvoldoende liquiditeit / bestaande beheersmaatregelen:

- Het museum hanteert een liquiditeitsnorm van 1,3. In het afgelopen decennium is het museum niet in de buurt van deze ondergrens gekomen.
- Begrotingsprincipes: Het RMO hanteert een kostenbewuste strategie en heeft een lean and mean organisatie die is gebaseerd op de resultaten van realistische inkomsten en uitgaven. De directeur wordt door de raad van toezicht verplicht corrigerend op te treden bij een tegenvallende negatieve prognose met als minimaal doel een niet-negatief bedrijfs-economisch exploitatieresultaat. Kostenbesparing is dan het eerste instrument. In de jaarbegroting zijn geen onzekere inkomsten opgenomen. Hiermee worden op voorhand risico's vermeden. Het RMO werkt met minimum projectbegrotingen zonder financiële risico's en met aanvaardbare kwaliteit van het eindproduct en met maximumbegrotingen, die enkel gerealiseerd worden wanneer sponsor gelden of incidentele inkomsten zijn toegezegd.
- Jaarlijks worden de lopende verzekeringen op inhoud en juistheid door een externe partij gecontroleerd en eventueel aangepast.

Risico: Onvoldoende solvabiliteit / bestaande beheersmaatregelen:

- Het RMO streeft naar een solvabiliteit van tussen de twintig en vijftientwintig procent ten opzichte van de Algemene Reserve en het bestemmingsfonds OCW. Een interventie is nodig indien deze norm in gevaar zou komen. De percentages moeten wellicht herzien worden door de herclassificatie van verschillende posten van eigen vermogen naar reserveringen.
- Weerstandsvermogen: Dit is vooralsnog het bedrag dat nodig is om gedurende een bepaalde tijd een voorzienbare discontinuïteit op te vangen. Belangrijk hierbij is de gedachte dat de continuïteit slechts tijdelijk in het geding is. Een permanente vermindering van overheids subsidies kan in die definitie niet uit weerstandsvermogen worden betaald en leidt tot reorganisatie. Het RMO heeft de leidraad hiervoor gelegd bij een half jaar kassa inkomsten. In 2014 is berekend en beredeneerd dat het weerstandsvermogen €700.000 dient te bedragen. Onder auspiciën van de Museumvereniging wordt sinds medio 2018 een discussie met OCW gevoerd over een algemene richtlijn voor de hoogte van het weerstandsvermogen. Alle varianten die in deze discussie besproken worden leiden voor het RMO tot een substantieel hoger weerstandsvermogen. Overigens, bij de oprichting van de stichting Rijksmuseum van Oudheden zijn statutair geen afspraken gemaakt over een stichtingskapitaal.
- Het museum belegt niet. Het museum zet eventuele overtollige middelen op iets beter renderende rekeningen en houdt de vrijheid van directe opneembaarheid. Mocht het management redenen hebben de opneembaarheid restrictiever te maken, dan is toestemming van de raad van toezicht nodig.
- Leningen worden vooraf ter goedkeuring aan de toezichthouders voorgelegd, voorzien van een

dekkingsplan. Leningen met een variabele rente worden door middel van een derivaat (renteswap) gefixeerd op een vaste rente.

Risico: Achterstallig en/of onvolledig onderhoud van de gebouwen / bestaande beheersmaatregelen:

- Sinds 2017 is het RMO verantwoordelijk voor het onderhoud van de gebouwen die gehuurd zijn van het Rijksvastgoedbedrijf. Het museum heeft het onderhoud uitbesteed aan het RVB. De door het RVB voorgestelde werkzaamheden worden met de gebouwenbeheerder besproken en daarna doorgevoerd.
- Er is een jaarlijks budget beschikbaar voor onderhoud van de gebouwen.
- Het achterstallige onderhoud van voor 2019 is weggewerkt.
- Minimaal eenmaal per subsidieperiode wordt expertise, anders dan de RVB, ingehuurd om de staat van onderhoud te beoordelen. In 2016 is een uitvoerige rapportage opgesteld door Dijkoraad, die voor de jaarrekeningcontrole 2017 onvoldoende is gebleken. In opdracht van het RMO stelde het RVB een nieuwe lange-termijn onderhouds- en instandhoudingsplanning op, om te garanderen dat de gereserveerde middelen voldoende zijn voor toekomstig onderhoud en instandhouding.

Risico: Gebouw onbruikbaar / bestaande beheersmaatregelen:

- Het gebouw is in 2016 asbestschoon opgeleverd.
- Risico's die het gebouw onbruikbaar kunnen maken (zoals bijvoorbeeld een besmetting) worden in het kader van het onderhoud en hieraan verbonden inspecties beheerd.

Risico: De staat trekt de subsidie in / bestaande beheersmaatregelen:

- Het RMO voldoet aan de met de minister overeengekomen afspraken en is sterk verankerd in de samenleving, zowel regionaal als nationaal. De resultaatafspraken worden in de regel gehaald. Er is geen aanleiding te veronderstellen dat het museum getroffen wordt door een verregaande subsidiekorting.
- Programmering met goed bezochte tentoonstellingen, resulterend in bezoekersaantallen boven de 150.000 per jaar.
- Het museum beheert als stichting op adequate wijze een rijkscollectie, waarover alle kennis in huis is. Er is geen soortgelijke stichting in den lande die over deze competentie beschikt.

Risico: Het museum wordt door een externe ramp getroffen / bestaande beheersmaatregelen:

- Een ramp, zoals een aardbeving, is erg onwaarschijnlijk. Het RMO accepteert dit risico.

Risico: Reputatieverlies / bestaande beheersmaatregelen:

- Reputatieverlies kan invloed op het RMO hebben, omdat het de bezoekersaantallen, financiering en subsidies negatief kan beïnvloeden. Reputatieverlies wordt veroorzaakt door alle eerder genoemde risico's. Het RMO beheert het risico van reputatieverlies door een bewust uitgevoerd risicomanagement.

Bijlage IX: Beleid Culturele Diversiteit

Bij de voorbereiding voor het ontwikkelen van dit beleid is gesproken met een personeelsdelegatie, met de ondernemingsraad en met de raad van toezicht. Naar aanleiding van deze discussies is het beleid vastgesteld door het managementteam. In maart 2019 wordt instemming van de ondernemingsraad verwacht.

De mate van culturele diversiteit kan worden afgeleid van de mate van aanwezigheid van publiek en personeel met verschillende (niet)-westerse migratieachtergronden en van de diversiteit in partners en programmering van het museum. De situatie in 2018 was dat het RMO op het gebied van culturele diversiteit ruime ervaring in de programmering en samenwerking met partners heeft en streeft naar het handhaven en beter zichtbaar maken hiervan. Op het gebied van personeel en publiek is deze concretisering er nog niet. Met verwijzing naar de formulering van visie, missie, kernwaarden en hoofddoelen luidt de visie op het gebied van culturele diversiteit als volgt:

Het RMO heeft de overtuiging dat betrouwbare en regelmatige overdracht van kennis en uitwisseling over oude culturen uit het Midden-Oosten, Noord-Afrika en het Midderrane gebied leiden tot structurele partnerschappen, een groeiend aantal bezoekers met een (niet)-westerse migratie achtergrond en een beter begrip van de archeologische wereld uit deze gebieden bij de Nederlandse bezoeker. Dit verrijkt de positie van het RMO als verhalenverteller van cultuurhistorische gebeurtenissen én als schakel in het publieke domein. Het sluit tevens aan bij kernwaarden als 'verbindend' en 'initiatiefrijk'

Personeel

Feitelijke situatie

In het RMO werken elf mensen (van de vijftienveertig medewerkers) met een (niet)-westerse migratie achtergrond. Dat is veertien procent, waarvan een derde volgens de CBS definitie een niet-westerse persoon met een migratieachtergrond wordt genoemd. Wellicht zijn er meer nationaliteiten aanwezig. Het museum boekstaft dit niet. Zij zijn ingedeeld van schaal vier tot en met schaal twaalf. Zeven medewerkers zijn in vaste dienst. De leeftijd varieert van twintigers tot vijftigers. De personeelssituatie aan de 'achterkant' van het museum is niet flexibel: 95% is in vaste dienst. Aan de 'voorkant' (beveiliging en publieksdienst) is de situatie iets flexibeler met jaar- en oproepcontracten, maar minstens 50% is in vaste dienst.

Gewenste situatie

Het RMO streeft naar een cultureel divers en evenwichtige personeelssamenstelling op alle niveaus en realiseert zich door de aard van de organisatie dat een percentage gelijke afspiegeling van de maatschappij niet realistisch is. Het museum moet meer zichtbaar zijn voor sollicitanten met een (niet) westerse migratieachtergrond. Respect, tolerantie en eerlijke kansen zijn het uitgangspunt. Het streven naar een gelijke afspiegeling is lastig door de geringe flexibiliteit (95% in vaste dienst), waardoor verandering in de samenstelling traag zal verlopen. Het ligt ook in een aantal gevallen aan de functie-eisen die gesteld worden en daarmee aan de aard van het RMO. Het streven is om in 2024 een personeelsbestand te hebben, waarin het aantal medewerkers met een migratie-achtergrond gegroeid is.

Het RMO maakt bij die beoogde groei geen onderscheid in geslacht, leeftijd en specifieke migratieachtergrond. Groei moet redelijkerwijs haalbaar zijn, is daarnaast een concreet voornemen en meetbaar in een percentuele quotering.

Medewerkers zullen bij de uitvoering van het beleid betrokken worden en zo bekend raken met de mogelijkheden die culturele diversiteit voor hen biedt. Of sterker; men moet zelf initiatieven ontplooiën. Vanuit het perspectief van programmering en publiek zijn immers verschillende niveaus te onderscheiden waarop culturele diversiteit voor het RMO relevant is: het verhogen van de 'publieksgerichtheid' (medewerkers die letterlijk en/of figuurlijk dezelfde taal spreken als het beoogde publiek), inhoudelijke vernieuwing (het ontwikkelen en aanbieden van nieuwe producten en diensten die appelleren aan diverse publiekssegmenten) en cultuureducatie (het vergroten van de bekendheid met diverse culturele uitingen).

Stagiaires en vrijwilligers

Er wordt niet bijgehouden of er stagiaires en vrijwilligers met een (niet)-westerse achtergrond zijn. Het aantal lijkt thans beperkt tot één. De constatering is dat dit aantal niet zal groeien indien geen specifieke maatwerkprojecten worden ontwikkeld.

Gewenste situatie stagiaires en vrijwilligers

De interne visie als geformuleerd bij het personeel geldt evenzeer voor stagiaires en vrijwilligers. Er wordt gestreefd naar gemiddeld jaarlijkse groei in medewerkers met een (niet)-westerse migratieachtergrond. Die groei moet bij voorkeur sneller geschieden dan bij de betaalde medewerkers. Er wordt rekening met de AVG gehouden. Er wordt buiten het eigen netwerk gezocht. Bemiddelingsbureaus zullen vernemen dat het RMO graag mensen met een niet-westerse achtergrond bij het museum betreft.

Raad van toezicht

In de raad zijn nog geen afspraken gemaakt over de man/vrouw verhouding, leeftijd en diversiteit in (niet)-westerse migratieachtergrond. De komende tweeënhalve jaar zullen vier leden aan het einde van hun statutaire termijn geraken. De raad realiseert dat er daarmee een concrete aanleiding is om het gehele profiel te toetsen aan de principes van de code culturele diversiteit. Een nieuw profiel wordt in juni 2019 vastgesteld.

Programma

Programmering

Op het gebied van tentoonstellingen over onderwerpen uit de archeologie en cultuurhistorie van de het Midden-Oosten en het Midderrane gebied is het aanbod groot. Er zijn dertien (middel)grote tentoonstellingen en zeventien kleine expositie tussen 2008/2018 georganiseerd, waarbij tentoonstellingen met onderwerpen uit Griekenland en Italië buiten beschouwing zijn gelaten. De tentoonstellingen worden vaak gemaakt met bruiklenen, maar ook in de eigen collectie is de culturele diversiteit intrinsiek aanwezig. Met 58.000 voorwerpen uit Noord-Afrika, het Midden Oosten en het Midderrane gebied zijn er veel verhalen te vertellen.

Autochtone Nederlanders maken met de en met de collectie kennis met de wereld westerse migrant afkomstig is. Mensen met afkomst wordt middels de voorwerpen uit herkomst herkenbare historische onderwerpen. Andersom maken zij, indien ze het RMO met kennis met de archeologie en de oudste Nederland. Het is wellicht wat ver gezocht realiseren bezoekers uit Nederland, uit delen van het Midden-Oosten en uit het zich dat zij ooit tot één rijk, het Romeinse

Voorgenomen programmering aankomende jaren, zonder kleintoonstellingen

Het RMO wil het gevarieerde tentoonstellen met evenwichtige aandacht voor alle voortzetten en met regelmaat archeologie uit het Midden Oosten en Noord-Afrika

Jaar Tentoonstellingen (groot)

2019 Cyprus: Eiland in beweging

2020 Keizer Domitianus

2021 Triomf van Rome

2022 Biblos: Stad van Phoeniciërs

2023 Romeins Afrika

Jaar Tentoonstellingen (middel)

2020 Koptisch textile

2021 The walking dead

Bij de (middel)grote tentoonstellingen van programma met nevenactiviteiten opgevoerd doorgaans niet bij de kleinere expositie de projectteams zal er gericht gezocht naar activiteiten die aansprekend zijn voor bezoekers met een migratieachtergrond zich hiervoor lenen:

- Doorwerking oudheid in hedendaagse
- Aandacht voor bedreigd erfgoed (verhandeling)
- Gast sprekers uit landen van herkomst een archeologisch onderwerp
- Poëzie, literatuur en muziek uit landen
- Rondleidingen op maat
- Avonden in samenwerking met expat vakgroepen en ambassades
- Voortzetten van huidige Midden-O

Partners

Internationale structurele partners

Project	Land	Partners	Vorm
Romeins Afrika (2023)	Noord-Afrika	Institut National du Patrimoine en Musée de Bardo (Tunesië), Bardo National Museum (Algiers), Rabat Archaeological Museum (Marokko)	Tentoonstelling in Nederland, mogelijk in Tunesië en nog een museum in Europa Kennisdeling met Tunesië via restauratie, een cursus in Leiden en Tunesië en mogelijk erfgoedproject voor herinrichting sitemuseum in Kerkouan
Opgraving Tell Damiyah (sinds 2013)	Jordanië	Department of Antiquities (Amman), Yarmouk University (Irbid)	Opgraving, publicaties, leertraject voor archeologiestudenten uit Nederland en Jordanië
Opgraving Saqqara (sinds 1978)	Egypte	Museo Egizio Turijn, Department of Antiquities (Caïro) University of Caïro	Opgraving, publicaties, leertraject voor archeologiestudenten uit Nederland, Italië en Egypte. Daarnaast conservering en restauratie van archeologisch erfgoed
The Future of the Cairo Museum (2018/2020)	Egypte	Department of Antiquities Caïro, Egyptisch Museum Caïro, Louvre, British Museum, Neues Museum Berlijn, Museo Egizio Turijn	Europees meerjarig gefinancierd samenwerkingsverband voor de herinrichting en vernieuwing van het Egyptisch Museum Caïro

Naast de structurele partners zijn er incidentele samenwerkingsverbanden, zoals met het Nationaal Museum in Beiroet voor een grote tentoonstelling over de Fenicische stad Byblos. Hier geldt dat kennisdeling en uitwisseling voorop staan, inzake het leveren van tegenprestaties voor het verkrijgen van de bruiklenen. Dit is een vorm van internationale samenwerking op het gebied van het bevorderen van culturele diversiteit. In de programmering van grote tentoonstellingen, gebaseerd op bruiklenen uit het buitenland, kiest het RMO dus logischerwijs voor buitenlandse partners.

Schoolpartners

Hierbij draait het met name om de relatie met VMBO-scholen en primair onderwijs. Het bezoek van gymnasia is de laatste vier jaar verdubbeld. Deze leerlingen zijn grotendeels 'blank'. Bij primair onderwijs en VMBO is de kans groter dat er verhoudingsgewijs meer leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond deelnemen aan de museumlessen, workshops en rondleidingen. Het RMO kan en wil dit niet exact meten.

Het museum zal op het gebied van marketing van educatie het primair onderwijs en de VMBO scholen meer moeten opzoeken. Met subsidie van de gemeente Leiden wordt gewerkt aan de pilot Verborgten Verleden om meer VMBO-leerlingen het RMO te laten bezoeken. Dit traject wordt samen met docenten opgezet. Daarnaast worden programma's voor 1 HAVO/VWO aangepast aan 2 en 3 VMBO. In 2019 moet bezien worden of dit leidt tot stijging van het aantal leerlingen of dat de lat hoger, in de zin van het ontwikkelen van meer lesvariëaties, moet worden gelegd. Er ligt een terrein braak op het gebied van aanbod voor MBO en HBO leerlingen, waar het percentage niet-

westerse leerlingen bovengemiddeld is ten opzichte van gymnasia, het atheneum en relevante universitaire studie. Universitaire studenten vinden hun weg zelf naar het Rapenburg.

Bij de keuze van de activiteiten, zoals debatten, lezingen en podiumkunsten dienen partners gezocht te worden, die een achterban vertegenwoordigen. Dat kunnen ambassades zijn, handelsorganisaties, universitaire vakgroepen, verenigingen e.d. Die achterban is enerzijds nodig om mensen met een niet-westerse achtergrond te bewegen een activiteit te bezoeken, anderzijds noodzaak. Het RMO onderneemt veel en er is grens aan het communiceren van steeds nieuwe activiteiten bij de bestaande achterban.

Publiek

Huidige situatie

Het RMO kan het niet iedereen naar de zin maken en niet afdwingen dat brede groepen bezoekers met een niet-westerse achtergrond het museum bezoeken. Er zijn mensen, met welke achtergrond ook, die niet geïnteresseerd zijn in de activiteiten van het RMO. Op het gebied van bezoekers met een (niet)-westerse afkomst zijn twee groepen te onderscheiden. Zij die in Nederland wonen en zij die toerist zijn. Het controleren van een gewenst of huidige percentage Nederlandse en buitenlandse bezoekers met een niet-westerse achtergrond is niet te doen. Het kassasysteem maakt hier geen onderscheid in en dat is in de nabije toekomst lastig te implementeren. Het handmatig turven van bezoekers met een migratieachtergrond is onwenselijk.

vanuit een klein volume, dan brengt dit kosten en personele inspanningen mee, naast gerichte doelgroepcommunicatie (expats, samenwerkingen met ambassades en stichtingen) om het bereik te vergroten.

Bij het bezoek van schoolklassen geldt grosso modo hetzelfde als bij het reguliere volwassen publiek. Er wordt niet geturfd hoeveel kinderen uit een schoolklas een niet-westerse migratieachtergrond hebben. Dan zou bovendien nog aan de kinderen gevraagd moeten worden of beiden ouders in Nederland zijn geboren (westers kind) of dat één van de ouders in een niet-westers land is geboren (niet-westers kind). Dit is een ongewenste situatie. Het aanbod van het museum kan wel zo samengesteld worden dat er in potentie meer kinderen met een niet-westerse afkomst het RMO bezoeken.

naleving van de code. De raad van toezicht en de directie melden in het jaarverslag in hoeverre de instelling voldoet aan de principes en bepalingen uit de Code Culturele Diversiteit. Voor zover dit niet het geval is lichten zij dit beargumenteerde toe. Dit gebeurt voor het eerst in de jaarrekening en het jaarverslag over 2018.

De directeur fungeert als projectleider en maakt ruim tijd voor de implementatie van het beleid, zodat dit niet een vrijblijvende papieren tijger wordt. Hij zal aanwezig zijn bij diverse afdelingsvergaderingen om uitleg te geven en input te krijgen. Voor de uitvoering van het beleid stelt de directeur in 2019 een multidisciplinair team samen, dat als aanjager voor en bewaker van het implementatieproces zorgt. Motto van dit team is: Doe wat gepredikt wordt.

